

İSMAİL BEŞİKÇİ

KÜRT TOPLUMU ÜZERİNE

KÜRT TOPLUMU ÜZERİNE

İSMAİL BEŞİKÇİ

İSMAİL BEŞİKÇİ

**KÜRT TOPLUMU
ÜZERİNE**

(1971'den Öncaki Yazılar)

YURT KİTAP-YAYIN: 73

İSMAİL BEŞİKÇİ BÜTÜN ESERLER: 19

Birinci Baskı: Nisan 1993

Dizgi : Yurt Kitap-Yayın

Montaj: Mehmet Aydın

Baskı : Aydınlar Matbaası-İSTANBUL

YURT KİTAP-YAYIN

GMK Bulvarı Onur İşhanı Kat: 7 No: 176

Tel, fax: 417 35 49 KIZILAY-ANKARA

İSMAİL BEŞİKÇİ

KÜRT TOPLUMU ÜZERİNE

(1971'den Önceki Yazılar)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
-------------	----

BİR

TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMALARDA ÖNCELİKLER ve SORUNLAR	13
--	----

GİRİŞ	13
-------------	----

I. TÜRKİYE'DE SINIF GERÇEĞİ	17
-----------------------------------	----

A. SINIF GERÇEĞİ NEDEN GİZLENMİŞTİR	19
---	----

B. SINIF GERÇEĞİNİ GİZLEYEN BAZI İDEOLOJİ ve KAVRAMLAR.....	21
--	----

C. "TARAFSIZ" KALMAK EGEMEN SINIFLARIN HİZMETİNDE OLMAK DEMEKTİR.....	24
--	----

D. SINIF GERÇEĞİ ARTIK GİZLENEMEZ	24
---	----

II. ARAŞTIRILMASI GEREKEN ESAS KONU	25
---	----

KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER ve SORUNLAR	27
--	----

III. SINIF AÇISINDAN DOĞU SORUNU	29
--	----

A. DOĞU ANADOLU'NUN GERİ KALMASI ve YOKSULLUĞU SINIFSA BİR OLAYDIR	29
---	----

B. DOĞU SORUNUNU KARAKTERİZE EDEN SINIFSA FAKTÖRLER DEĞİLDİR	30
---	----

1. Emperyalizm Faydalanır Anlayışı.....	31
---	----

2. Uluslar Sosyalist Üretimin Değil Kapitalist Üretim Biliminin Ürünüdürler	32
--	----

C. TARİHSEL GELİŞİM.....	32
--------------------------	----

D. 1961 ANAYASASI ve ANAYASAYA

TERS DÜŞEN OLUŞUMLAR..... 40

E. ULUS ve ULUSÇULUK

FEODALİZMİN ŞAŞMAZ SONUCUDUR..... 47

F. ETNİK MESELE DERKEN SINIFSAK AÇI

KATİYEN GÖZDEN UZAK TUTULMAMALIDIR..... 54

IV. SOSYAL ARAŞTIRMA SORUNLARININ

ÇÖZÜMLENMESİNDE ÜNİVERSİTENİN ROLÜ..... 59

V. SONUÇ 60

EK

BİLİMSEL BİR ARAŞTIRMA KARŞISINDA ÜNİVERSİTE

ve POLİSİN İŞBİRLİĞİ 63

İki

BİLDİRİ 13

ARAŞTIRILACAK KONU ve SORUNLAR..... 74

DOĞU SORUNU 75

Üç

TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMALARDA

ÖNCELİKLER ve SORUNLAR 78

B. BEŞİKÇİ'NİN TEBLİĞİ..... 78

DÖRT

DOĞU ANADOLU'DA SOSYAL ve SİYASAL DEĞİŞMEYE

ETKİ EDEN DİNAMİKLER 83

GİRİŞ 83

I. NÜFUS, TOPRAK ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ..... 87

A. NÜFUS ARTIŞI ve TEMELDEKİ KAVGAYI

GİZLEME ÇABALARI 87

B. FEODALİTEDEN DEREBEYLİĞE GEÇİŞ.....	89
C. DOĞU MİTİNGLERİ'NİN SINIFSAK DİNAMİKLERİ.....	90
II. KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİNE GEÇİŞİ ENGELLEYEN FAKTÖRLER.....	94
III. TARİHSEL GELİŞİM.....	97
A. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ.....	97
B. CUMHURİYET DÖNEMİ.....	100
1. Doğulu Egemen Sınıfların Merkezi Otorite ile Çatışmaları	100
2. Sürgünler ve Doğulu Egemen Sınıfların Parlamentolarda Temsil Edilemeyişi	103
3. 1945 Çok Partili Demokratik Düzene Geçiş, Ağa ve Şeyhlerin Tekrar Müesseseseleşmesi	105
IV. AŞİRET YAPISI	108
A. AŞİRET REİSİ-AŞİRET, KABİLE REİSİ-KABİLE BİRLİĞİ.....	108
B. AŞİRET ORGANİZASYONUNUN SİYASAL KARAKTERİ.....	109
C. TOPRAĞA DAYANAN FEODAL YAPI ve AŞİRET SİSTEMİNE DAYANAN FEODAL YAPI ARASINDAKİ İLİŞKİLER.....	110
D. FEODAL YAPILARIN PARÇALANMASI ve TEKRAR MERKEZİLEŞME OLAYI	111
E. AŞİRET SİSTEMİ DIŞINDA KALAN GRUPLAR.....	113
V. DOĞU ANADOLU'DA YÖNETİCİ KADRO-AYDIN ve HALK İLİŞKİLERİ	114
VI. SONUÇ	118
A. DOĞU ANADOLU TOPLUMUNUN TEMEL ÇELİŞKİLERİ.....	118

B. ÇELİŞKİLERİN DEVRİME DÖNÜŞÜMÜ

ZARURİDİR 120

C. SİYASAL ENDİŞELER YERSİZDİR 121

D. TEMELDEKİ KAVGA AÇIKLIĞA

KAVUŞTURULMALIDIR 123

BEŞ

DOĞU ANADOLU'DA GERİ BIRAKILMIŞLIĞIN

OLUŞUMU 126

I. NÜFUS-TOPRAK ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ 128

II. ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN ÇOK YÖNLÜLÜĞÜ ve

FEODAL KURUMLAR 131

III. GERİ KALMIŞLIK

TARİHSEL BİR OLUŞUMDUR 135

IV. OSMANLI İMPARATORLUĞU DEVRİNDE

KÜRT HÜKÜMETLERİ ve SANCAKLARI 137

V. KURTULUŞ SAVAŞININ İDEOLOJİSİ 141

**A. AŞİRET YAPISI KARŞISINDA MUSTAFA KEMAL'İN ve
EMPERYALİZMİN TUTUMU** 143

**B. TÜRK ve KÜRT HALKLARININ,
BÜTÜN HALKLARIN KARDEŞLİĞİ** 145

VI. HİLAFETİN KALDIRILMASI ve SONUÇLARI 147

VII. İKİ MUSTAFA KEMAL 148

VIII. HİLAFET ve SULTANLIK YERİNE

"TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ" İDEOLOJİSİ 148

IX. KÜRT HALKI ve BÜROKRASI 150

X. DOĞU İSYANLARI 151

XI. DOĞU İSYANLARININ SONUÇLARI 154

XII. 1945: ÇOK PARTİLİ REJİME GEÇİŞ 156

XIII. KAPİTALİSTLEŞMENİN KAÇINILMAZ SONUCU	
ULUS ve ULUSÇULUKTUR.....	158
XIV. SONUÇ	161

ALTI

DOĞU ANADOLU'NUN SOSYO-EKONOMİK YAPISI	
ve KÜRT FOLKLORUNUN ARAŞTIRILMASI	165
I. TARİHSEL GELİŞİM.....	165
II. SOSYO-EKONOMİK YAPININ	
GELİŞME DOĞRULTUSU	170
III. KAPİTALİSTLEŞMENİN KAÇINILMAZ SONUCU	
ULUS ve ULUSÇULUKTUR	173
IV. KÜRT FOLKLORUNUN ARAŞTIRILMASI.....	176
V. SONUÇ	180

YEDİ

“TÜRKİYE'DE GERİ KALMIŞLIĞIN TARİHİ”	
KİTABI ÜZERİNDE BİR ELEŞTİRİ	
-Doğu Anadolu'da Geri Kalmışlığın Oluşumu-	182
I. GERİ KALMIŞLIK GÖRÜNTÜLERLE AÇIKLANAMAZ.....	182
II. DOĞU ANADOLU'DA GERİ KALMIŞLIĞIN OLUŞUMU	184
III. TARİHSEL GELİŞİM.....	186
IV. KURTULUŞ SAVAŞININ İDEOLOJİSİ	189
A. AŞİRET YAPISI KARŞISINDA MUSTAFA KEMAL'İN ve	
EMPERYALİZMİN TUTUMU	192
B. TÜRK ve KÜRT HALKLARININ,	
BÜTÜN HALKLARIN KARDEŞLİĞİ.....	194
V. HİLAFETİN TOPLUMSAL ve SİYASAL ANLAMI.....	194
VI. HİLAFETİN KALDIRILMASI ve SONUÇLARI.....	197
VII. İKİ MUSTAFA KEMAL.....	198

VIII. HİLAFET ve SULTANLIK YERİNE	
“TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ” İDEOLOJİSİ	198
IX. BÜROKRASİNİN KÜRT HALKIYLA ÇELİŞMESİ	200
X. DOĞU İSYANLARI	202
XI. FEODALİZME KARŞI DIŞARIDAN	
YAPILAN MÜDAHALELER	202
XII. DOĞU İSYANLARININ SONUÇLARI	204
XIII. “SÖZSÜZ ANLAŞMA”	206
XIV. 1945 ÇOK PARTİLİ DEMOKRATİK REJİME GEÇİŞ,	
FEODAL EGEMEN SINIFIN MÜESSESELEŞMESİ,	
XV. BÜROKRASİNİN YENİLİŞİ	206
XVI. DEĞİŞİMİN DİNAMİĞİ	208
XVII. FEODALİZMİN KAÇINILMAZ SONUCU	
ULUS ve ULUSÇULUKTUR	210
XVIII. SONUÇ	211

Bu kitapta, 1970 yılında ve daha önceki yıllarda kaleme alınan bazı yazılar yer almaktadır. Bu yazılardan ilk üç tanesi **“Türkiye’de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi Semineri”**’ne sunulan bir bildiriyle ilgilidir. İlk yazının başlangıcında, dipnotu (*)’de bu bildirilerle ilgili önemli bir açıklama yer almaktadır.

Bu üç yazıdan sonra yer alan iki yazı, yani, “Doğu Anadolu’da Geri Bırakılmışlığın Oluşumu” ve “Doğu Anadolu’da Sosyal ve Siyasal Değişmeye Etki Eden Dinamikler” başlıklı yazılar o yıllarda yayınlanmış yazılardır. Bu yazılardan ikincisi hakkında önce, İstanbul’da, Basın Toplu Asliye Ceza Mahkemesi’nde dava açılmıştır. Daha sonra, bu dava dosyası 12 Mart döneminde, Diyarbakır-Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi tarafından istenmiş ve buradaki esas dosya ile birleştirilmiştir.

Son iki yazı yayınlanmamıştır. Bu yazıların başlangıç kısımlarında yer alan dipnotu (*)’lerde, yazılarla ilgili kısa açıklamalar yer almıştır.

Bu yazılarda ele alınan konulardan biri “Doğu’nun Geri Kalması”, “Doğu’nun Geri Bırakılması”dır. Bu, bütün yazılarda işlenen ortak konulardan biridir. Doğru kavrayış, kuşkusuz “Geri Bırakılma”dır. Kürdistan, bilinçli bir devlet politikasıyla geri bırakılmıştır. Bu politikayla Kürdistan’da sanayileşme gerçekleştirilmemiş, iş olanakları yaratılmamıştır. Böylece, nüfusun Batı illerine göçü sağlanmış- tır. Göç süreci asimilasyon doğrultusunda kullanılmıştır.

1960’lı yılların sonlarındaki düşüncelerimizle bugünkü düşüncelerimiz arasında çok büyük farklılıklar vardır. O günkü ve bugünkü düşünceler arasındaki beliren farkların açıklanması bilgilerimizi zenginleştiren önemli kaynaklardan birisidir. Bu farklardan en önemlisi, en dikkate değer olanı, suç ve ceza normlarını kavrayışımızla ilgilidir.

1960'lı yılların sonlarında ve 1970'li yılların başlarında, "milli duyguları zayıflatma propagandası yapmak"la, "bölücülük propagandası yapmak"la suçlanıyorduk. Resmi görüşe göre, Kürt milleti, Kürtçe gibi kategoriler yoktu. Bunları, Türk milletini ve Türk vatanını sevmeyen birtakım kimseler yaratmaya çalışıyordu. Biz de savunmalarımızda, Kürtlerin, Kürtçe'nin somut gerçekler olduğunu, fakat propaganda yapmadığımızı, bilimsel çalışmalar yaptığımızı anlatmaya çalışıyorduk. Bu, düzenin, suç ve ceza normlarının, en azından, bunun propaganda ile ilgili kısmının kabul edildiği anlamına gelmektedir. Bu normlar kabul ediliyor, fakat bizim bunları ihlal etmediğimiz gösterilmeye, ispat edilmeye çalışılıyordu.

Bugün, Kürt ulusal varlığını, Kürt dilini, Kürdistan'ı inkâr eden hiçbir hukuksal düzenlemenin meşru olmadığını vurgulamaya çalışıyoruz. Öte yandan, propaganda da düşünce açıklama yöntemlerinden biridir. Ve bu da suç değildir. Düzenin suç ve ceza anlayışıyla, bizim suç ve ceza anlayışımız arasında çok büyük farklar vardır. Örneğin, bir ulusun, diliyle, tarihiyle inkâr edilmesi bir suçtur, insanlık suçudur, suç olan budur. 70 yılı aşkın bir süredir Kürt ulusal varlığını inkâr eden suç ve ceza normlarında meşruiyet yoktur. Çağdışı bir davranıştır. Kürtlerden, Kürtlerin ulusal ve demokratik haklarından söz etmek, bunları savunmak ise, çağdaşlığın bir gereğidir.

Bütün bunlar, 1960'lı yılların sonlarından günümüze gelen süreçte, büyük, köklü bir zihniyet değişikliğini gösterir.

★ ★

★

Bu yazıların düzenlenmesinde, dizilmesinde, Yurt Kitap-Yayın'ın çok büyük emeği ve katkısı oldu. Sevgiyle anıyorum.

Şubat 1993, Ankara

İsmail Beşikçi

TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMALARDA ÖNCELİKLER ve SORUNLAR(*)

GİRİŞ

Türkiye'de ekonomik ve toplumsal ve siyasal sorunlarla ilgili araştırmalar günden güne artmakta ve önem kazanmaktadır. Toplumsal araştırma ve yayım işlerinin daha çok üniversite dışındaki kişi ve kurumlar tarafından yürütülme-

(*) Bu inceleme, 23-25 Şubat 1970 tarihleri arasında, Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü ve Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin işbirliğiyle düzenlenen "Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi" semineri için hazırlanmış bir bildiridir. Seminer, Ankara'da, Hacettepe Üniversitesi'nde gerçekleşmiştir.

1. Bildiri metni, daha önce, seminer düzenleme komitesine gönderilmiştir. Bildiri, seminere sunulan öteki bildiriler gibi çoğaltılmıştır.
2. Seminere, Prof. Dr. Mübeccel Kıray, Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Dr. Doğan Cüceloğlu, Prof. Dr. Nurettin Şazl Kösemihal, Prof. Dr. Kemal Karpat, Dr. Ahmet Taner Kışlalı, Prof. Dr. Şerif Mardin, Prof. Dr. Bozkurt Güvenç, Prof. Dr. Nephane Saran, Prof. Dr. Oğuz Arı, Dr. Şefik Uysal, Dr. Serim Timur, Dr. Nabl Dinçer, Prof. Dr. Cevat Geray, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Dr. Tevfik Çavdar, Prof. Dr. Arif T. Payaslıoğlu, Dr. Necat Erder, Dr. Emre Kongar gibi isimler de bildiri sunacaklardı.

Ayrıca kalabalık bir dinleyici kitlesi vardı. Prof. Dr. İbrahim Yasa, Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil, Prof. Dr. Nermi Abadan dinleyiciler arasındaydı.

3. 23 Şubat 1970 günü, seminerin başlayacağı sabah, saygıdeğer bir profesör, beni bir kenara çekerek şunları söylemiştir: "Bildiriye okuduk. Seminer düzenleme komitesi de inceledi. Bildiri çok sakıncalı bulundu. Kişi olarak ben de sakıncalı buluyorum. Bildirinin, seminerde, bu şekilde konuşulmasında, tartışılmasında çok bü-

si ise, araştırmaların daha geniş bir aydınlık kitlesi tarafından izlenmesi ve değerlendirilmesi olanaklarını yaratmaktadır. Bu oluşum içinde çok önem kazanan ve belirgin bir hale gelen nokta Türkiye'nin sorunlarının ağırlık kazanması veya

yük sakıncalar var. Seminer polis tarafından basılabilir, engellenir. Dşnemediğimiz tatsızlıklar olabilir...”

Saygıdeğer profesör bana bunları yumuşak bir ses tonuyla, fakat heyecanlı bir şekilde anlattı. İlk defa, böyle ciddi bir toplantıya katılıyordum. Bir bildiri sunacaktım. Bu bildiriye, toplantıya katılan sosyologlar dinleyeceklerdi. Bildiriyle ilgili olarak kendi dşncelelerini aıklayacaklardı. Bu bakımdan heyecanlıydım. Bu konuşmalar karşısında biraz şoke oldum, şaşırdım. Düşünceye karşı bu müdahale haklı bir davranış mıydı?

Bu saygıdeğer profesör pek çok soruşturma görmüş geirmş, epeyce baskılarla karşılaşmış biriydi. Bu profesör bile bizim düşüncemizi, tavır ve davranışımızı anlamazsa, biz sorunlarımızı nasıl anlatabilirdik?

Seminerin başlayacağı sabah, Hacettepe Nüfus Ettrleri Enstitüsü salonunda büyük bir kalabalık vardı. Toplantıya katılanların çoğunu tanıyordum. Yazılarından, kitaplarından tanıdığım, tanışmak istediğim çok kişi vardı. O zaman Erzurum'da, Atatürk niversitesi'nde çalışıyordum. Ankara'ya seminer için gelmiştim.

Çok büyük saygı duyduğum profesör, kalabalıktan uzak bir köşede benimle yaptığı konuşmayı sürdürüyordu: “... Çok gensin. Mesleğin daha ilk basamağında birtakım kazalarla karşılaşman doğru olmaz. Öteki bildiriler gibi senin bildirin de çoğaltıldı. Fakat, bir arkadaşımızın uyarması üzerine, seminer düzenleme komitesi bildiriye tekrar inceledi. Bu inceleme sonucunda, dağıtımını yapmama kararı aldık. Bence de dağıtılması doğru değil. Senin iyiliğin için de bunun böyle olması gerekir. Bu bildiriden dolayı bir baskıyla karşılaşman, polis tarafından gtrlmen iyi değil. Başka bir konuyu konuş. Bu öneriyi iyi düşün. İnsanlar gençliklerinde bir darbe yerlerse, bir daha kolay kolay toparlanamıyorlar... Darbe yememeye bak. Bu konuşmaları da bir müdahale diye düşünme, doğal karşıla... Yanlış yapma. Akademik mesleğinde ilerlemeye bak... İlerleme sürecinde, bu tür konularla daha rahat bir şekilde ilgilenebilirsin...”

Benim bildirimin sunulması seminerin üçüncü gününe rastlıyordu. O zamana kadar düşünmem isteniyordu. “Herkesin gözü sende olacak” deniyordu. O sırada, Erzurum'da Atatürk niversitesi'nde derslerde anlatılan konulardan ve sınavlarda sorulan sorulardan

birinci plana geçmesidir. Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesi açısından çok önemli olan bu olaylar aslında bir rönesanstır. Çünkü, uzun zamandan beri, her alanda sadece Batı taklit edilmiş, ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmanın ancak bu yolla gerçekleştirilebileceğine inanılmış, bütün bu çabaların, olumlu bir sonuç vermediği ve toplumumuzun kalkınma çabaları ve Anadolu halklarının kurtuluşu

dolayı, hakkımda, idari soruşturma sürdürülüyordu. İdari soruşturmada dolayı epeyce baskı vardı. Bu baskılar, bu profesör tarafından ve seminer düzenleme komitesi tarafından biliniyordu.

Konuşmalardan dolayı hayal kırıklığına uğradığımı belirtmeliyim. Bilim özgürlüğü, düşünce özgürlüğü gibi kavramların da, "Türkiye'nin gerçekleri" bakımından çok önemli olmadıkları ifade ediliyordu. Duygularım, düşüncelerim alt-üst oldu. Öte yandan, bildiriden, bildirinin hazırlandığından, fakat, dağıtımının yapılmadığından söz etmemem de isteniyordu. Çok zor bir durumla karşı karşıyaydım. İçine düştüğüm bu durum hakkında, kendim karar vermiydim. Durumu birkaç arkadaşla anlattım. Onlar da, seminer düzenleme komitesini kınadılar.

4. Burada yayınlanan bildiri, dağıtımı engellenen, sunulması istenmeyen bildiridir.

Üçüncü gün sıra benim bildirinin sunulmasına geldi. Hazırlanan bildiriden, dağıtımının engellenmesinden hiç söz etmedim. O bildiriyi özetleyen bir konuşma yaptım. Bir profesör, konuşmanın içeriğine tepki gösterdiler. "Doğu Sorunu" sözlerinin Kürtleri çağrıştırdığını, bunun da bir "gaflet" olduğunu söylediler. Bu profesör, siyasal ilimler okutan bir profesördü. Bundan sonraki yazı bu konuşmanın metnidir. "**Bildiri 13. Araştırılacak Konu ve Sorunlar**"

5. Sözü edilen seminere sunulan bildiriler, 1971 yılında, Hacettepe Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır. Kitapta, yukarıda (3) numaralı paragrafta sözü edilen konuşmanın metni yayınlanmış, birinci bildiriden hiç söz edilmemiştir.
6. (1) numaralı paragrafta belirtilen, hazırlanan, fakat, dağıtımı engellenen bildiri, **Dr. Emre Kongar** tarafından eleştirilmişti. **Dr. Emre Kongar** seminere sunduğu bildiride, iki bildirinin eleştirisini yapıyordu. Bildirisi, (5) numaralı paragrafta sözü edilen kitapta yayınlanmıştır. Fakat benim bildirinin ve sunulması engellendiğinden **Dr. Emre Kongar**'ın bildirisinin, bu bildiriyi eleştiren bölümü de kitapta yer almamıştı. "**B. Beşikçi'nin Tebliği**" başlığı altında, bu kitapta yayınlanan bildiri budur.

yolunda en ufak bir yardımda bulunmadığı hayretle görülmüştür.

Toplumumuzun Batı ile kurulan bu ilişkileri özellikle genç kuşaklarda ve genç araştırmacılarda büyük bir bunalım yaratmış, bu bunalım ise son derece hızlı bir şekilde sorunun temeldeki esas can alıcı noktalarının görülmesini ve araştırılmasını sağlamıştır. Bu ise doğrudan doğruya bir rönesans olup, uzun zamandan beri Batı'yı taklit etmekle oylanmış aydınların artık, Batı'yı taklit etmekle sorunlarının çözölemeyeceğini anlaması ve var gücü ile kendi toplumunun sorunlarına eğilmeyi öğrenmesi hareketidir. Bu akımı, gelişigüzel bir olay olarak değerlendirmek hatalıdır. Bu, çok güçlü bir akımdır ve Türkiye'deki temel toplumsal yapı çelişkilerinin ortaya koyduğu baskıların ayan-beyan olarak su yüzüne çıkmasının sonucudur. Başka bir deyişle çeşitli ekonomik ve toplumsal yapı dinamikleri üretim güçlerini ve üretim ilişkilerini etkilemekte, temelden gelen bu itmeler bilimsel faaliyetlerde de ifadesini bulmakta, yeni yeni analizlerin gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, bu makalede söyleyeceklerimiz şimdiye kadar yapılmış olan araştırmalarla da ilgili olacaktır.

Bu süreç içinde eksikliği duyulan en önemli husus, sosyal araştırma stratejisi ve araştırmanın faydalanılabilir olan pratik sonuçları ile ilgilidir. Burada esas soru şudur: Şimdiye kadar yapılan araştırmalar Türkiye'nin sorunlarının çözümüne neden ışık tutamadı, araştırmacıların şimdiden sonra bu görevi yapabilmesi için araştırmalarını nasıl ve hangi yönde geliştirmesi gerekir?

Bu ana nokta etrafında, ikinci derecede bazı sorular daha sorabiliriz: Her hangi bir araştırma neden yapılıyor, hangi "sorun"ların çözümlenmesinde kullanılacak? Veya sorunların çözümlenmesinde yardımcı bir kaynak olarak görev yapacak. Genel sorunlar içerisinde bu araştırmanın sökmeye çalıştığı sorunun ağırlığı nedir? Bütün bunlar bir sosyal araştırma stratejisinin çizilmesini ve araştırmaların belirlenen strateji açısından ele alınmasını gerektirir.

Halbuki Türkiye'de şimdiye kadar yapılan araştırmalar son derece dağınık olmuş, niçin yapıldıkları, hangi amaca hizmet ettikleri, açık seçik ortaya konulamamıştır. Örneğin

pek çok köy araştırması yapılmıştır. Fakat köyler Türkiye'nin bütünü içerisinde değil de, bu bütünden bağımsızmış gibi ele alındıkları için, köy sorununun çözümlenmesinde yardımcı olamamışlardır. O halde, son birkaç yıl içerisinde meydana gelen ve günden güne güçlenen rönesans akımı, her şeyden önce çok kolay bir iş olan Batı taklitçiliği ve aktarmacılığını kesin olarak reddederek, çok daha zor, fakat esas olan Türkiye'nin sorunlarının ele alınmasını ve tartışılmasını sağlamıştır.

Biz, bu makalemizde günden güne gelişen bu akım içinde, sosyal sorunların nasıl ele alınması gerektiğini, hangi konulara öncülük tanınacağını, bu sorunlar ele alınırken ne gibi güçlüklerin ortaya çıktığını, bütün bu süreç içinde Üniversitenin oynayacağı olumlu veya olumsuz rolü ve sorunların bu şekilde ele alınmasıyla ülkemiz ve halklarımız yönünden neler kazanılacağını belirtmeye gayret edeceğiz.

I. TÜRKİYE'DE SINIF GERÇEĞİ

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu makalede söylenecekler şimdiye kadar yapılmış toplumsal araştırmalarla ve onların sonuçları ile de ilgili olacaktır. Bize göre şimdiye kadar yapılmış araştırmaların gösterdiği en önemli gerçek sınıf gerçeğidir. Bu araştırmaların çoğunun Üniversite öğretim üyeleri kadrosunun dışında bulunan kişiler tarafından yapılması ve hemen hemen tamamının üniversite dışı kurumlar ve yayın evleri tarafından yayınlanması ve kamuoyuna bu şekilde ulaşması bizi hiçbir zaman şaşırtmamalıdır. Bu, ilerde değişeceğimiz gibi üniversite öğretim üyesinin bu sorunlar karşısındaki tavrı ve üniversitenin toplumumuzu sorunları karşısında oynadığı olumsuz rol ile ilgilidir.

Aşağıdaki iki küçük çizelge bu gerçeği belgelemektedir. Gerek toprak dağılımındaki, gerek gelir dağılımındaki bu kutuplaşmalar aslında sınıfsal kutuplaşmalardan başka bir şey değildir.

ÇİZELGE 1: ÇİFTÇİ AİLELERİNİN SAHİP OLDUKLARI ARAZİYE GÖRE TOPRAK DAĞILIMI

İşletme Alanı	Çiftçi Ailelerinin Bütün İçindeki Oranı %	Sahip Oldukları Arazinin Oranı
20 Dekardan Az	41	11
1000 Dekardan fazla	0.2	8

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü,
1963 Tarım Sayımı Sonuçları

ÇİZELGE 2: TÜRKİYE'DE AİLELER ARASI GELİR DAĞILIMI

Aileler	Toplam Gelirden alınan paylar
En az gelirli % 20	% 4.2
Bunu takip eden % 20	% 6.4
Bunu takip eden % 20	% 10.7
Bunu Takip eden % 20	% 17.7
En Çok Belirli % 20	% 61.0

Kaynak: Korkut Boratav, Yüz soruda gelir dağılımı,
Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969. s. 200

Bu bakımdan bu makalenin amacı, "Türkiye'de sınıf var mı yok mu?" tartışması değil, varlığı ayan beyan bir şekilde ortada duran sınıf gerçeği ile ilgili bazı konulara açıklık kazandırmaktır.

Aslında ilkel kominal toplumun dışındaki bütün toplumlar sınıflıdır. Ve Türkiye toplumunun da sınıflı olduğunu söylemek hiçbir zaman bir marifet olmayıp sadece çok önemli bir gerçeği ifade etmektedir. Fakat bu gerçek, ülkemizde son birkaç yıla kadar gayet usta bir şekilde gizlenmiştir ve halen de gizlenmeye çalışılmaktadır. Bizim üzerinde durmak istediğimiz asıl konu da budur.

A. SINIF GERÇEĞİ NEDEN GİZLENMİŞTİR

Türkiye halkları 1919-1922 arasında emperyalizme karşı ulusal bağımsızlık savaşı vermiş ve sonunda Hilafete dayanan Osmanlı Devlet Sistemini yıkarak halka dayanan Cumhuriyet sistemini kurmuştur. Fakat bu savaş sadece ulusal kurtuluş savaşı olup, hiçbir zaman anti feodal karakterde bir savaş olmamıştır. Dolayısıyla ulusal kurtuluş savaşı emperyalizm ve onun işbirlikçisi olan Osmanlı Sarayı'na karşı Anadolu halklarının yanında yer alan feodalite ve burjuvazinin de desteği ile kazanılmıştır. Çeşitli cephelerde savaşanlar ve düşmana karşı esas vurucu güç rolünü oynayanlar Anadolu halkları olmasına rağmen, savaşın esas dayanağını feodalite ve burjuva sınıfları ve sivil-asker-aydın tabakalar meydana getiriyordu. Dolayısıyla 1923'den sonra siyasî iktidarların iki esas yönü vardı. Biri savaşın kazanılmasında büyük rol oynayan ve dolayısıyla iktidarın dayanağı olan feodalite ve burjuva sınıflarına bakan yön; ikincisi, düşmana karşı esas savaşan halka bakan yön. Bu iki yön, aslında birbirleriyle çatışma halinde olup ikisini bir arada götürmek olanağı hiçbir zaman yoktur. Bu iki yönden birisi daima ötekine karşı tercih edilmek zorundadır. 1923'den sonra devlet yöneticilerinin, dolayısıyla Atatürk'ün en büyük şanssızlığı budur. Feodalite ve burjuva gibi egemen sınıflara dayanıp sömürülen sınıfa hizmet etmek.¹

1. Türkiye Cumhuriyeti 1923'de ilan edildiği zaman ne kudretli bir burjuvazi, ne de onun antitezi olan proletarya bulunuyordu. Her halde en büyük egemen Güç derebeyler idi. Örneğin, 1913 yıllarında yapılan bir araştırma Anadolu topraklarının % 39'unun derebeylerin meydana getirdiği bir sınıfın kontrolü altında olduğunu fakat bu sınıfın genel nüfus içindeki oranının sadece % 1 olduğunu göstermektedir. Derebeyliği tasfiye edecek en büyük gücün aslında burjuvazi olması gerekiyordu. Fakat burjuvazinin çok zayıf olması, Cumhuriyetten sonra da bir türlü gelişmemesi ve Avrupa'dan olduğundan farklı olarak devrimci niteliğini kaybetmesi, burjuvazi ile feodalitenin yan yana olması sonucunu doğurdu. Aslında üretim ilişkilerinin tarihsel doğrultusu bakımından birbirine karşı olan bu iki sınıf, burjuvazinin devrimci niteliğini kaybetmesi yüzünden Türkiye'de olduğu gibi 3. Dünyanın geri bırakılmış öteki ülkelerinde de ittifak halinde olup sömürüyü birlikte sürdürmektedirler.

Burada açıkça söylenmese bile, çeşitli toplumsal ve siyasal nedenler dolayısıyla² tercih edilen, feodalite ve burjuva sınıfları ve görevi aslında bu sınıfların ideolojisini gerçekleştirmek olan bürokrasi tabakası olmuş, halk bir kenara itilmiştir. Atatürk'deki bütün devrimci ruh ve ileri fikirlere rağmen, bu böyle olmuş ve reformlar altyapıya inemeyerek daima yüzeyde ve halkın dışında kalmıştır. Siyasi iktidar feodalite ve burjuva gibi egemen sınıflara ve onların sözcülüğünü yapan bürokrasiye dayanınca, daima bu sınıfların çıkarları doğrultusunda hareket edilmiş ve bu sınıfların çıkarları halkın çıkarlarıymış gibi gösterilmeye çalışılmıştır. "İmtiyazsız, sınıfsız, zümresiz birleşmiş bir toplumuz", "Memleketimizin efendisi köylüdür" sözü ve CHP'nin temel ilkelerinden olan "Halkçılık" ilkesi halk yığınları karşısında bu sınıf çıkarlarını gizlemeye çalışan sözler ve ilkeler olmaktan öteye bir anlam ifade edememiştir.³

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda ise emperyalizmin çehresi değişti. Fransız, İngiliz, Alman ve Çarlık Rusya emperyalizminin oynadığı rolü tek başına Amerikan emperyalizmi oynamaya başladı.⁴ 1945'le birlikte oluşan çok partili demokratik sistem ise sınıf çıkarlarını çok daha derin ve bilinçli bir şekilde temsil etmiş, çeşitli baskı tedbirleriyle sınıf farklarını gizlemeye çalışmış, sınıf bilincini vermeye çalışan düşünceler şiddetle yasaklanmıştır.

Türkiye bugün de Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi, yine burjuvazi ve feodalitenin meydana getirdiği bir egemen sınıfın baskısı altındadır. Yalnız 1923'den farklı olan taraf, bu egemen sınıfın emperyalizm ile çok sıkı ilişkiler

-
2. Sınıf çelişkilerinin ortaya çıkmasını sağlayacak çeşitli ekonomik ve toplumsal yapı dinamiklerinin mevcut olmaması (Nüfus çok az, Ermeniler çok geniş arazilerini bırakarak Türkiye'den gitmek zorunda kalmışlar. Köylünün toprak talebi yok, köyden şehire nüfus akışı, işsizlik vs. yok) Cumhuriyetin henüz pek genç olması nedeniyle feodalite ile iyi geçinmek zorunluluğu vs.
 3. Bu Atatürk'ü ve onun reformlarını küçümseyen bir görüş değil, bu devrimci ruhun çağdaş düşünce akımlarıyla diyalog haline getirilerek tamamlanmasını ön gören bir özelemdir.
 4. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 256 vd.

kurmuş olmasıdır. 1919-1920 yılları arasında silahlı bir mücadele sonucu Anadolu'dan atılan emperyalizm, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirdiği yeni taktikler sayesinde yeniden girmiş, ülkedeki kendisi ile işbirliği yapacak feodal toprak ağaları ve işbirlikçi burjuvazi gibi gerici sınıfları bulmuş ve bu sınıflarla sıkı fıkı ilişkiler kurmuştur. O halde, bugün Türkiye halkları, emperyalizm ve onun işbirlikçisi olan işbirlikçi burjuvazi ve feodal ağalardan meydana gelen bir üçlü tarafından baskı altında tutulmakta ve sömürülmektedir. Bu gericiler koalisyonunun Türkiye'deki en büyük görevi sınıf çıkarlarını gizlemek, egemen sınıfların kendi sınıfsal çıkarlarını tüm halkın çıkarları gibi göstermeye çalışmak ve kendi sömürüsünü sürdürebilmektir.

B. SINIF GERÇEĞİNİ GİZLEYEN BAZI İDEOLOJİ ve KAVRAMLAR

Sınıf gerçeğini gizleyen en önemli faktörlerden birisi "İlericilik" ve "Gericilik"e verilen anlamlarla ilgilidir. Türkiye'de uzun yıllar özellikle tek parti devrinde ilericilik ve gericilik, genel olarak lâik fikirlerin benimsenip benimsenmemesine bağlanmış, Müslüman olduğunu, dindar olduğunu, camiye gittiğini vs. söyleyen bir adamın adı gerici, bütün bunlara yan çizenler ise ilerici, olmuştur. Halbuki gericilik ve ilericilik lâik fikirlerin benimsenip benimsenmemesi veya dine bağlı olup olmamakla ilgili bir kavram değildir. İlericilik ve gericilik doğrudan doğruya üretim biçimindeki değişimlerle ilgilidir. Örneğin, Türkiye'ye Ortaçağ artığı feodal üretim biçimi feodal kurumların tasfiye edilmesini isteyen ve bunun mücadelesinin yapan kimse veya kurumlar ilericidir. Fakat bu kurumları ayakta tutarak emperyalizmle sıkı ilişki kuran kimse veya kuruluşlar ise Mason da olsalar gerici dirler. Çünkü gerçek lâiklik bünyesinde, hâlâ feodal veya yarı feodal kurumları barındıran toplumların değil, endüstri toplumlarının ortaya çıkardığı bir müessesedir. İlericilik ve gericiliğe verilen en doğru anlam bu olduğu halde CHP buna uzun yıllar yanlış bir anlam vermiş, kravat takıp "Din ve Devlet ayrı ayrı şeylerdir" diyen kişi ilericilik yaptığını sanmıştır. Böylece CHP Atatürk'teki gerçekten devrimci ve ilerici ruhu yozlaştırmış ve bu yozlaşma ile birlikte sınıf çıkarları

ile usta bir şekilde gizlenmiştir. "En ileri biziz", "Atatürk de böyle demişti" vs. diye egemen sınıfların kendi sınıfsal çıkarları ezilen sınıfların da çıkarıymış gibi gösterilmeye çalışılmıştır.

Günümüzde bu kavramlara verilen anlam yer yer yine aynı olmasına rağmen bir hayli değişmiştir.⁵ Fakat bugün sınıf gerçeğini gizleyen esas faktör dinci ideoloji, yani irticanın kullanılmasıdır. Emperyalizmle sıkı fıkı ilişkiler halinde olan işbirlikçi burjuvazi ve feodal mütegalibe, dinci ideolojiyi geniş ölçüde kullanarak halkın kendi sınıf çıkarları doğrultusunda bilinçlenmesini önlemekte, sömürü düzeni böylece sürdürülmektedir. Bugün, feodal mütegalibe ve işbirlikçi burjuvazinin geniş ölçüde sözcülüğünü yapan Bab-ı Ali basınının, şeriat isteyerek Arabistan Devleti'ne özlem duyanların, Müslüman Kardeşler'in Hizbit-ül Tahrir vs.'nin bütün Ortadoğu'yu kapsayan faaliyetlerinin Amerika'nın, Arabistan yarımadasındaki en önemli Petrol Şirketi Aramko tarafından desteklenmesi, dinci ideoloji ve irticanın sınıf çıkarlarını korumak ve sınıf gerçeğini gizlemekte ne kadar etkili olduğunu gayet açık bir şekilde göstermektedir.⁶

Emperyalizm ve onun işbirlikçisi olan komprador burjuvazi Türkiye'deki sınıf gerçeğini gizleyebilmek için var gücü ile çalışmakta, feodal üretim ilişkilerinin tasfiyesini hedef alan bütün görüş ve faaliyetlere cephe almakta ve bunun için her türlü çareye başvurmaktadır. Emperyalizm ve komprador burjuvazinin kontrolü altındaki Bab-ı Ali basını sınıf bilincini vermeye çalışan sol fikirlere, kişi ve kurumlara sabah-akşam sövmekte, kendi sınıfsal çıkarlarından habersiz, uyutulmuş yığınları bu kişi ve kurumlara karşı kıskırtmakta, camilerde şeriat devleti özlemini dile getiren konuşmalar yapılmaktadır. Burada, bu kişilerin iplerini elinde bulunduran emperyalizm faktörünü görmeden, sırf bu kişilere karşı mücadele açmak, son derece tutarsız bir davranıştır. Çünkü bu kişiler hiçbir zaman kendilerine buyruk değil,

5. Örneğin CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit ilericilik ve gericiliğin dini faktörlere bağlanmasının yanlış olduğunu, bu kavramları ekonomik yönlere bağlamak gerektiğini belirtmiştir.

6. Mehmet Emin Bozarslan, **Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu**, And Yayınları, İstanbul 1969, s. 253-262

ancak emperyalizm ve onun işbirlikçilerinin desteği ile hareket etmektedirler. Emperyalizm tarafından desteklenen Babı Ali basınının bir kısmı, dinci ideoloji ve irticayı körükleyerek sınıf gerçeğini gizlemeye çalıştığı gibi, zaman zaman da ilerici ve devrimci fikirleri yozlaştırarak kendi sınıfsal doğrultusunda kullanmakta ve yine sınıf gerçeğini gizlemeye çalışmaktadır.⁷

Sınıf gerçeğini gizleyen kavramlardan biri de "Devrim" ve "Devrimci", "Devrimcilik" kavramlarıdır. Devrimin tek ve doğru anlamı üretim biçimindeki değişmelerle ilgilidir. Feodalizmden kapitalizme geçiş bir devrimdir. Kapitalizmden sosyalizme geçiş de bir devrimdir.⁸ Bu açıdan bakıldığında zaman Atatürk'ün Cumhuriyetin ilanından sonra giriştiği ve "Devrim" olarak nitelenen hiçbir hareket devrim değildir. Fakat kelimeye esas anlamı ve muhtevası verilemediği için, kravat takan, şapka giyen, dinin toplumsal hayattaki ezici etkilerinden kurtulan, yazıyı sağdan sola değil de, soldan sağa doğru yazan kendisini devrimci zannetmiş ve devrimcilik adına bunları savunmaya çalışmıştır. Bu ise, uzun yıllar sınıf gerçeğini gizlemekten başka bir anlam taşımamaktadır. Örneğin, bugün sınıf gerçeğini ve gerçekten devrimci bilinci halk yığınlarına ulaştırmaya çalışanlara, Atatürk'ün etrafında çöreklenen büyük "Devrimciler"(!)'in "Komünist piçi" diye hakaret etmeleri, fakat sabah-akşam sola ve solculara söven bu devrimcilerin "Amerikasız yaşayamayız" diye emperyalizmin düdüğünü öttürmekten de hiçbir zaman geri durmamaları, devrim kelimesine verilen anlam ne kadar saptırılmış olduğunu açıkça göstermektedir.

-
7. Örneğin fırsat buldukça ilerici ve laik fikirlere karşı sövmekten geri durmayan, din sömürücülüğünde başta giden Tercüman gazetesi her 10 Kasım'da Atatürk'ün tam sahife resmini koymakta ve yas tutmaktadır. Bunun sebebi Atatürkçülerin safında ve ilerici gözüküp kendi sınıfsal çıkarlarını halkın çıkarıymış gibi göstermeye çalışmasıdır. Bu gazete, emperyalizmin Türkiye'deki mutemet adamlarından Mıgırdıç Sellefyan'ın kontrolü altındadır. (Devrim, s. 3, 4 Kasım 1969) Öte yandan son zamanlarda Saklanbaç, Son Posta, Son, Günaydın gibi gazetelerin büyük bir artış göstermeleri egemen sınıflar tarafından halkın kendi çıkarı konusunda bilinçlenmelerine nasıl engel olduğunu gösteren önemli olaylardan biridir.
 8. Mihri Belli, Türkiye'de Karşı Devrim, Türk Solu, Cilt 2, Sayı 64

C. "TARAFSIZ" KALMAK EGEMEN SINIFLARIN HİZMETİNDE OLMAK DEMEKTİR

Sınıf gerçeğini gizleyen çok önemli bir nokta da bizzat üniversite çevreleri tarafından sık sık kullanılan bilimde "objektiflik" ve "tarafsızlık" gibi aslında hiç de bilimsel olmayan deyimlerin etrafında toplanmaktadır. Bünyesinde hâlâ feodal ve yarı feodal unsurları barındıran derin sınıf farklarını mevcut olduğu bir ülkede, hiçbir sınıf veya kişiden yana değilim "tarafsızım" demek, aslında feodal ve burjuva sınıflarından yani egemen sınıflardan yana olmak demektir. Bunun için de son derece siyasi bir kavramdır. Tarafsız kalmak, objektif kalmak, nüfusun % 7-8'ini bulamayan feodalite veya burjuvada veya nüfusun % 90'ını geçen işçi, topraksız veya az topraklı sınıflardan yana olmamayı değil, bilâkis nüfusun çok büyük bir kısmını meydana getiren işçi, köylü ve az topraklı sınıflardan yana olmayı gerektirir. Yaptığı araştırmalar sonucu ülke topraklarının % 8'inin nüfusun % 0.2'si tarafından kullanılmasına karşılık, % 11'inin nüfusun % 41'i tarafından kullanılmasını gören bir bilim adamı "Ben tarafsız ve objektifim, sadece bu durumu tespit ederim, gerisini siyasiler düşünsün..." derse, bu, onun, hiçbir zaman tarafsızlığını veya objektifliğini göstermez, bilâkis egemen sınıfların tamamıyla yanında, hatta onlarla çıkarbirliği içinde olduğunu gösterir. Çünkü, çağın sorumluluğunu yüklenmiş bir bilim adamı, çalışmasını, sadece bu gibi tespitlerle bitiremez. Toprak dengesizliğinin geniş halk yığınlarının lehine çözümlenmesini sağlayacak analizleri de yapmak zorundadır. Aynı şekilde gelir dağılımında çok büyük dengesizlikler olduğunu saptamak da yeterli değildir. Bu kutuplaşmayı halk yığınlarının lehine çözümleyecek analizleri de yapmak gerekir. Fakat şimdiye kadar uydurma tarafsızlık ve objektiflik adına bu analizler yapılamamış, bu da, sınıf gerçeğini gizlemeye yaramıştır.

D. SINIF GERÇEĞİ ARTIK GİZLENEMEZ

Artık Türkiye'de egemen sınıfların ve bu egemen sınıflara dayanan siyasi iktidarların bütün baskı ve şiddet gösterilerine rağmen sınıf gerçeğini gizleme olanakları yoktur. Yu-

karıda bir numaralı çizelgede de görüldüğü gibi, toplam çiftçi ailelerinin % 41'i 20 dönümden az arazi tasarruf edip, kontrol ettiği arazi toplam arazinin % 11'i olduğu halde; % 0.2 gibi çok büyük bir kısmı bin dönümden fazla arazi kontrol etmekte ve kontrol ettiği arazi toplam arazinin % 8'ini meydana getirmektedir. Öte yandan toprak dengesizliğine dayanan bu sınıflaşma gelir bölüşümünde de aynen meydana gelmekte, tarımsal kesimdeki nüfusun ilk % 20'si gelirin % 3.4'ünü aldığı halde, gelirden en çok pay alan % 20'si % 63.6'sını almaktadırlar.⁹ Bu sınıf kutuplaşmalarını ve gelişmelerini uzun uzun anlatmaya lüzum yoktur. Fakat toplumsal hayatın hemen hemen her kesiminde görmek mümkündür. Çeşitli gözlem ve araştırmalar, Türkiye'deki sınıf çelişkilerinin günden güne daha da arttığını göstermektedir. Nüfus artışı, nüfusun köylük yerlerden şehirlere kayışı, artan nüfusa istihdam olanaklarının yaratılamayışı, işsizlik vs. gibi toplumsal yapı dinamikleri, bu çelişkilerin su yüzüne çıkmasına sebep olmakta ve bu temel toplumsal yapı çelişkileri halk yığınlarını daha fazla etkilemektedir. 1968 ve 1969 yıllarında meydana gelen öğrenci hareketleri ise, sınıf çelişkilerinin açıklık kazanması bakımından çok uyarıcı dersler vermiştir.¹⁰

II. ARAŞTIRILMASI GEREKEN ESAS KONU

Türkiye'de sınıf gerçeği bu şekilde ayan beyan ortaya çıkınca, araştırılması gereken esas konu da bu olmaktadır. Esas konu toplum yapısını meydana getiren çeşitli sınıfların bu yapı içindeki ağırlıklarını ve birbirleriyle ilişkilerini saptamaktır. İşçi, feodalite ve burjuva sınıflarının varlığını, bürokrasinin ve sivil-asker aydınların sınıf ilişkileri içindeki yerini, bu sınıfların emperyalizmle olan ilişkilerini ancak çok kaba hatları ile biliyoruz. Bugüne kadar Türkiye'de pek çok ekonomik ve toplumsal yapı analizi yapılmıştır ve yapılmakta-

9. Korkut Boratav; a.g.e., s. 201

10. Mahmut Tezcan, **Memleketimizin Yüksek Öğrenim Kurumlarında Öğrenci Hareketleri ve Ortaya Çıkardığı Sorunlar**, 1968 yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye'de), Eğitim Fakültesi Yay., Ankara 1969, s. 167-205

dır. Aslında ekonomik ve toplumsal yapı analizleri sınıf ilişkilerinin analizidir. Ve sınıf ilişkilerini tahlil etmeyen ekonomik ve toplumsal analizler veya araştırmalar daima tutarsız ve arada kalır. Kısa ve öz olarak şunu söyleyebiliriz: Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısı, Türkiye'deki sınıf ilişkilerinin analizinden başka bir şey değildir. O halde çeşitli sınıfların toplum yapısı içindeki ağırlığının saptanması, Türkiye'de sosyal bilimlerle ilgili kişilerin ve kurumların başta gelen, asla ihmal edilemeyecek ve vazgeçilemeyecek bir faaliyeti olmalıdır.

Burada ayrıntıları ile şu konular üzerinde durulabilir:

— “Kendiliğinden bir sınıf” olan işçi sınıfının “kendisi için bir sınıf” haline geliş süreci (bu konunun incelenmesi) aynı zamanda Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi (ticaret, sanayi ve mali kapitalizm) olanaklarının da araştırılması demektir.

— Feodalizmin yıkılışı, feodal ağaların kapitalist ağalar haline gelmeleri veya burjuvazinin feodalizmi tasfiyesi olanakları,

— Emperyalizmin karşısında feodalizm ve burjuvazi ittifakı,

— Sınıf ilişkilerinde sivil-asker aydın tabakanın (bürokrasinin) yeri.

— Sınıf çıkarlarının siyasi partilere ve parlamentolara yansması,

— Sınıflar arası gelir bölüşümü,

— Sınıflar açısından dinci ideoloji ve irticanın gelişmesi (Feodal ve kapitalist üretim biçimlerini perçinleyen bir faktör olarak dinci ideolojinin gelişmesi),

— Uluslararası sermaye ve emperyalizm ile işbirliği yapan büyük burjuvazi ve ancak büyük burjuvazi ile işbirliği halinde olabilen Anadolu tüccar ve sanayicisi arasındaki ilişkiler, ikisi arasındaki zıtlasma eğilimi,

— Anadolu'da burjuvazinin gelişimi ve devlet taahhütleri,

— Kapitalist gelişme ve kapitalist birikimin sömürülen sınıflara yansıyan payı ne kadardır? Yani kapitalist gelişme, sömürülen sınıfların üzerinden olduğu halde, sömürülen si-

nıflar bunu neden fark edemiyorlar. Hangi koşullar altında fark edebilirler,

— Doğulu ve Batılı egemen sınıfların bütünleşme süreci ve Doğu Anadolu'nun geri kalması (Doğu Anadolu'nun sürekli fakirleşmesinde egemen sınıfların bütünleşmelerinin rolü),

— Fakat burada unutulmaması gereken en önemli metodolojik noktalardan birisi, hangi konu araştırılırsa araştırılsın Türkiye'nin emperyalizmden bağımsız olarak ele alınmaması gerektiğidir. Türkiye'nin emperyalizmle olan ilişkisi iki kademede ele alınabilir. Birincisi, emperyalizmin Ortadoğu politikası, ikincisi ise Ortadoğu içinde Türkiye'nin öneminin ne olup ne olmadığının araştırılmasıdır.

KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER ve SORUNLAR

Bu araştırmaların yapılması sırasında karşılaşılan başlıca iki güçlük vardır. Bu güçlüklerden biri egemen sınıflardan gelecek baskılardır. Egemen sınıflar her şeyden önce sınıf gerçeğini bütün açıklığı ile ortaya çıkaracak, her çeşit dengesizliği halk yığınları lehine dönüştürecek ve onları çeşitli çıkarlarından yoksun bırakacak araştırmalara şüphesiz ki karşı çıkacak, bu araştırmaların yapılmasını engellemek için her türlü çareye başvuracaklardır. Araştırmamızın sonundaki örnek olayda bunun son derece ilginç bir örneği vardır. Burada mahalli feodalite ve eşraf, üniversite ve devlet bürokrasisinin taşradaki kademelerinin de işbirliği ile bilimsel bir araştırmanın nasıl engellendiği gösterilmektedir.¹¹

-
11. Üniversite de dahil bürokrasinin en önemli özelliği kaypak bir yapıya sahip olmasıdır. Bize göre bürokrasi egemen sınıfların ideolojisini gerçekleştiren ve onları ideolojisi doğrultusunda hareket ettiren bir üst tabakadır. Makalenin sonunda yer alan örnek olayda da görülen vali, kaymakam, üniversite rektörünün, fakülte dekanının eylemi hangi sınıfların yararınadır? Topraksız, işsiz, ağaların kölesi, şeyhleri müridi geniş halk yığınlarının mı? Hayır. Aşiret reisi, toprak ağası, şeyh gibi bir avuç egemen sınıfın. Bunun ötesinde vali, kaymakam, polis, jandarma, savcı vs. gibi bürokrasinin küçük veya iri kıyımlarının egemen sınıflarla birlikte çıkar birliğine girdiği de şüphesizdir. Sınır bölgelerindeki kaçakçılık olayı bu işbirliğinin en önemli örneklerindendir.

Çok önemli olan ikinci bir güçlük veya sorun da doğru-
dan doğruya araştırmalarda kullanılacak teknik araç ve ge-
reçlerle ilgilidir. Araştırmacıların faydalarına sunulan ista-
tistiklerin güvenilir olmaması¹² yanında, bazı konular
hakkında hiçbir bilgi yoktur.¹³ Önemli olan başka bir husus
da bu istatistiklerin burjuva tahlil metodları göz önüne alı-
narak hazırlandıkları için sınıf tahlilleri yapılmasına elverişli
olmamalarıdır.¹⁴ Bu bakımdan bu istatistikler yolu ile sınıf
analizlerinin yapılması son derece dikkat ve maharet isteyen
bir iş olduğu gibi, çoğu zaman da araştırmacı bizzat kendisi
araştıracığı konu üzerinde saha çalışmaları ile yeni yeni ra-
kamlar üretmek zorundadır. Bazı konularda hiçbir bilgi veya
evrakın olmaması veya var olanların "Milli Emniyet", "Vata-
nın Milletinin Selameti" gibi tamamen basit siyasi sebeplerle

-
12. 1968 yaz aylarında Kilis, Nusaybin, Cizre, Şemdinli, Başkale, Doğu-
beyazıt ve Posof gibi sınır kasabalarında karşılaştırmalı bir sosyo-
ekonomik yapı araştırmasında, kullandığımız sorulardan biri de şu idi:
Bundan 4-6 yıl önce, bu köye gelip toprak, iş, gelir vs. durumu hak-
kında size soru soran oldu mu? Araştırma yaptığımız 52 köyden
44'ünde "Hayır" cevabı alınmıştır. Geriye kalan köylerde de, soruların
kişisel araştırmacılara ait olduğu ortaya çıkmıştır. Bu koşullar altında
köy envanter etütlerinin nasıl yapıldığı, anketlerin nasıl uygulanıp na-
sıl değerlendirildiği merak konusudur. Dolayısıyla bu etütlerin tespit
ettiği rakamlarla, bizim bizzat yerinde tespit ettiğimiz rakamlar arasın-
da büyük farklar vardır. (İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni**
Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller, E Yayınları, İstanbul 1969, s.
66); Ayrıca Bk. Korkut Boratav, a.g.e., s. 134. Bu durumda bu ra-
kamlara dayanılarak yapılan analizler elbette eksiktir ve gerçeği sap-
tamaktan uzaktır. Örneğin, bugün Türkiye'de feodalitenin var olup ol-
madığını saptamaya çalışan araştırmacılar, özellikle, bir ağaya veya
sülaleye ait olan köylerin sayılarından hareket etmektedirler. (Korkut
Boratav, a.g.e., s. 134; Ahmet Aras, Türkiye'de feodalite var mıdır?
Ant dergisi, Sayı 139, s. 13) Fakat yukarıda işaret ettiğimiz gibi ra-
kamların gerçeği tam anlamıyla aksettirmemesi analizlerin tutarlılığın-
da da şüphe yaratmaktadır.
 13. Örneğin Doğu Anadolu'da hareket eden göçebe Kürt aşiretleri konu-
sunda herhangi bir istatistiki rakam yoktur. Aşiretlerin sayıları, (kaç
aşiret olduğu) aşiretlerdeki nüfus miktarı, bunların yaylak ve kışlak
yerleri, hayvan sayıları vs. istatistiklerde yer almamıştır.
 14. Muzaffer Erdost, Türkiye'de Feodalizm Var mı? **Türk Solu**, Sayı 80,
27 Mayıs 1969, s. 9

hasır altı edilmesi ve izlenmesi yine çok önemli olan başka bir konudur.

Örneğin Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Doğu Anadolu'da merkezi otoriteye karşı yapılan isyanlar, isyanlara katılan veya katılmayan aşiretler isyanın nerelerde yoğun olduğu, başlama, gelişme ve bastırılmaları, isyanlar sırasında Doğulu egemen sınıflar ile (aşiret reisleri, toprak ağası, feodaller) merkezi otorite arasındaki ilişkiler, isyanların Türk ve Kürt kamuoyunda, giderek Dünya kamuoyunda yarattığı etkiler vs. konusunda hiçbir şey bilmiyoruz, veya çok az şeyler biliyoruz. Yakın tarihimizde son derece önemli olan bu gelişmeler, maalesef, çok karanlıkta kalmıştır. Yakın tarihimizin karanlıkta kalmış bu kesimlerini incelemek isteyen araştırmacı, bu konularda kendisine faydalı olacak belgeleri bulamayacağına göre, başka yollar aramak zorunda kalacaktır.

III. SINIF AÇISINDAN DOĞU SORUNU

Türkiye'de sosyologların, siyasi bilimcilerin, iktisatçıların, Anayasa Hukukçuları'nın, eğitim vs. ile ilgili konularla uğraşanların üzerinde hiç durmadıkları veya kendilerine araştırma alanı olarak seçmedikleri konu "Doğu sorunu" olmuştur. Sınıf gerçeğinin açık seçik bir şekilde ortaya çıkmasıyla birlikte, Doğu Sorunu da açıkça ortaya çıkmış ve tartışılmaya başlanmıştır.

A. DOĞU ANADOLU'NUN GERİ KALMASI ve YOKSULLUĞU SINIFSAK BİR OLAYDIR

Bilindiği gibi bugün, Doğu Anadolu Türkiye'nin öteki bölgelerine nazaran ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden geri kalmıştır. Bilim adamları ve çeşitli siyasi kuruluşlar bu dengesizliğin nedenlerini açıklamaya çalışmakta ve dengesizliği giderici çareler aramaktadırlar. Fakat soruna daima soyut bir hürriyet ve idealizm açısından bakılıp, büyük bir gerçek olan sosyal sınıflar ve bu sınıfların ideolojileri ihmal edildiği için, ne Doğu Anadolu'nun geri kalması olayı tam anlamıyla açıklanabilmiş, ne de bu geri kalmışlığı giderici tedbirler getirilebilmiştir.

Örneğin Doğu Anadolu'nun geri kalması söz konusu ol-

doğru zaman, şu husus sık sık söylenmektedir: Doğru'nun geri kalmasının başlıca iki sebebi vardır. Bunlardan biri Doğru Anadolu'nun siyasi iktidarlar tarafından ihmal edilmesi, öteki de Doğru Anadolu'nun ekonomik ve toplumsal yapısında hâlâ, ağalık, şeyhlik, aşiret reisliği gibi ortaçağ kalıntısı çağdışı kurumların, dolayısıyla bozuk bir düzenin mevcut olmasıdır. Bu görüş, en güzel ifadesini CHP'nin 12 Ekim 1969 Seçim Bildirgesinde bulmuş ve belgelenmiştir.¹⁵ Aslında, Doğru Anadolu'nun geri kalmasını açıklamak için söylenen bu sözler, Doğru'nun geri kalmışlığını dile getiren sebepler değil. Belirli ekonomik, toplumsal ve kültürel politikaların sonucu olmuştur. Başka bir deyişle ağalık, şeyhlik, aşiret reisliği gibi Ortaçağ artığı kurumların mevcut olması Doğru'nun geri kalmasını açıklayamaz. Siyasi iktidarlar tarafından yürütülen ekonomik ve toplumsal politikalar sonucu bu kurumlar hâlâ ayaktadır. Siyasi iktidarların Doğru Anadolu'yu ihmal etmeleri yine bu ekonomik ve toplumsal politikaların bir gereği olmuştur. İşte bu noktadan itibaren Doğru sorunu sınıfsal faktörlerin ötesinde aynı zamanda etnik bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

B. DOĞRU SORUNUNU KARAKTERİZE EDEN SINIFSAF FAKTÖRLER DEĞİLDİR

Bu bakımdan Doğru sorununda temelde yatan sınıf faktörlerini çok iyi görmek ve değerlendirmek gerekir. Fakat Doğru sorununu sorun haline getiren sadece bu sınıf faktörleri değildir. Çünkü geri kalmışlık ve yoksulluk, sadece Doğru Anadolu'nun değil, tüm Türkiye'nin sorunudur. Örneğin, Orta Anadolu'da veya Batı Anadolu'da da Doğru Anadolu'daki gibi geri kalmış köyler ve yoksul halk yığınları vardır. Bu bakımdan Doğru sorununun sadece bir geri kalmışlık ve yoksulluk sorunu olmadığı artık çok iyi bilinmelidir. O halde Doğru sorunu aynı zamanda etnik bir sorundur ve sorunu karakterize eden de bu etnik yöndür. Fakat bu sorun sınıf faktörlerinden bağımsız olarak ele alınamaz. Zaten Doğru sorununda sınıf faktörleri ve etnik faktörler birbirleriyle bü-

15. CHP'nin Düzen Değişikliği Programı, Doğru'da Yeni ve Halkçı Düzen, Bölüm 6, s. 45, Ankara 1969

tünleşmiştir. Birisi açıklık kazandığı zaman öteki de kazanmakta, birisinde meydana gelen bilinçlenme ötekini de etkilemektedir. Bu bakımdan Doğu sorununa, yani etnik faktörlere getirilecek çözüm yolları, daima sınıfsal faktörlerle birlikte düşünülmelidir.

Bugün Doğu Anadolu ile ilgili araştırma ve çözümlemeler bilimsel çevrelerde gerekli ilgiyi yaratamamıştır. Bir kısım bilim adamlarımız sırf duygusal faktörlerle hareket etmekte, faşizme dönük bir eğitim sisteminin aşıladığı, toplumsal bir temeli olmayan "Türk milliyetçiliği" fikrinden hareket ederek Kürtlerin varlığını kabul etmemek veya varsa bile "Bir tanesi dünyaya bedel olan Türk"lere bağlı olmaları gerektiğini savunmaktadır. Sözümüz bu tip kimselere değil. Toplumsal bir namus anlayışına sahip bilim adamlarımız ve yazarlarımız ise konunun ele alınmasına şu bakımdan karşı çıkmaktadırlar: Kürt meselesi emperyalizmin üzerinde oynadığı en önemli bir meseledir. Bu bakımdan şu sıralarda etnik mesele üzerinde durmak, halkın esas sorunu olan sınıf bilincinden uzaklaştırır, ters yönlere kanalize eder. Bu ise, emperyalizmin ekmeğine yağ sürer. Bu, Türkiye'deki devrim stratejisi açısından çok mahsurlu bir durumdur. Halbuki sınıf sorununu çözümlemiş bir Türkiye'de Kürtler tabiidir ki, kendi ulusal haklarına kavuşacaklardır. Bu görüşler devrim stratejisi açısından bir tarafa itilemez. Fakat ıkd büyük hatayı da bünyelerinde taşımaktadır:

1. Emperyalizm Faydalanır Anlayışı

Emperyalizm faydalanır, en çok onun işine gelir endişesiyle Doğu sorunundan (şimdilik) bahsetmemek hiçbir anlamı olmayan bir görüştür. Çünkü emperyalizm Türkiye'de yapılmış her türlü bilimsel araştırmalardan faydalanacak kadar akıllı ve bilinç sahibidir. Doğu sorunu üzerine yapılan araştırmalardan faydalanması ne kadar mümkünse, herhangi bir köy, gecekondü araştırmasından, seçim sonuçları üzerine yapılmış araştırmalardan, Türkiye'nin sınıfsal yapısını gösteren araştırmalardan faydalanması da o kadar mümkündür. Önemli olan, sorunları daima emekçi sınıflar lehine, emperyalizm aleyhine çözümleyecek analizler yapmaktır. Sınıfsal temelleri son derece sağlam bir şekilde ku-

rulmuş bir devrim stratejisinden ve sınıf temelleri ile birlikte ele alınmış Doğu sorunu araştırmalarından emperyalizm kolay kolay faydalanamaz. Emperyalizmin bu konuda meydana getireceği sapmalar hiçbir zaman uzun vadeli olamaz.

2. Uluslar Sosyalist Üretimin Değil Kapitalist Üretim Biçiminin Ürünüdürler

Deniyor ki, etnik sorunu şimdilik kurcalamayalım, sınıf sorununu çözümlemiş bir Türkiye'de Kürtlerin dillerini kullanma, dil ve edebiyatlarını inceleme, kendi dilleri ile yazma, çizme, dinleme, öğrenme vs. gibi ulusal haklarına kavuşacakları şüphesizdir. Çünkü sosyalizm, insanın maddi ve manevi varlığını geliştiren en iyi sistemdir. Sosyalizmin insanın maddi ve manevi varlığını geliştiren en iyi sistem olduğundan en ufak bir şüphe yoktur. Fakat yukarıdaki görüş, ulusların ancak sosyalist üretim biçimiyle ortaya çıktığına, ulusal hakların ancak böyle bir sistem içinde kullanılabileceğine dair yanlış bir öneriyi de bünyesinde taşımaktadır. Halbuki uluslar, kapitalist üretim biçimiyle ortaya çıkmış ve ulusal haklar o zamandan itibaren sorun olmaya başlamıştır. İşte bu noktadan itibaren meselenin geçmişine kısaca değinmekte fayda vardır.

C. TARİHSEL GELİŞİM

23 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın 38. maddesi şöyle diyor: Türkiye Hükümeti, Doğum, Milliyet, Lisan, Irk veya Din farkı gözetmeksizin Türkiye ahalisinin tümüne hayat ve hürriyeti tam ve eksiksiz himaye bahsetmeyi taahhüd eder. Aynı anlaşmanın 39. maddesinde ise şöyle bir hüküm vardır: Herhangi bir Türkiye tebaasının gerek özel münasebet ve ticaretinde, gerek din, matbuat ve her nevi neşriyat hususunda, gerek genel toplantılarda herhangi bir lisanı kullanmalarına karşı hiçbir kayıt konulmayacaktır. Resmi lisan mevcut olmakla beraber, Türkçeden başka lisan ile konuşan Türk tebaasına mahkemeler önünde kendi lisanlarını sözlü olarak konuşmaları hususunda uygun kolaylıklar gösterilecektir. Yine Lozan Antlaşması'nın 40. maddesi şu hükümü getirmiş: Azınlıklara mensup olan Türk tebaası, huku-

ken ve fiilen öteki Türk tebaaya uygulanan muamele ve teminatlardan faydalanacaklar ve bilhassa masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü hayır kurumları diniye ve içtimaiyyeyi, her türlü öğrenim ve öğretim kurumlarını koruma, idare ve murakabe etme ve buralarda kendi lisanlarını serbestçe kullanma ve dini ayinlerini serbestçe icra etme hususlarında eşit bir hakka malik bulunacaklardır.¹⁶

3 Mart 1924 tarihinde Hilafetin kaldırılması sırasında mecliste, Adliye Bakanı ve İzmir Mebusu Seyit Bey'in konuşmaları arasında şöyle bir ibare geçiyor:

"Efendiler, kendi kendimizi aldatmayalım, İslam alemini biz hiç aldatamayız. Onların içinde bir çok bilgin vardır. Hepsi bugün bizlerden bilgindir. İslam kitapları ellerindedir. Onlar İslam hilafetinin ne demek olduğunu bilmezler mi? Hint alimleri, Mısır alimleri, Yunan alimleri, Necid Alimleri, Kürdistan Alimleri... bu saydığım yerlerin hiçbir alimi bizim padişahımızın halifeliğini din açısından kabul etmez. Mısır'da Hindistan'da, Kürdistan'da, hilafetten bahsedildiği vakit bunun ciddi olduğuna inanıyor musunuz?"¹⁷

Görüldüğü gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında Kürtlere karşı olumlu bir politika var ve resmî toplantılarda Kürt, Kürdistan lafları sık sık geçiyor. Zaten Atatürk Kurtuluş Savaşı boyunca bu savaşın sadece Türklerin olmadığını, Türk, Kürt, Çerkes, Laz gibi Anadolu'da yaşayan bütün halkların el birliği ile yapılan bir savaşı olduğunu defalarca söylemiştir. Şu sözler Atatürk'e aittir:

"Süngü, kuvvet ve şerefle çizilen hudutlar İskenderun Körfezi güneyinden, Antakya'dan, Halep ve Katma İstasyonu arasında Ceraplus Köprüsü güneyinde Fırat Nehri'ne kavuşur. Oradan Dirizor'a iner. Sonra Doğu'ya uzanarak, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içine alır. Bu hudut ordumuz tarafından silahla müdafaa edildiği gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anası ile meskûn vatanımızı tahdid eder. Bunun Cenup aksamında Arapça konuşan vatandaşlarımız vardır."¹⁸

16. Cemil Birsal, **Lozan**, Cilt 2, İstanbul 1933, s. 593-594

17. Mehmet Emin Bozarslan, a.g.e., s. 184

18. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt 2, s. 12

Atatürk yine 1920 Mayıs'ında Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada şöyle diyor:

"Meclisi alimizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasırlı islamiyedir. Samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh muhafaza ve müdafası ile iştigal ettiğimiz millet bittabi bir unsurdan ibare değildir. Muhtelif anasırlı islamiyeden mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir İslam unsur bizim kardeşlerimiz ve menfaatı tamamen müşterek olan vatandaşlarımızdır."¹⁹

Kürtlere karşı bu olumlu tutum Cumhuriyetin ilanından sonra devam etmedi. Bu, din müessesesinin toplumsal hayatımızda oynamaya başladığı yeni rol ve Hilafetin kaldırılmasıyla sıkı bir şekilde ilgilidir: Osmanlı İmparatorluğunda geniş halk yığınlarını bir arada tutan tek bir kuvvet vardır. Din. Bu Hilafet kurumunda siyasi bir hüvviyete bürünmektedir. Hilafetin Osmanlı İmparatorluğu içinde oynadığı birleştirici rolü Cumhuriyetin kuruluş günlerinde Rauf Orbay şu şekilde dile getiriyor:

"Ben Saltanat ve Hilafet makamına vicdanen ve hissen bağlıyım. Çünkü benim babam padişahın nimet ve ekmeği ile yetişmiş OSMANLI devletinin büyükleri arasına girmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır. Bizde umumi vaziyeti tutmak güçtür. Bunu ancak herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da Saltanat ve Hilafet makamıdır. Bu makamı kaldırmak, lağvetmek, onun yerine başka bir mahiyette bir varlık yerleştirilmesine çalışmak, felaket ve hüsrana mücib olur. Asla caiz değildir."²⁰

Hilafetin kaldırılması ve laikliğin kabul edilmesiyle birlikte dinin bu ezici ve birleştirici fonksiyonunu kayıp etmesi gerekiyordu. Ve öyle oldu. O halde, Osmanlı İmparatorluğu'nda dinin ve Hilafetin oynadığı fonksiyonu yeni Türkiye'de de oynayacak bir başka kuruma ihtiyaç vardı. Bu,

19. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 28

20. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt, III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, s. 50-51

“Türk milliyetçiliği” olarak saptandı. Fakat milliyetçilikten ne anlamak gerektiği ve milliyetçiliğin toplumsal temelleri tam olarak ortaya konulamadığından ırkçı birtakım gelişmelerden de uzak kalamadı. 1924 Anayasası'nın hazırlanmasında bunun etkisini görmek mümkündür. Anayasanın “Türklerin hukuk-u ammesi” bölümündeki “Her Türk...” (mad. 68), “Türkler kanun nazarında...” (mad. 69), “... hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır” (mad. 70), “Türkler gerek şahıslarına...” (mad. 82), “İptidaî tahsil bütün Türkler için mecburidir...” (mad. 87), “Hukuku siyasiyeyi haiz her Türk...” (mad. 92) gibi ifadeler bunun en güzel örnekleridir. Gerçi aynı anayasanın 88. maddesinde, “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı gözetilmeksizin Türk ıdlak olunur” deniyor ise de, bu da toplum yapısı ile en ufak bir bağı olmayan bir maddeden öteye geçememiştir.

Yine anayasadaki şu ifadeler Türklerin öteki uluslara olan üstünlüğünü açıkça dile getirmektedir: “Türk milletini...” (mad. 4) “... her Türkün hakkıdır.” (mad. 10), “... her Türk milletvekili seçilebilir...” (mad. 11), “Türk milletinin mutluluğu... Türk Devletine yöneltilecek...” (mad. 38) İşte bütün bunlardan dolayı özellikle Doğulu halk bu maddelerin uygulanış biçimi karşısında daima eziklik duymuş ve kendini Türklerden ayrı bir topluluk olarak hissetmeye başlamıştır.

Özellikle isyan hareketleri ve bu hareketlerin sonucu olan sürgünler bu politikayı daha da geliştirdi. Artık Kürtlerden ve onların ulusal haklarından hiç söz edilmiyor. Mümkün olduğu kadar (Kürtlerin Türk olduğu) propagandası yayılıyor. Kürtlerin dili, edebiyatı ve kültürü baskı altında tutulmaya çalışılıyor. Halbuki Lozan Antlaşması'nın yukarıda belirttiğimiz ilgili maddelerinde gayri müslim olan azınlıklarla beraber Kürtlere de aynı haklar tanınmıştır. Türkiye'deki Rum, Ermeni, Yahudi gibi azınlıklar bu ulusal haklardan faydalandıkları halde, Kürtler faydalanamıyorlar, onların baskı altında tutuluyordu. Bunun için de her türlü faşist çareye başvuruluyordu. Ve üniversite bu faşist politikayı meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılıyordu. Özellikle Doğu illerinde düzenlenen üniversite haftası konferanslarında ilim adına, bilimsellik adına, durmadan bu propaganda

yapılıyor ve faşist politika meşrulaştırılmaya çalışılıyordu. 23-30 Eylül 1942 tarihleri arasında Elazığ'da toplanan 3. Üniversite Haftası'nda konuşan Prof. Besim Darkot şöyle di-yordu:

“... Dersimli'ye nereden geldiği sorulsa, ekseriye ‘Hora-san'dan’ der; Dersim'de soyunun asaletiyle iftihar eder. Her fert, kendisini Ahmet Yesevi'ye mensup telakki eder; halbuki Horasan, Şarktan garba yayılan Türklerin tarihinde çok mü-him bir rol oynamış bir memleket, Ahmet Yevsevî ise Batı Türkistan'da doğmuş büyük bir Türk mutasavvıfıdır.²² **Bu böyleyken, Osmanlı devrinde bunlara toptan Kürt denil-miş ve Dersimliler de, Kürt oldukları için değil, fakat Kürt denle denle Kürt olmuşlardır.** (altını biz çizdik)

Şimdi, konferansımızda ilk defa sözü geçen şu Kürt mef-humunu ele alalım ve biraz üzerinde duralım. Mevzuun dışı-na da çıksak, bu değer! Resmi yıllık, 1935 nüfus sayımına göre 1.5 milyona yakın vatandaşımızın, anadil itibariyle, Kürt-çe konuştuğunu yazar. Acaba Kürtçe denilen şey nedir? **1.5 milyon vatandaşa böyle bir damga vurmak ne demektir?** (altını biz çizdik) Bu düşünülmüş müdür? **Bu damgayı vu-runca karşımızda 1.5 milyonluk mütecanis bir kütlenin varlığını kabul etmiş oluyoruz.** (altını biz çizdik) Fakat bu hükmümüzü vermekte çok acele etmeyelim. Biraz çetrefil bir dille konuşanları hemen bir araya toplayıveriyoruz. Gerçekte burası hakiki dilcilerin ilmî araştırmalarını bekliyor. Bu tetkik-lerin neticelerini bekleyelim; fakat mevcut bazı işaretlere ba-karak şunu tereddütsüz iddia edemeyiz. Kürtçe diye tek bir dil, Kürt diye bir mütecanis kütle tasavvuru, millî birliğimiz ba-kımından sadece zararlı değil, fakat yanlış ve haksızdır. Do-ğu Anadolu'da böyle bir tek dil değil, birçok dağınık lehçeler var ve belki bunlar kendi aralarında ne kadar birbirlerine ya-kınsalar herbiri ayrı ayrı Türkçe'ye o kadar yakındır. Bunu görmek ve göstermek lazımdır. Çarlık Rusyası'nın devlet akademisi, bir Kürtçe lûgat kitabı hazırlayarak 8000 kelime tespit etmiş, fakat bu kelimelerden % 36'dan fazlasının Türk-çeden geldiğini kaydeylemişti. Türkçeden sonra en hakim rol oynayan Farsçanın hissesi ancak % 30'du. Geri kalan keli-meler Ermenice ve Arapça bağlanıyordu. Burada esasen be-liren Türkçe hakimiyeti gerçekte daha kuvvetli olabilir; zira

Arapça kelimelerin çoğu, Farsçaların bir kısmı, esasen Türkçede de kullanılanlardır ki çok muhtemel olarak, büyük bir kısmı Türkçe vasıtasıyla geçmiştir. Nihayet şunu da ilâve edelim ki, bu lügat kitabı, iddiamıza kuvvetli bir destek olduğu halde, ona bile fazla dayanmak caiz değildir, zira yukarıda söylediğimiz gibi ortada mütecanis bir tek dil bulunduğu bize şüpheli görünüyor.”²¹

Bu yazı Kürtler hakkındaki devrimin bütün siyasi görüşlerini özetlemektedir. Prof. Darkot Kürtlerin bir ulus olduğunu kabul etmek şöyle dursun, Kürt olmayı aşağılık bir varlık olmak, namus meselesi imiş gibi damgalamak olarak niteliyor. Bu görüşlere denecek bir şey yok. Çünkü bilimsel olmanın ciddiyetinden uzak, tamamen duygusal bir görüş. Prof. Darkot'un halen aynı görüşte olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat bugün Doğulu gençler bir Türkün Türklüğü ile iftihar ettiği kadar, Kürtlüğü ile iftihar eder ve Kürtlüğünün bilincindedir. Çünkü ulusların eşitliği 1923 Lozan Antlaşması ile de tastik edilmiş hiçbir itiraza yer vermeyecek kadar temel doğrulardan biridir.

Tek parti devrinin faşizme dönük olan bu tutumunu 1961 Anayasası'nın yapılmasında da aynen izlemek mümkündür. Anayasa'nın başlangıç kısmındaki Türk milliyetçiliği sözü ve “Egemenlik Kayıtsız Şartsız Türk Milletinin” (mad. 4), “Yargı yetkisi Türk Milleti adına...” (mad. 7), “Aile Türk toplumunun temelidir...” (mad. 35) “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür... Türk ananın Türk babanın çocuğu Türktür... Hiçbir Türk...” (mad. 54), “Her Türk kamu hizmetlerine girmeye...” (mad. 58), “Yurt savunmasına katılma her Türkün hak ve ödevidir...” (mad. 60), “... Türk kanunlarına değişiklik getirmek...” (mad. 65/5), “... Türk Silahlı Kuvvetleri...” (mad. 66), “Millet Meclisi seçimlerinde seçmen olan her Türk...” (mad. 71), “... Seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk...” (mad. 72), “Cumhurbaşkanı sıfatıyla Türk Devleti'nin...” (mad. 96), “Bu anayasanın hiçbir hükmü Türk toplumunun çağdaş...” (mad. 153), “... ve yürütme görevini Türk Milleti adına...” (Geçici madde 4/2), gibi hükümleri bunun en güzel örnekleridir.

21. Besim Darkot, *Tunceli Üzerinde Coğrafi Görüşler*, 3. Üniversite Haftası Elazığ, Ankara 1943, s. 119-120

Özellikle ikinci maddede milliyetçilikle ilgili ibare tartışılırken bunu açıkça görüyoruz: Kurucu Meclis Üyelerin'den Necip Bilge'nin sırf cümlede daha ahenkli bir ifade sağlamak için "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Türk Milletinin" ifadesini, "Egemenlik Kayıtsız şartsız milletindir" şeklinde değiştirilmesi teklifi üzerine²² Hıfı Oğuz Bekata şöyle demiştir:

"... Yalnız burada Türk kelimesi üzerinde ısrarla duracağım. Türk kelimesinin maddede kullanılmasında son derece veciz bir mana vardır. Bu itibarla kelimeye dokunulmamalıdır. İstirham edeceğim."²³

Türk kelimesinin ifade ettiği veciz mananın ne olduğu sorulmaya değer? Yine anayasanın ikinci maddesi tartışılırken "Milliyetçilik" ibaresinin anayasaya girmesi veya girmemesi konusunda uzun tartışmalar olmuştur. Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'in şu sözleri dikkate değer:

"Avrupa milliyetçilik davasını bir buçuk asır evvel halletmiştir. Fakat biz öyle miyiz? Anadolu'nun bir köyüne gidin vatandaşa sorun: Nesin? deyin. 'Elhamdülillah Müslümanım' der. 'Türküm' demez. Daha bu şuur uyanmamıştır. Biz şunun bunun nazariyesi yüzünden Türklüğümüzü ve milliyetçiliğimizi kaybedecek bir yola gitmeyelim. 'Milliyetçiliği' anayasaya koyalım. Bunu yürütelim. Memlekette Türklük şuur uyandıktan sonra bunu çıkaralım. Sonra başka unsurlar kendi mak-satlarına göre ayrılmayı düşünürler diyorlar. Bugün Kürtçülükle yaptığımız mücadeleyi biliyorsunuz. Biz milliyetçiliği kaldırıyoruz desek bize mi dönecekler? Biz buna dayanacağız. Bu memlekette temiz bir idare yer aldığı takdirde bir tehlike yoktur. Evvelâ, milletimizi Türk milleti haline getirelim. Ben asla kelimenin anayasadan kalkmasına taraftar değilim. **Türkiye Türk olmalıdır.** (Altını biz çizdik) Anayasadan bu tabir kalkmamalıdır. Bugün biz bunu kaldırırsak 50 sene sonra Türkiye'de Türküm diyecek kimse kalmayacaktır."²⁴

Görüldüğü gibi Cemal Gürsel'in bütün endişesi Türki-

22. Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, Cilt II, Ankara 1966, s. 1132

23. Kazım Öztürk, a.g.e., s. 1135

24. Kazım Öztürk, a.g.e., s. 1080

ye'yi Türk yapmaktır. "... Yalnız şunu söyleyeyim ki, Türkiye'de Kürt denen unsur 70-80 bin kişiyi geçmez. Fakat biz milliyetçilik mefhumundan mahrum kaldığımız için **Garptan alıp o mintıkaya yerleştirdiğimiz cengaver unsurlar bu pota içinde eriyip gitmişlerdir.**"²⁵ (Altını biz çizdik) Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'in nüfusu 4.5-5 Milyon civarında olan bir kütleyi 70-80 bin olarak nitelemesi şaşırtıcıdır. Öte yandan aynı Cemal Gürsel 1961 yılında ikinci baskısı yapılan bir kitaba yazdığı önsözde²⁶ Kürt diye bir kavmin olmadığını, Kürtlerin Türk olduğunu vs. yazmaktadır. Yukarıda ise "Kürt denen kavmin 70-80 bin olduğunu yazmaktadır." Bu da çok büyük bir tutarsızlıktır.

Yine bu madde ile ilgili tartışmalar Hıfısı Oğuz Bekata gibi bir kısım aydınlarımız da "Türk Milliyetçiliğinin" ayrımcılık değil toplayıcılık ifadesini belirtmişlerdir.

"Yakın hududumuzda kaynıyan kominizme karşı! da, bugün memlekette fikir olarak, ideal olarak, muhtelif teminatlar yanında en büyük teminat, Türk topraklarında oturan halkın milliyetçi olmasıdır. Binaanaleyh biz daha uzun müddet bu mefhumu, Türk Milletine getireceği faydaları düşünerek anayasaya korsak bizim başımıza asla badireler açmaz. Bilakis ciddi faydaları yanında milli birlik ruhunu sağlar."²⁷

Anayasaya Türk milliyetçiliğini koyup bu milliyetçilik içinde Kürtleri de temsil etmek son derece tutarsız ve anlamsız ve şovenist bir tutumdur. Sözü edilen milli birliğin sağlanması ise asimilasyondan başka bir şey değildir. Öte yandan Esat Çağ'a gibi bazı aydınlarımız da milliyetçilik fikrini tahlil ederek Türk milliyetçiliğinin, "... Türk vatanında, bu topraklar üstünde yaşayan herkese kendi milli hasailini muhafaza etmek ve geliştirmek hakkını tanımaktır" şeklinde bir sonuca varıyor. Bunun ise bizi müşkül durumlara sokabileceğini, bu bakımdan "Milli Devlet" tabirinin kullanılması'nın daha doğru olacağını söylüyor. Bu arada "Türk Milliyetçiliği"nin muhteva olarak Kürt unsuru da temsil ettiği ileri

25. Kazım Öztürk, a.g.e., s. 1086

26. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1961, bk. Önsöz.

27. Kazım Öztürk a.g.e., s. 1095

sürülüyor. Bu görüş, ciddiyetten uzak olup bilimsel bir niteliğe sahip değildir.²⁸

D. 1961 ANAYASASI ve ANAYASAYA TERS DÜŞEN OLUŞUMLAR

Bütün bunlara rağmen anayasadaki bazı olumlu hükümleri de görmemezlikten gelemeyiz. "Kişinin hak ve ödevleri" bölümündeki maddelerden çoğuna "Türkler" değil de "Herkes" gibi bir kelime ile başlanması ince bir görüşün ifadesidir. Fakat şu iki madde özellikle incelenmeye değer. 1961 Anayasası'nın 12. maddesi "Herkes dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz" demektedir. Yine anayasasının 10. maddesi şöyle demektedir:

"Herkes kişiliğine bağlı dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez hak ve hürriyetlere sahiptir. Devlet kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleri ile bağdaştırmayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar."

1961 Anayasası'nın insan hakları ile ilgili olarak getirdiği hükümler, aslında yukarıda işaret ettiğimiz gibi 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nda da vardır. O antlaşma gereğince Müslüman olmayan azınlıklar antlaşmanın getirdiği haklardan faydalanmışlardır. Örneğin, kendi dilleri ile eğitim yapabilmekte, gazete vs. çıkarabilmektedirler. Fakat Müslüman olmayan azınlıklara nazaran çok daha kalabalık olan Kürt halkı (4.5-5 milyon) çeşitli ulusal baskılar karşısında bu gibi insani haklardan yararlanamamış, Kürt dili, Kürt edebiyatı gibi konular üzerinde duranlar (Kürtçülük) propogandası yapmakla²⁹ yargılanmış, mahkûm edil-

28. Halûk Ülman, **Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı Üzerine Deneme**, SBF Yüzüncü Yıl Armağanı, Ankara 1959, s. 330

29. Kanımıza göre "Kürtçü", "Kürtçülük" gibi kavramlar çok yanlış kullanılmaktadır. Bir Kürde hakaret edilmek istendiği zaman "Kürtçü" denir. "Kürtçülük yapmak" suçundan söz edilir. Bunlar son derece siyasi

miş ve eziyete tabi tutulmuşlardır. Anayasanın "Devlet ... insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar" hükmü Kürtler için uygulanmamaktadır. Maddi ve manevi varlığın gelişmesi için gerekli şartları hazırlamak şöyle dursun, bilakis ulusal baskı ile maddi ve manevi varlığın gelişmesi engellenmektedir. Örneğin, Kürt edebiyatının en meşhur eserlerinden Mem û Zin³⁰ isimli kitap daha tezgâhta iken toplatılmakta ve satışına engel olunmakta, buna mukabil Kürt çocuklara Türk dili ve edebiyatı öğretilmektedir. Bir insanın kendi dili ve edebiyatını öğrenmesi, öğretmesi ve araştırması yasaklanıyor, başka bir ulusun dilini ve edebiyatını öğrenmeye zorlanıyor. Bu, anayasanın hükmünü açıkça ihlaldir. Bu, geri bıraktırılmış ülkelerde görülen en önemli çelişkilerden ve tutarsızlıklardan biridir. Böyle bir tu-

kavramlardır. Ve ulusal baskıyı ifade ederler. Bilimsel hiçbir anlamı yoktur. Çünkü "Türkçülük", "Arapçılık" var oldukça "Kürtçülük" de olacaktır. "Türk Milliyetçiliği", "Arap Milliyetçiliği" gibi kavramlar ve akımlar karşısında "Kürt Milliyetçiliği" gibi kavramlar ve akımlar da olur. Başka bir deyimle Türkçülük veya Türk milliyetçiliği ne kadar günah veya sevapsa Kürtçülük ve Kürt milliyetçiliği de o kadar günah ve savaptır. Ulusların eşitliği doğrusunu kabul eden bir kimsenin bu fikirleri benimsemesi çok kolaydır. Burada önemli olan gerek Türkçülüğün gerek Kürtçülüğün emekçi halk yığınlarının kurtuluşu yolunda hiçbir çözüm getirmediğini anlamaktır.

30. Ehmede Xani, **Mem û Zin**, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Gün Yayınları, İstanbul 1969.

17. Asrın ikinci yarısında Hakkâri bölgesinde yaşayan Ehmede Xani meşhur eserinin *Derdimiz* bölümünde:

Olsaydı eğer bir padişahımız
Allah ona da lâyük görseydi bir taç
Tayin edilseydi ona da bir taht
Açılırdı bizim de bahtımız

....

Biz Öksüzlere acır
Namertlerin elinden kurtarırdı bizi

Bize galip gelmezdi bu rumlar
Baykuşların elinde viran olmazdık (a.g.e., s. 55)

diyerek Kürtlerin o zamanda da horlandığından dem vurmaktadır. Şu mısralar yine aynı bölümden alınmıştır.

tarsızlığa kılıf hazırlamak için de daima, Kürtlerin bağımsız bir dile ve kültüre sahip olmadıkları, Kürtlerin aslında Türk oldukları vs. ileri sürülmeye çalışılır. Hiçbir bilimsel temele dayanmayan bu görüş ve iddiaların hedefi faşizme dönük politikaların meşrulaştırılmasından başka bir şey değildir.

Kürtler Dünya devletinde
Acep ne sebeple kalmışlar boynu bükük
Hepsi birden niçin olmuş mahkum...

Bak Arabistandan Gürcistana kadar
Kürtlüktür olmuş kaleler gibi
Bu Rumlarla Acemler onlarla hisar olmuş
Kürtlerin hepsi dört kenarda yer tutmuş
Her iki taraf Kürt kabilelerini
İmha oklarına hedef yapmışlar
Sanki Kürtler sınır başlarında kilitmişler
Her kabile sağlam bir set gibidir.

Bu Rum deryası ile Tacik denizi
Ne kadar çıksalar harekete geçseler
Kürtler kana bulanırlar

Onları berzah gibi birbirlerinden ayırırlar

Ahmede Xani, çağdaşlarının aksine destanının tamamını Kürtçe yazdı (Zira o zaman Arapça ve Farsça yazmak moda idi) ve destanını Kürt çocuklarına ithaf etti.

Ahmede Xani, kitabının Kürtçe yazılış sebebi ile ilgili bölümde şöyle demektedir:

Duruyu bir yana itip içti tortuyu
İnci gibi Kürt dilini
Düzene koydu intizama getirdi
Böylece amme için cefa çekti
Ki, el demesin "Kürtler
İrfansız asılsız ve temelsizdirler
Çeşitli milletler kitap sahibidirler
Sadece Kürtler nasipsizdirler"
Hem düşünce adamları demesin ki "Kürtler,
amaç edinmediler aşkı" (a.g.e., s. 61)

Burada şu soru cesaretle sorulmalı ve cevabı öğrenilmedir. Doğu (Güneydoğu dahil) Anadolu'da kurulan 50'ye yakın Bölge Yatılı İlkokulu'nun, yine bu bölgede kurulan çeşitli radyo istasyonlarının amacı nedir? İnsan hakları ve hürriyetleri üzerinde çalışan ilim adamları bunu düşünmekte çok geç kalmışlardır.

"Yatılı Bölge Okulları'nın kuruluş nedeni, okuma yazma oranını artırmak olarak kabul edilemez. Çünkü Batı Anadolu'da da okuması yazması düşük olan iller vardır. Ve oralarda bu tip okulların kurulması düşünülmemektedir.

Küçük ve dağınık yerleşme noktalarının birleştirilmesi amacı da düşünülemez. Çünkü bu okulların kurulması köylerin belli merkezlerde toplanmasını sağlamamakta, sadece değişik köylerden getirilen çocuklara kamp merkezi görevi yapmaktadır. (Öte yandan okullar zaten dağınık ve küçük köylerin arasında değil, kasabalarda kurulmaktadır.) ... durum bu olunca iktidarların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir sömürgeye uygulanan politikayı benimsemelerinin ve bunu titizlikle yürütmelerinin nedeni ortaya çıkmış olmaktadır. Belli bir halkın sahip olduğu dili, kültürü yok etmeye çalışmanın, düzenli bir asimilasyonu devamlı bir politika haline getirmenin gereği yoktur, ülkedeki halklar arasında birlik ve beraberlik sevgi ve saygıya dayanır. Bu saygı halkların yarattığı değerlere gösterilir.

Sonuç olarak, yatılı bölge okullarının özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde yapılmasının nedeni bu bölgelerde ana dili Kürtçe olan vatandaşlarımızın bulunmasıdır. Amaç, burada yaşayan halkı belirli bir doğrultuda şartlandırma ve asimileye tabi tutmaktır. Görünürdeki amaç ne olursa olsun bu kurumların tek görevi asimileyi gerçekleştirmektir."³¹

Bu okulların gayesi hakkında, yukarıda söylenmiş sözlerle ilâve edilecek hiçbir söz yoktur. Ve bu fikirler derin bir sezi ve ileri görüşün ifadesidir. Aynı görüşler Diyarbakır, Van, Erzurum, Kars, Gaziantep, Malatya gibi illerimizde kurulan radyo istasyonları için de söylenebilir. Örneğin, % 100 Kürt-

31. Osman Aydın, **Yatılı Bölge Okulları ve Asimilasyon, Karakoçan**, Nisan 1969, İstanbul, s. 12-17

çe konuşan ve ana dili Kürtçe olan yerlerde, Türkçe yayın yapan 300 Kw'lık Diyarbakır radyosunun anlamı nedir? Türkçe yayın yapan 300 Kw'lık Diyarbakır radyosu ana dili Kürtçe olan vatandaşların maddi ve manevi gelişmelerini sağlamak için gerekli koşulları hazırlar mı, yoksa o koşulları ortadan kaldırır mı? Eşitlik, hürriyet, hak ve hukuk üzerinde kafa yoranlar düşünmelidirler.

Bölge Yatılı İlkokulları ve radyo istasyonları vasıtasıyla yapılmak istenen asimilasyonun, tek parti devrinde uygulanan asimilasyon politikasından hiç farkı yoktur. Örneğin, 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanunu'nun yegane amacı bölgeyi Türkleştirmek idi. Bunun için de Doğu'nun mazlum halkını kütle halinde alıyor, Batı bölgesine yerleştiriyor, Batı'nın cengaver yiğitlerini de Doğu'dan boşalan yerlere yerleştiriyordu. 1926, 1930-1932, 1937 isyanları sonunda Doğu'da bazı bölgeler boşaltılmış, Kürt halkı Anadolu'nun dört bir yanına dağıtılmıştır. 2510 sayılı bu kanunda, Türk ırkından olmayanlar, 3 nolu mntıkalar halkının (yer, sıhhat, kültür, iktisat, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikâmet yasak edilen yerler), Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin, dağıtılmasına, başka yerlere yerleştirilmesine, casuslukları sezilenlerin sınır boylarından uzaklaştırılmasına yetki veren hükümler vardır.³² O zamanlar (Bu gün de) asimilasyonu sağlayan başka bir tedbir de Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin genellikle Doğu Anadolu bölgesinde yerleştirilmele-ri idi. Doğu Anadolu'da bir sürü topraksız aileler ve henüz toprağa yerleşmemiş göçebe aşiretler varken, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen Türk göçmenlerine topraklar verilmesi, köyler kurulması topluluklar arasında çelişmeler de yaratıyordu.³³ Aynı politikanın çok kısa bir süre ile uygulanmasına rağmen 27 Mayıs'tan sonra 55 ağanın sürgünü olayında da görüyoruz. Bütün bu tarihsel gelişim içinde belirtmek istediğimiz önemli nokta şudur: Siyasi iktidarlar bir taraftan Kürtlerin Türk olduğu propagandasını sürdürmüş, bu uğurda üniversiteyi bile kullanmış, Kürt diye bir kavim yoktur,

32. Fehmi Yavuz, **Politika ve Yerleşme Sorunlarımız**, 9. İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları, SBF Yayını, Ankara 1969, s. 127

33. Fehmi Yavuz, a.g.e., s. 126-144

demiş. Bir taraftan da Kürtleri Türkleştirmek için 2510 sayılı kanun tipinde kanunlar çıkarmıştır. Hükümetlerin resmi politikaları içindeki bu çelişki resmi ve gayriresmi politikalar arasında çok daha hızlı ve yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. Örneğin resmi politikada Kürt diye bir kavim yokmuş denmiş, fakat Kürtler fiili olarak, Kürt oldukları için horlanmışlardır. Öte yandan hükümetlerin tek parti devrindeki tutumlarıyla bugünkü tutumları arasında pek fark yoktur. O gün silah zoruna, baskıya dayanan tutumları, bugün, Bölge Yatılı İlkokulları ve kudreti yüksek radyo istasyonları almıştır. Bu tutum değişikliği emperyalizmin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büründüğü yeni çehresiyle sıkı bir şekilde ilişkilidir.

Kürt halkı konusunda aydınlarımızın çelişkisini şöyle bir örnekle ortaya koyabiliriz: Sovyetler Birliği ile ilgili gezi izlenimlerini anlatan gazeteci Apdi İpekçi, Gürcistan'daki Ruslaştırma politikasına değinerek şöyle demektedir:

"Gördüğüm ve öğrendiğim kadarı ile Gürcistan bugün Sovyetler Birliği'ne dahil cumhuriyetler arasında milli karakterini en çok koruyabilmiş ülkelerden biridir. Kendilerine özgü alfabelerini değiştirmemişler ve Rus alfabesini kabul etmeye yanaşmamışlardır. Okullarında Rusça öğrenimine öteki cumhuriyetlerde olduğu kadar önem vermemişlerdir. Nitekim Gürcülerin önemli bir kısmı Rusçayı iyice konuşmamaktadır. Tiyatrolarında Rusça eserleri mümkün olduğu kadar az temsil etmekte, daha çok Gürcü dilindeki oyunlarına yer vermektedirler."³⁴

Burada, kendi dilini kullanan, kendi dili ile eğitim yapan yazan, çizen, dinleyen bir kütlenin baskı altında tutulup tutulmadığını tartışmak istemiyoruz. Belirtmek istediğimiz Apdi İpekçi'nin Gürcü halkına ve Doğu Anadolu'daki Kürt halkına karşı takındığı tavidir. Apdi İpekçi, kendi öz dilini konuşan, kendi öz dili ile eğitim yapan, tiyatro eseri sahneye koyan, kendi alfabesini kullanabilen, kültür ve edebiyatı her zaman araştırabilen ve değerlendirebilen, zaman zaman merkezi otoritenin baskılarına (İpekçi bu baskıların neler olduğunu belirtmemektedir. Röportajının önsözünde

34. 1 Ekim 1969, **Milliyet**

belirttiğinin aksine olarak, Sovyetler Birliği hakkında önyargı ve şartlanmalar gereği baskıdan söz ediyor) karşı gelebilen, bunun ötesinde çok önemli ekonomik ve sosyal garantilere sahip olan (Açlık yok, belirli bir refah seviyesi, işsizlik yok, ihtiyarlıktan endişe yok, okuma yazma davasını yüzde yüz halletmiş vs.) Gürcü halkına acıyor, Gürcü halkının direnmesini yüceltmeye çalışıyor. Fakat, Gürcü halkının sahip olduğu hiçbir hakka sahip olmayan Kürt halkına "acımak" şöyle dursun, Kürt halkının böyle bir meselesi olduğunu bile kabul etmemektedir. Bir-iki günlük bir gezi içinde Gürcü halkının meselelerini kavrayıveren İpekçi'nin, yıllar boyunca Doğu Anadolu halkının, kendisine coğrafi ve siyasi bakımdan çok daha yakın olan bir halkın ulusal sorunlarını görmemezlikten gelmesinin anlamı nedir? Nitekim İpekçi 1969 yaz aylarında Doğu Anadolu ile ilgili gezi izlenimlerini yazarken de etnik sorunu bilinçli olarak gizlemeye çalışmış ve görmemezlikten gelmiştir.

Bu çelişki sadece Apdi İpekçi'ye özgü bir çelişki değildir. Hemen hemen bütün aydınlarımız, İsviçre, Belçika, Yugoslavya vs. gibi ülkelerde etnik grupların bir arada yaşamalarını, her etnik grubun kendi diliyle eğitim yapıp merkezi otoritenin bunu geliştirici tedbirler almasını medeniyetin ve gelişmiş kültürün ifadesi olarak yana yakıla anlatmaya çalışırlar. Durum Türkiye'ye geldiği zaman ise, faşizme dönük politikanın sözcülüğünü yapmaya ve etnik meseleyi bilinçli olarak gizlemeye pek heveslidirler. Bu, Türkiye'de Türk aydınının içinde bulunduğu en önemli çelişkilerden biridir.

Bu arada bazı aydınlarımız, soruna yüzeyden bir yaklaşımla şöyle demektedirler:

"Türk milli tanımlanmasında coğrafi bir dengesizlik göze çarpmaktadır. Ülkenin Batı bölümü Doğu bölümüne kıyasla daha fazla gelişmiş ve milli hatata kaynaşmıştır. Doğu Bölgesi'ndeki halkın arasında Türklerden ayrı özellikler arzeden geniş bir Kürt etnik grubunun da bulunması ileride bir parçalanma girişiminin temelini teşkil edebileceği için üzerinde dikkatle durulması gerekir. Bölgenin iktisadi ve sosyal gelişmesinin Batı'dakine erişebilmesi için devletin bu bölge kaynaklarının daha büyük bir kısmını ayırması şarttır."³⁵

35. İlter Turan, **Cumhuriyet Tarihimiz, Temeller Kuruluş, Milli Devrimler**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1969, s. 127

Burada, yazımızın soruna ne gibi bir çözüm yolu düşündüğünü anlamak güçtür. Yalnız iktisadi gelişmeyi de göz önüne alan bu görüşün ileride belirteceğimiz gibi feodalizmin, siyasi plandaki şaşmaz sonucu olan ulus ve ulusçuluk sürecini de çok iyi görmesi ve değerlendirmesi gerekir.

E. ULUS ve ULUSÇULUK

. FEODALİZMİN ŞAŞMAZ SONUCUDUR

Türkiye'de özellikle Doğu Anadolu (Güneydoğu dahil) bölgesinde feodal üretim ilişkilerinin hüküm sürdüğü büyük bir gerçektir. Üniversiteye ve basına mensup çeşitli çevreler bunu açıklamaya ve analiz etmeye çalışmaktadırlar. Burada, amaç feodal üretim ilişkilerinin varlığını ispat etmektir. Var olan üretim ilişkilerinin çözülüşünün ortaya koyacağı sonuçlara işaret etmektir. Prof. Mübeccel Kıray,³⁶ Prof. Nermin Abadan,³⁷ Prof. Mümtaz Soysal,³⁸ gibi bilim adamlarımız; yine bu arada Mihri Belli,³⁹ Doğan Avcıoğlu,⁴⁰ Muzaffer Erdost⁴¹ gibi sosyal bilimcilerimiz; Nadir Nadi,⁴²

36. İkinci Beş Yıllık Plânda Köy ve Köylü Sorunu, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı 12, Temmuz-Eylül 1968 Ankara

37. Parlamentolar Yeterli midir? 20 Ocak 1969, **Milliyet**

38. **Anayasaya Giriş**, İkinci Baskı, SBF Yayını, Ankara 1969, s. 206

39. Türkiye'de Karşı Devrim, **Türk Solu**, Cilt 2, Sayı 64

40. **Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 303; Takke Düştü, **Devrim**, Sayı 1, 21 Ekim 1969, s. 5

Ayrıca Bk. Devrim Bildirisi, **Devrim**, Sayı 1, s. 8

41. Şemdinli Aşiretlerinde Üretim ilişkileri, **Türk Solu**, Cilt I, Sayı 22, 23, 24, 25, Türkiye'de Feodalizm Var mı? **Türk Solu**, Cilt, 2, Sayı 80, 81, 82

Doğu Anadolu'da Hayvancılığın Feodal Karakteri, **Aydınlık**, Cilt 2, Sayı 8, Haziran 1969; Türkiye Tarımındaki Hakim Üretim ilişkileri Üzerine, **Aydınlık**, Cilt III, s. 1, Ankara 1969

42. Başlangıç ve Son, 14 Kasım 1969, **Cumhuriyet**

Çetin Altan,⁴³ İlhami Soysal, İlhan Selçuk⁴⁴ gibi yazarlarımız; Şiyar Yalçın gibi hukukçularımız⁴⁵ vs. yazılarında, Türkiye'de feodalizmin varlığını sık sık duyurmakta ve işlemektedirler. Hakim üretim ilişkisi olarak kabul edilmese bile Mehmet Ali Aybar,⁴⁶ Behice Boran,⁴⁷ Mehmet Emin Bozarslan,⁴⁸ Dr. Korkut Boratav,⁴⁹ Ahmet Aras,⁵⁰ gibi sosyal bilimcilerimiz de feodalitenin varlığını hiç olmazsa kalıntılar olarak sürdürdüğünü iddia ederler. Bütün bunların ötesinde CHP gibi memleketin kaderinde 50 yıla yakın bir zamandır rol oynayan bir siyasal kuruluş da Doğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınması söz konusu olunca, feodalitenin ve feodal kurumların nasıl tasfiye edileceğini açıklamaya çalışmaktadır.⁵¹

Kanımıza göre feodalizmin kapitalizme doğru çözülüşünün siyasal plandaki en önemli sonucu ulusu ve ulusçuluğu

-
43. Çetin Altan, **Akşam** gazetesinin aşağıdaki sayılarında yayınlanan fıkralarında feodalizmden sık sık söz etmektedir. 8 Şubat 1969, 10 Mayıs 1969, 14 Mayıs 1969, 25 Mayıs 1969, 4 Haziran 1969, 18 Temmuz 1969, 6 Ağustos 1969, 8 Ağustos 1969, 25 Ağustos 1969, 28 Ağustos 1969, 29 Ağustos 1969, 30 Ağustos 1969, 11 Eylül 1969, 2 Ekim 1969
 44. İlhan Selçuk, **Cumhuriyet** gazetesinin aşağıdaki sayılarında yayınlanan fıkralarında feodalizmden ve feodalizmin üstyapı kurumlarından sık sık söz etmektedir. 20 Ağustos 1969, 26 Ağustos 1969, 9 Eylül 1969, 27 Eylül 1969, 2 Ekim 1969, 11 Ekim 1969, 20 Ekim 1969, 21 Ekim 1969, 17 Ekim 1969, 23 Ekim 1969, 24 Ekim 1969, 9 Kasım 1969, 11 Kasım 1969, 14 Kasım 1969, 18 Kasım 1969, 2 Aralık 1969 ayrıca Bk. **Devrim**, Sayı 2. (28 Ekim 1969) s. 2, **Devrim**, Sayı 4 (11 Kasım 1969), s. 2
 45. Toprak Sorunu, Elmalı ve Finike Olayları, **Akşam** gazetesi, 25 Nisan 1965
 46. **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1967, s. 651
 47. **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, Gün Yayınları, İstanbul 1968, s. 194
 48. **Doğu'nun Sorunları**, Toplum Yayını, Ankara 1966, s. 8, 79
 49. **Yüz Soruda Gelir Dağılımı**, s. 134 vd.
 50. Sosyalist Açıdan Doğu Sorunu, **Ant** dergisi, Cilt 5, Sayı 124, 125, 126, 127.
 51. CHP 12 Ekim Seçim Bildirgesi, a.g.e., s. 194 vd.

doğurmasıdır. Bugün Doğu Anadolu'da hakim olan feodal ilişkilerin en önemli yönü, bir yandan aşiret şeklindeki sosyal ve siyasal organizasyonlarla, bir yandan da şeyhlik kurumuyla sıkı bir bütünleşme halinde olmasıdır. Aşiret ise ulustan önce gelen bir siyasî şekil olup, aşiretler arasında müşterek bir hedef yoktur. Aşiretler arasındaki senlik benlik, aşağılık yukarılık, merkezileşmeyi önlemektedir. Bunu 17. Yüzyıl Kürt şairlerinden Ahmedê Xanî şu şekilde dile getirmektedir.⁵²

Cömertlik, himmet mertlik

Beylik hamiyet ve yiğitlik

Hep Kürt kabileleri için onaylanmıştır.

Onlar kılıç ve himmetle ün salmışlar

Cesarettin hamiyetli oldukları gibi

Minnetten de nefret ederler

Bu hamiyet ve yüksek himmettir ki

Engel oldu minnet yükünü yüklenmelerine

Bunun içindir ki hepsi her zaman ittifaksızdır

Her zaman birbirlerine karşıdır ve parçalanırlar

Olsaydı eğer bir ittifakımız bizim

Hep birlikte birbirimize itaat etseydik.

O zaman dini de devleti de ikmal eder

İlmi de hikmeti de elde ederdik

Sözler o zaman birbirinden ayırdedilir

Gerçek Hünere sahipleri çıkardı ortaya

Buna benzer görüşlere Sosyolog Ziya Gökalp'de de rastlanmaktadır.⁵³

Halbuki kapitalist üretim ilişkilerinin yoğunlaşmasıyla birlikte aşiretler arasındaki yıkılmaz duvarlar da gevşemekte ve merkezileşme başlamaktadır. Özellikle büyük pazarların ve şehirlerin gelişimi ise bu süreci hızlandırmaktadır. Şurası

52. a.g.e., s. 59

53. İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni**, s. 103

muhakkak ki, Doğu Anadolu'da toprak ağalığına aşiret sistemine dayanan feodal yapı uzun süre yaşayacak gibi görünmemektedir. Nüfusun son derece hızlı bir şekilde artışı emeğin bünyesinde, tarımda görülen makinalaşma ise teknolojinin bünyesinde değişiklikler yapmakta, bunlar ise, üretim güçlerini, dolayısıyla üretim ilişkilerini değiştirici bir dinamik olarak belirlemektedir. Nüfus artışı ve makinalaşma gibi temel toplumsal yapı dinamiklerinin işleyişi sonunda, kırsal alanlardaki nüfus şehirlere doğru kaymakta, şehirlerde ise bu nüfusu istihdam edici endüstri olanaklarının olmaması, düzeni değiştirici dinamikler olmaktadır. Kanımızca Doğu Anadolu'da feodalizmi çözümleyecek tek dinamik bunlardır ve artık ürünün birikimi ve paraya dönüşümü ile ilgili dinamikten daha etkilidir.

O halde Doğu Anadolu'da feodalizmin durağan bir sistem değildir. Daha ileri bir aşamaya geçişin yapısal dinamiklerini kendi bünyesinde şimdiden taşımaktadır bile. Bu çözülme ve bunun siyasi planda meydana getireceği değişimleri çok iyi anlamak ve değerlendirmek gerekir: Çözülen feodalizmle birlikte ulus ve ulusçuluk şaşmaz şekilde meydana gelir, bunun durdurulmasına imkan yoktur. Çünkü, feodal devirde her biri bir feodal beye ait olan aşiretler belirli mntıkalar, büyük pazarların oluşumu ile birbirleriyle bütünleşir ve müşterek bir hedefe doğru giderler. Böylece eskinin feodal beyleri yeni düzende kapitalist ağalar, toprağa bağlı köylüler (bir bakıma toprak köleleri) ise hür köylü veya emekçi olarak belirirler. Burada ortaya çıkacak en önemli konu dil-tarih ve edebiyat üzerine yapılan araştırmalar olur. Dolayısıyla Doğu Anadolu'da feodalizmin çözülüşü ile birlikte Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt tarihi gibi konular son derece önem kazanır ve araştırmalar yapılır. Feodal üretim biçiminden, feodalizmin üstyapı kurumlarından vs. bahsedenler feodalizmin çözülüşü ile meydana gelecek olan bu oluşumu da çok iyi değerlendirmek zorundadırlar. Bazı solcu yazarlarımızın daha şimdiden başlamış olan bu araştırma ve eğilimleri "Bölgecilik"⁵⁴ diye aşağılamaya çalışmaları sosyalizmle bağdaşır bir davranış değildir. Daha sonraki bölümlerde belirte-

54. Çetin Altan, Doğu'yu da Bölgecilik Değil Sınıfsallık Kurtarır, 18 Temmuz 1969, **Akşam**

ceğimiz gibi, hem feodalizmden bahsedip onun tasfiyesini istemek, hem de feodalizmin sonucu olan uluslaşmaya tahammül edememek (Bu tahammülsüzlük faşizme dönük eğitim sistemini sürgelen kalıntılarından başka bir şey değildir) büyük bir çelişkidir. Bütün bu analizlerin ışığı altında, Doğu'nun geri kalması ve yoksulluğu hakkında "Doğu'nun geri kalması ve yoksulluğu bünyesinde çağ dışı kurumları yaşatmasıdır" şeklinde yapılan açıklama tarzının havada kaldığı ve bilimsel bir temele dayanmadığı ortaya çıkar. Mesleyi bu şekilde kısaca özetlemek mümkündür: 1923'le birlikte Hilafet kaldırılırken ve siyasi iktidar laikleşirken Osmanlı İmparatorluğu'nda Hilafetin oynadığı politik rolü "Türk Milliyetçiliği"nin oynaması istenmiştir. Toplumsal temelleri ve toplumsal muhtevası olmayan bu hareket ise, kısa zamanda (Türklerin öteki uluslardan daha üstün olduğu) şeklinde özetlenen bir harekete dönüşmüştür. Bu hareketin ise özellikle Doğu (Güneydoğu dahil) bölgesinde yaşayan Kürt halkına karşı yürütüldüğü bir gerçektir. İşte bu oluşum içinde ortaya çıkma, Doğu'nun geri kalması ve yoksulluğu olayını bürokrasi halk çelişkisini bu açılardan görmek gerekir. Burada bürokrasi iki şıklı bir soru karşısında kalmıştır.

1. Ya bölgede kapitalist ilişkilerin gelişimi hızlandırılıp feodalitenin tasfiyesini sağlamak (Bu şartlar altında uluslaşma hareketinin kaçınılmazlığı da hesaplanıyordu),

2. Veya her türlü ulusal hareketin gelişimi engellemek pahasına feodalite ile işbirliğine girip Doğulu ve Batılı egemen sınıflar arasında bütünleşmeyi sağlamak (bu ise, bölgeyi geri bırakan ve yoksullaştıran bir faktördür.)

Bölgedeki bürokrasi halk çelişkisinin daima ağır basması bürokrasinin daima ikinci şıkkı tercih etmesine sebep olmuş, bölgede yapılması gereken yatırımlar yapılmamış, kapitalist ilişkilerin doğuşu engellenmiş, bu ise feodalizmi ayakta bırakmıştır. Feodalizmin ayakta kalması ise her şeyden önce ulusal hareketin gelişimini engellemiştir.

Durum bu iken, Türkiye'de feodalizmi savunan bazı yazarlarımızın bu konulara hiç dokunmamaları şaşırtıcıdır. Örneğin Doğan Avcıoğlu kitabında **bu konuya hiç dokun-**

mamış,⁵⁵ Çetin Altan ise etnik mesele ile ilgilenen herkese "Bölgeci" diyebilmektedir.⁵⁶ Bu konuda en ileri görünen Mihri Belli ise, Türklerin vesayeti altında olmak üzere bazı ulusal haklardan söz etmektedir.⁵⁷ Türk Solu, Aydınlık, Devrim gibi yayın organları etrafında toplananlar genellikle feodalizmi kabul edip, onun siyasal sonuçlarına tahammül-lü görünmemektedirler. Burada şunu belirtmekte büyük bir fayda vardır. Feodalizm ekonomik ve toplumsal bir bütündür. Feodalizmin tasfiyesi bu bütünün tasfiyesi demektir, Eger feodalizmden (55 Kürt ağası) ve feodalizmin tasfiyesinden sadece bu Kürt ağalarının tasfiyesi kastediliyorsa son derece yanlış bir stratejidir ve bu yanlış strateji Doğu'daki uluslaşma sürecini hızlandırır ve bu stratejiye karşı bir dinamizmin yaratılması da gecikmez.⁵⁸ Etnik soruna tahammül edemeyen Türk aydınlarının yapacakları tek şey vardır. O da merkezi otoritenin, Doğu'daki ağalar, aşiret reisleri ve şeyhlerle bütünleşmesinin sağlanmasına yardımcı olmaktır. Zira, yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi, feodalizmle ittifak yapmak, uluslaşmayı geciktiren en önemli bir olaydır. Aksi takdirde feodalizmle mücadelede doğru stratejiler sap-tayan Türk aydınları, feodalizmin çözülüşünü, siyasal plan-da meydana getireceği sonuçları görmemezlikten gelemezler.⁵⁹

55. İsmail Beşikçi, Doğu Sorunu Açısından Türkiye'nin Düzeni, **Akşam** gazetesi, 19-20-21-22-23-24 Mart 1969

56. Çetin Altan, Doğu'yu da Bölgecilik Değil Sınıfsallık Kurtarır, 18 Temmuz 1969, **Akşam**

57. Mihri Belli, Millet Gerçeği, **Aydınlık**, Cilt 11, Sayı 7, Mayıs 1969

58. İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'da Sosyal ve Siyasal Değişmeyi Et-kileyen Dinamikler**, Abadan'a Armağan, SBFY, Ankara 1969, s. 432-433

59. Burada şu gerçeği ifade etmekte büyük bir zaruret vardır: Türkiye'de emekçi halk yığınlarının uyarılması konusunda üniversitenin hiçbir şey yapmadığı söylenemez. Bir kısım hocalarımız yazı ve kitapları ile bu görevlerini başarı ile sürdürmektedirler. Fakat emperyalizmin ül-kemiz ile ilişkilerinin üniversiteyi de içine alması bir kısım üniversite profesörlerini doğrudan doğruya emperyalizmin sözcüsü durumuna sokmuştur. Yarı açık, yarı kapalı bir şekilde meydana gelen fakat hiç-bir zaman küçümsenmemesi gereken bu oluşumu da görmek gerek-ir. Bu ilişkiler içinde üniversite, halk yığınlarına, devrimci bilinci gö-

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Doğu sorunu, sınıfsal bir sorun değildir. Sınıfsal sorun tüm Türkiye'nin sorunudur. Doğu bölgesinin geri kalmışlığı ve fakırlığı Doğulu ve Batılı egemen sınıflar arasında meydana gelen bütünleşme sonucu, Doğu'da yaratılan değerlerin Batı'da da yaratılması ile ilgilidir. Bu bütünleşme süreci içinde etnik meseleyi görmemek gafilliktir. Fakat hükümetlerin son yıllarda bölgeler arasında dengesizlik edebiyatı üzerine, Doğu Bölgesi'nde de yatırımlara girişmeleri ilginç bir olaydır. Bu yatırımlarla birlikte Bölge Yatılı İlkokulları'nın sayılarının artması, radyo istasyonlarının çoğalması dikkati çekmektedir. Ekonomik yatırımlarla Bölge Yatılı İlkokulları'na ve radyo istasyonlarına yapılan yatırımların paralellik göstermesi tesadüf değildir. Birincisinin şaşmaz şekilde meydana getireceği uluslaşmanın, ikinci çeşit yatırımlarla yozlaştırılması ve saptırılması istenmektedir. Burada şu da düşünülebilir: 1941 yılında zamanın üniversite rektörlerinden Prof. Cemil Bırsel, Demiryolları ile ilgili olarak Diyarbakır'da yaptığı bir konuşmada şöyle demektedir: "Demiryolu Diyarbakır'a elbette medeniyet getirdi; huzur getirdi, emniyet getirdi. Eğer demiryolu olsaydı, 1925 de Şeyh Sait İsyan edemez ve tarihi bir şehrin kapılarına gelemezdi."⁶⁰ Burada da görüldüğü gibi kütle haberleşme ve ulaştırma araçlarının ve bunların gerektirdiği teknik bilginin gelişmesi uluslaşma sürecini hızlandıracak gibi, bu sürece engel olacağı önerisini de taşımaktadır.

türmekte çok yaya kalmakta, yığınların kurtuluşu yolunda hiçbir şey yapamamaktadır. Bu koşullar altında ilerici basına çok büyük görevler düşmüştür. Zaten üniversitelerdeki bu boşluğu ve çürüklüğü kavrayan toplumcu yazarlarımız aslında üniversitenin yapması gereken görevleri yüklenmişler ve bu görevlerini binbir güçlük, baskı ve ceza tehditlerine rağmen (örneğin, Çetin Altan hakkında 32 yazısından dolayı kovuşturma açılmıştır. 4 Aralık 1961, **Akşam**) üstün bir şekilde sürdürmektedirler. Bu, geri bırakılmış ülkelerde toplumcu yazarların tarihsel görevidir. Bu bakımdan son derece önemli ve şerefli görevler yüklenen yazarlarımızın etnik meselede düştükleri bir çelişki insanı şaşırtmakta ve üzmektedir. Her türlü şartlanma ve duygusallıktan kurtularak bilimsel verilerin ışığı altında bu konuda da düşünmek zorundadırlar.

60. Cemil Bırsel, İkinci Üniversite Haftası, Diyarbakır (1.6.1941-7.6.1941) İstanbul 1942, s. 9, Açış Konuşması

Fakat bu hesabın sağlam bir hesap olduğu hiçbir zaman iddia edilemez. Uluslaşma bu çeşit engelleri aşacak kadar kudretli bir dinamizme sahiptir. Gerici siyasi iktidarların arzulanıklarının son derece tersi olan olayların da meydana gelmesi pekâlâ mümkündür.

O halde tarihsel süreç içinde aydınlanması gereken en önemli konu Cumhuriyetin ilanından sonra Doğu Anadolu'da merkezi otoriteye karşı yapılan isyanlardır. Merkezi otoriteye karşı sürekli bir direnme hareketi niteliğini taşıyan 1926, 1930-1932, 1937 isyanları için sadece "emperyalizmin oyunudur" deyip geçmek doğru bir davranış değildir. Yakın tarihimizin bu kapkaranlık kesimini aydınlatmanın zarureti büyüktür. Bu hareketlerde gelişen merkezi otorite karşısında sıkışan mahalli feodallerin rolü ve emperyalizm ve ulusal rollerin ağırlıkları, özellikle açıklığa kavuşturulmalıdır.

Bütün bunları göz önüne alarak, Türkiye'de feodalizm vardır, feodalizm üstyapı kurumları ayaktaadır vs. diyen çevrelerin feodalizmin çözülüşü ile meydana gelecek ulus ve ulusçuluğu da çok iyi görmeleri ve değerlendirmeleri gerekir. Burada aslında hiçbir anlam taşımayan bir görüşle emperyalizme hizmet etmeyelim demek faşizme dönük politikaların sözcüsü olmak demektir.

F. ETNİK MESELE DERKEN SINIFSAÇI KATİYEN GÖZDEN UZAK TUTULMAMALIDIR

Doğu sorununu bu şekilde ortaya koyduktan sonra, esas can alıcı noktayı da gözden uzak tutmamak gerekir. Bu, meseleleri, sınıf esası üzerine oturarak çözümlemeye çalışmaktır. Cumhuriyetin ilanından sonra Doğu Anadolu'da merkezi otoriteye karşı yapılan isyanlar ve isyanlarla birlikte meydana gelen sürgünler sonunda aşiret reisi, toprak ağası, şeyh gibi Doğulu egemen sınıflar başlıca iki büyük kümeye ayrıldı; bir kısmı merkezi otorite ile sürtüşüp onun hışmına uğradı, bir kısmı da onunla gayet iyi geçinerek, onunla bütünleşerek çıkar birliğine girdi. Doğulu egemen sınıflarla ilgili olarak yapılan bu analiz 1945 yılına kadar geçerlidir ve doğrudur. Fakat 1945'de yani çok partili demokratik düzene geçişle birlikte ağa, şeyh, aşiret reisi ve

şeyhlerin tekrar müesseseseleşmeleri ile birlikte hükümetle sürtüşen ve sürtüşmeyen ayırımı ortadan kalkmaya başlamış, merkezi otorite ile sürtüşenler, artık onunla bütünleşmeye ve çıkar birliğine girmeye başlamışlardır. Örneğin bir zamanlar merkezi otorite ile zıtlaşan ve zaman zaman sürgüne gönderilen, Silvan'ın Azizoglu ailesi Doğu Anadolu üzerinde çok söz söylemesine rağmen, aslında merkezi otorite ile son derece bütünleşmiş ve çıkar birliğine girmiştir. 12 Ekim 1969 seçimlerinden önce, eski Cumhurreislerinden Celal Bayar'a en çok sahip çıkanlardan biri ve başlıcası olması bu bütünleşmenin en belirgin delilidir.⁶¹

Doğu'nun geri kalmasında ve sürekli olarak fakirleşmesinde Doğulu egemen sınıfların Batılı egemen sınıflarla yaptığı bu bütünleşmenin rolü çok büyüktür. Örneğin Doğu'da yün, kıl, koyun, buğday, yağ gibi ürünler elde edilmektedir. Bu ürünler, üretim ilişkilerinin gereği egemen sınıflar tarafından toplanmaktadır. Bunlar ise, Batı Anadolu'ya sevkedilmekte ve orada değerlendirilmektedir. O halde, ürün Doğu Anadolu'da yaratıldığı halde para olarak Batı Anadolu'da yatırılmaktadır. Yine Doğu'da üretilen koyun gibi küçükbaş hayvanlar egemen sınıflar kanalıyla kaçak olarak İran, Irak, Suriye gibi Ortadoğu ülkelerine getirilmekte ve elde edilen para yine Doğu'da değil Batı'da yatırılmaktadır. Bunun gibi eczacı, doktor, avukat gibi serbest meslek sahipleri veya bürokratlar da Doğu'da kazandıklarını tamamen Batı'da yatırmaktadırlar. İşte egemen sınıflararasındaki bu bütünleşme Doğu Anadolu'nun sürekli olarak fakirleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Bakanlar Kurulu'nun Doğu'dan nakledilecek hayvanlarla ilgili olarak indirimli tarife uygulanmasını isteyen kararı da aynı niteliktedir.⁶² Bu kararname ile Doğu'dan Batı'ya hayvan sevkedenler treni kullandıkları zaman % 30 indirim yapılacaktır. Bu indirim, kimin işine yarayacaktır. Şüphesiz ki birkaç tane vurguncunun. Çünkü Doğu Anadolu'da meydana gelen don ve kuraklık sebebiyle köylüler hayvanlarını tezelden gayet ucuz fiyatlarla elden çıkarmakta, bu hayvanları bir iki vurguncu toplamakta, hükümet de bu vurguncuların işini kolaylaştırmak için indirimli

61. 2-3 Ekim 1969, **Milliyet**

62. 31 Mart 1969 Tarihli **Resmi Gazete**

tarife uygulayıp hayvanların Batı'ya daha rahat bir şekilde sevkini sağlamaktadır. O halde, değer, esas olarak Doğu Anadolu da yaratıldığı halde, Doğu'lu ve Batılı egemen sınıfların bütünleşmeleri ve çıkar birliğine girmeleri ile Batı'da yatırılmakta, Doğu'nun sürekli olarak fakirleşmesinin sonucunu doğurmaktadır.

Bu bütünleşmenin en önemli sorunlarından biri de ulusal meselenin baskı altında tutulması ile ilgilidir. Kuzey Irak'taki hareket bu konunun açıklanmasına ışık tutabilir: Bilindiği gibi Kuzey Irak coğrafi bakımdan son derece engeli, ekonomik olanakları bakımından çok zayıf bir bölgedir.⁶³ Bölgenin coğrafi ve ekonomik olanaklar bakımından çok zayıf ve elverişsiz olması, artık ürünün ve birikimin son derece az olması sonucunu doğurmaktadır. Bu ise tam anlamıyla bir feodalite bile değildir. Muzaffer Erdost bunu "Klan feodalizmi" olarak nitelendirmektedir.⁶⁴ Artık ürünün ve birikimin az olması her şeyden önce aşiret reisi, şeyh, toprak ağası gibi Kuzey Iraklı egemen sınıfların Bağdat hükümeti ile bütünleşip çıkar birliğine girmelerini engellemektedir. Çünkü böyle bir bütünleşme ve çıkar birliğinin olması için Kuzey Irak'ta biriken artık ürünü Kuzey Irak dışında bazı yerlerde değerlendirmeleri gerekir.

Böyle bir artık ürün bulunmadığı için de Kuzey Iraklı ağalar, şeyhler ve aşiret reisleri Bağdat hükümeti ve Arap egemen sınıfları ile bütünleşemeyip sömürünün dışında kalmaktadırlar. Sömürü dışında kalan bu kişiler ulusal baskılar da eklenince merkezi otoriteye karşı direnebilmektedirler. Halbuki Doğu Anadolu'nun durumu aynı değildir. Doğu Anadolu coğrafi bakımdan her ne kadar dağlık bir bölge ise de, ekonomik olanaklar bakımından çok zengindir. Dolayısıyla artık ürünü vardır. Ve bu artık ürün, Doğulu egemen sınıfların Batılı egemen sınıflarla bütünleşmeleri sonucunu doğurmaktadır. Bu bütünleşme ise, aslında etnik meseleyi gizleyen bir faktördür. Başka bir deyişle Batılı egemen sınıflarla menfaat ilişkilerine girenler etnik meseleyi sorun olarak görmemekte, faşizme dönük politikanın temsilcileri du-

63. Hulusi Turgut, Kürdistan Dosyası, 15 Eylül-20 Ekim 1968 tarihleri arasında **Akşam** gazetesinde yayınlanan röportaj

64. Şemdinli Aşiretlerinde Üretim İlişkileri, **Türk Solu**, Cilt 1, Sayı 25

rumuna düşmektedirler. Bunu, 1961 Anayasası'nın yapılması sırasında kurucu meclis üyelerinden Abdülhadi Toplu isimli bir Doğulu şöyle ifade etmiştir:

"... ben % 80 Kürtçe konuşan bir bölgenin çocuğuyum. Bu bölgenin halkı Türk olmakla iftihar ediyor. Biz ekaliyet fikrini şuurumuzda yaşatmıyoruz beyler. Biz Lozan Antlaşması sınırları içinde beraber ve hür bir Türkiye'ye inanıyor ve Türk-lüğümüzle iftihar ediyoruz. Bu bakımdan buraya çıkıp, bizim adımıza konuşup, ortaya bir ittihadi anasır davası çıkarmak asla doğru değildir. Memleketimizin içinde komünizm cereyanı vardır. Biz komünizmin emperyalizmini yıkmaya çalışıyoruz. Bu maddeden milliyetçiliği çıkarınız tutacak dal kalmaz."⁶⁵

"Milliyetlerini inkâr eden bu Doğulu vatandaşımıza söyleyecek hiçbir sözümüz yoktur. Bu tiplerin niteliğini Doğulu bir genç şu şekilde ortaya koyuyor."

"... bu derneklerin temel gelir kaynağı olan geceler tertiplemekle, esas gayeye çok az yardımı olan, ve maddi gelir kaygusunda olan dernek yöneticileri, çoğu zaman Doğu'nun dertlerine, problemlerine sırt çevirmiş, insanlık sevgisinden nasibini alamamış, cüzdanı kabarık kişilerin ağına düşmektedirler.

Doğu gecelerinde Doğu'nun sorunlarından bahsedenlere bile karşı çıkmakta tereddüt etmeyen, Doğu'nun sözüm ona temsilcileri, Doğu'yu sömürmek suretiyle ceplerine indirdikleri milyonlardan sadaka verir gibi verdikleri birkaç lira ile kahramanmış gibi gösterilmekte ve Doğulu gençlerin bunlara minnattar olduğu hissi uyandırılmaktadır. Diğer bir husus da şudur: Doğu'nun bir kısım komprador temsilcileri de, ağalarına düşüremedikleri dernek yöneticilerini politik baskılarla ve perde arkası oyunlarla susturmaya, vazifelerine engel olmaya çalışmaktadırlar. Dernekler, gayelerine erişmek için çaba harcarken en büyük darbeyi çoğu zaman Doğu'nun komprador temsilcilerinden yemektadırlar.

İşsiz, yolsuz, yoksul, aç, susuz, işsiz, Doğu'ya jandarma

65. Kazım Öztürk, a.g.e., s. 1044, Kürtlüğünü inkâr eden bu kimsenin konuşmaları Prof. Tunaya'yı çok sevindirmiş, rahatlatmış olacak ki uzun uzun övgüsünü yapmıştır. (Kazım Öztürk, a.g.e., s. 1053)

karakolu yaptırmaktan, komando teşkilatı kurmaktan ve modern hapishane yaptırmaktan başka Doğu'ya hiçbir şey kazandırmayan zihniyetlerin himayesinde geceler tertip edilmemelidir..."⁶⁶

Genç arkadaşınızın çok doğru bir şekilde ortaya koyduğu gibi temel sorun sınıfsal gerçeklerde yatmaktadır. "Ne Mutlu Türküm Diyene" demek nasıl Türk emekçi sınıflarının sorunlarını hiçbir zaman çözümleyemeyip, bu sloganı paravana yapan komprador kapitalizminin işine yaramışsa; "Ne Mutlu Kürdüm Diyene" demek de emekçi Kürt halkının sorunlarını hiçbir zaman çözemez; ancak sömürüyü şimdilik feodal olarak sürdürenlerin bitini kanlandırır. Ve onların kapitalist ağalar haline gelmeleri sonucunu doğurur.

Bu bakımdan sınıf sorununu çok iyi görmek ve hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. Hatta şu faktörü bile hesaplamak zorunluluğu vardır. Yukarıda kapitalist ilişkilerin yoğunluk kazanması ile birlikte Kürt dili, Kürt edebiyatı ve Kürt tarihi araştırmalarının artacağını, kamuoyunun, gerici hükümetleri rahatsız edecek kadar bilinçleneceğini açıklamıştık. Bu baskılar karşısından gerici iktidarlar sınıf gerçeğini gizlemek için yarım yamalak birtakım ulusal haklar bahsedebilirler. Kürtçe gazete çıkarma, radyoda bir iki saat Kürtçe yayın yapma gibi. Gerici iktidarların bu oyununa katıyen gelmemek ve sınıf gerçeğini hiçbir zaman unutmamak gerekir. Örneğin İran'da 6 eyaletin birisinin adı Kürdistan'dır ve Kürtlerin bazı ulusal hakları vardır. Fakat bu haklar aslında gerici iktidarın İran'daki Kürt halkına yapılan baskılarını gizlemek için verilmiştir. Nitekim, her şeyden önce Kürt emekçi sınıflarını düşünen Kürt aydınlarının, Savak'ın korkunç bir baskısı altında olduğunu bütün dünya kamuoyu yakından izlemektedir. Bu bakımdan sınıfsal açıyı katiyen daraltmamak, egemen sınıfların ve onların iktidarlarının oyununa gelmemek gerekir. Sınıfsal açıyı daraltmamak demek, sorunu, birinci planda emperyalizm ve emperyalizmin Ortadoğu'da oynamaya çalıştığı oyunlar ve giderek Türkiye ile emperyalizmin ilişkileri açısından görmek demektir.

66. İsa Geçit, Doğu Dernéklerinin Gayeleri Ne olmalıdır, **Uyanış**, 4 Mayıs 1969 Ankara, Özel Sayı

IV. SOSYAL ARAŞTIRMA SORUNLARININ ÇÖZÜMLENMESİNDE ÜNİVERSİTENİN ROLÜ

Üniversite'nin bugüne kadar Türkiye'nin toplumsal sorunları konusunda hiçbir şey yapmadığını söylemek doğru bir davranış değildir. Fakat, üniversitenin toplumumuzun temel sorunlarına hançeri vurup, bütün pislikleri temizleyerek yarayı tedavi edeceği yerde onu küllediği de bir gerçektir. 1955 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yapılan "Türkiye'de Siyasi Partiler ve Sosyal Sınıflar" araştırması⁶⁷ bize çok şey öğretmektedir. Araştırmanın en ilginç yönlerinden birisi "Türkiye'de Sosyal Sınıflar var mıdır. Ne kadardır?" sorusuna verilen cevaplarla ilgilidir. Bu soruya profesörlerin verdiği cevapların hepsi de olumsuzdur. Bu cevaplara dayanarak, Prof. Yavuz Abadan, "Türkiye'de ne hukiki, ne de iktisadi bakımdan kesin surette beliren sosyal sınıfların bulunmadığı konusunda görüş birliği vardır"⁶⁸ demektedir. Profesörlerin çoğu "Kaynaşmış, birleşmiş, imtiyazsız bir kütle" sloganından dem vurmüş, toplumu, işçi, sanatkâr, okuma yazma bilen-bilmeyen; Şehirli-köylü, memur-asker; çiftçi gibi sınıflara tabi tutmuşlardır. Bunlar üniversitenin içinde yaşadığı toplumdan ne kadar habersiz, toplumdan ne kadar kopuk olduğunu gösteren önemli belgelerdir.

Nitekim bu habersizlik 27 Mayıs hareketinden sonraki devrede kendisini iyice hissettirmiştir. Profesörler toplumun sorunlarını temelden çözümleyici araç olarak Anayasa Mahkemesi, çift meclis, nisbi temsil usulü gibi şekilsel kurumlar tavsiye edip, bu kurumların toplumun temel dinamikleri ile olan bağlantılarını hiç düşünememişlerdir. Toplumdan bu kadar uzak ve habersiz bir üniversitenin bu kofluğu ve çürüklüğü çabuk su yüzüne çıkmış, aslında sınıfsal bir temele oturmaya çalışan öğrenci hareketleri ise, "Kartondan yapılmış bu kaplanları" kamuoyu önünde kısa zamanda teşhir

67. Araştırma Birleşmiş Milletler Uzmanlarından Lucienne Talloen tarafından yapılmış, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin bazı profesör ve asistanları araştırıcıya yardım etmişlerdir. Araştırma, "Les partis Politiques et les Classes En Turquie" adı ile Fransızca olarak teksir edilmiştir. 83+5 sahifedir.

68. Yavuz Abadan, **Türkiye'de Siyasal Partiler ve Tazyik Grupları**, SBF, 100 Yıl Armağanı, Ankara 1959, s. 93

etmişlerdir. Bugün, üniversiteye, toplumdaki eski mevkiini verdirmeye çalışmak beyhudedir. Çünkü toplumumuzun sorunları üniversite dışı bazı kurumlar tarafından gayet açık bir şekilde ortaya konulabilmektedir. Fakat üniversite, çağın sorumluluğunu omuzlarında taşıyarak, bir zamanlar sadece küllemeye çalıştığı sınıf gerçeğini yine buna paralel olarak aşağılık bir şekilde gizlemeye çalışılan etnik meseleyi araştırmaya başlar ve bu konulara açıklık getirmeye çalışırsa bu da takdirle karşılanacak bir olay olur. Sık sık sözü edilen üniversite özerkliği ancak burada işe yarar ve gerici bir siyasi iktidarın gizlemeye çalıştığı sınıf sorununun ve etnik sorunun açıklanmasında ve çözüm yolları gösterilmesine siyasi iktidarlar tarafından gelecek baskılara karşı kullanıldığı zaman anlam kazanır. Yazar İlhan Selçuk'un pek yerinde belirttiği gibi "Dokunulamaz konu yoktur ve taassuba yer yoktur."⁶⁹

V. SONUÇ

1. Türkiye'de hiç kimsenin gizliyemeyeceği ve külleyemeyeceği bir sınıf gerçeği vardır. Bu sınıf gerçeğini göz önüne almayan hiçbir araştırma, toplumumuzun sorunlarına çözüm yolu getiremez. Ve bu soruna öncelik verilmeden yapılan araştırmalar daima temelsiz kalır. Bunun için sınıflararası ilişkiler öncelikle ele alınmalıdır.

2. Yine Türkiye'de şimdiye kadar son derece aşağılık oyunlarla gizlenmeye çalışılan bir etnik mesele vardır. Doğu'nun geri kalması ve yoksulluğu sınıfsal bir olay olduğu halde, Doğu sorununu karakterize eden sadece etnik yöndür. Fakat sınıf sorunu ile etnik sorun birbirleriyle sıkı bir şekilde ilgilidir. Anayasa hukuku, insan hakları, ana hürriyetler, dil, tarih, kültür, folklor gibi konularda çalışanlar, şimdiye kadar bu konuyu bilinçli bir şekilde görmezlikten gelmişlerdir. Resmi olarak, Kürt diye bir kavim mevcut değildir. Türkler Kürttür vs. denildiği ve bunun propagandası yapıldığı halde fiili olarak Kürtler, Kürt oldukları için horlanmışlardır. Türk bürokrasisi bu tutumuyla temel çelişkiyi, Türk ve Kürt halkları arasında göstermeye çalışan egemen

sınıfların oyununa gelmiş ve onların gönüllü sözcüsü olmuştur. Halbuki çok iyi bilindiği gibi çelişki hiçbir zaman Kürt ve Türk halkları arasında değil, emekçi Kürt ve Türk halkları ile egemen sınıflar, gıderek emperyalizm arasındadır.

Artık her türlü faşist şartlanmalardan ve duygusallıklardan uzak kalarak bu meselenin de düşünülmesi ve çözüm yolları aranması günümüz Türk ve Kürt aydınlarının en önemli tarihsel görevlerinden biridir.

3. Doğu Anadolu'da feodal üretim ilişkileri hayatiyetini geniş ölçüde sürdürmekte, aşiret şeklindeki toplumsal ve siyasal örgütlenme, şeyhlik, mürütlük gibi feodal üstyapı kurumları ise bütün toplumsal hayatı etkisi altında tutmaktadır. Fakat nüfus artışı, tarımın makinalaşması gibi temel dinamikler üretim güçlerini ve üretim ilişkilerini, dolayısıyla üretim biçimini değiştirecek güçtedir. Kapitalizme dönük olan bu gelişimin en önemli sonucu, siyasi planda ulus ve ulusçuluk sürecini başlatmasıdır. Alım-satım kapasitesi büyük pazarların meydana gelmeleri ve çoğalmaları bu süreç içinde olur ve süreci hızlandırır. Siyasi planda meydana gelen uluslaşma süreci içinde ise Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt tarihi araştırmaları önem kazanır. Bu bakımdan ulusal haklar sorunu gerici siyasi iktidarların kutuplarıyla değil, toplumsal gelişimin tarihsel doğrultusu içinde, yani feodalizmin çözülüşü süreci içinde ortaya çıkacak ve kendini siyasi iktidarlara kabul ettirecektir.

4. Önümüzdeki gelişim kapitalizme doğrudur. Fakat Doğu Anadolu'daki kapitalizmin gelişimi, güçlenen bir burjuva sınıfının feodalizmi tasfiyesi şeklinde değil de, mevcut feodallerin burjuvalaşması (Yani feodal ağaların, kapitalist ağalar oldukları zaman daha iyi sömüreceklerinin bilincine varmaları) şeklinde olduğu için sorunun emekçi halk yığınları lehine çözümlenmesi, sağlam stratejilerle mücadeleyi gerektirir. Bu strateji birinci planda sınıfsal temel üzerine kurulmayı, ikinci planda ise Türk ve Kürt emekçi halklarının kardeşliğini içerir. Görünürdeki gelişim olan kapitalizmin daha ileri aşamalara evrimini bu stratejilerin başarıları tayin eder.

5. Üniversite ancak ulusların eşitliği temel doğrusundan ve bu doğrunun bilincinden hareket ederek, ekonomik ve kültürel her türlü sömürüye karşı çıkıp emekçi halk yığınlarını lehine savaşa girdiği zaman varlığını ispat eder. Aksi halde gerici iktidarlardan sözcülüğünü yapan “Kartondan yapılmış kaplanlar” olmaktan öteye geçemez.

BİLİMSEL BİR ARAŞTIRMA KARŞISINDA ÜNİVERSİTE ve POLİSİN İŞBİRLİĞİ

1968 yaz aylarında Doğu Anadolu sınır kasabalarında karşılaştırmalı bir sosyo-ekonomik yapı araştırmasının soru kağıtlarını uyguladık, Soru kağıtları, Kilis, Nusaybin, Cizre, Şemdinli, Başkale, Doğubeyazıt ve Posof kasabalarında uygulandı. Ve iklimin güney ve kuzeydeki farklılığından faydalanmak (özellikle şiddetli sıcaklardan korunmak) için Kilis'ten başlanıldı ve sırayla öteki kasabalara gidildi. Fakat araştırma sırasında akla hayale gelmez güçlükler, engellemeler ve tehditlerle karşılaştık. Olup bitenleri baştan sona kadar şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Araştırma projesine ilk önce, mensubu olduğum üniversiteden (Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi) itiraz edildi. Hiçbir kanıt gösterilmeden, tamamen kişisel ve uluorta bir şekilde, projenin bilimsel olmadığı, ülke çıkarlarına aykırı olduğu vs. ileri sürülüyordu. Dolayısıyla proje hiçbir gerekçe gösterilmeden reddedildi. Aradan bir süre geçtikten sonra, aynı projeyi, tekrar aynı kurula verdik ve yine savunduk. Bu defa kabul edildi. (Halbuki proje, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ilgili kürsülerin nezaretinde hazırlanmıştı) Bilim kurulları(!)nda şu husus son derece ciddi bir şekilde iddia edildi: Bu adam, Kilis, Nusaybin, Cizre, Şemdinli, Başkale, Doğubeyazıt gibi yerlerde Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısı ile ilgili bilgileri toplayacak Posof'ta Ruslara satacak... Bunun için bu araştırmayı engellemek en önemli bilimsel bir görev olduğu gibi, polise haber vermekte büyük bir vatan borcudur. Bilim kurulu(!)nun bu iddialarının yeri-

ne getirildiği şüphesizdir. Aşağıda anlatılacak olaylar bu ihbarlarla sıkı bir şekilde ilgilidir.

Fen-Edebiyat Fakültesi'nde araştırma projesine karşı yürütülen bu olumsuz tutumun, kişisel sürtüşmelerin. ötesinde hiçbir anlamı yoktur. Bu kişisel sürtüşmelerin başlıca nedeni ise o zamana kadar yaptığım araştırmaların ve yayınlarının fakülte yöneticilerinin ve bazı kişilerin hiç hoşuna gitmemiş olmasıdır. Bu kişiler araştırmalarımı ve yayınlarımı bilimsel açıdan eleştirecekleri yerde, anayasanın 120 ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'na tamamen aykırı bir şekilde, kovuşturma açmışlar, beni bu şekilde sindirmeye çalışmışlardır. Bu bakımdan proje hiçbir gerekçe gösterilmeden reddedilmiştir. Fen-Edebiyat Fakültesi bilim kurulu (!)nın ve fakülte dekanının olumsuz tutumuna rağmen, zamanın üniversite rektörü, araştırmayla olumlu yönden ilgilenmiş, Gaziantep, Mardin, Hakkari, Van, Ağrı ve Kars valiliklerine yazdığı yazılarla, valilerden, araştırmaya gerekli kolaylığı göstermelerini rica etmiştir. Rektörün yazısı şöyledir:

"Üniversitemiz Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji asistanlarından Dr. İsmail Beşikçi, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sınır Kasabalarında Sosyo-Ekonomik Yapının Mukayeseli Analizi" konusunda bir araştırma yapmaktadır.

Araştırmanın saha ile ilgili kısımları 13 Temmuz 1968-17 Eylül 1968 tarihleri arasında, Kilis, Nusaybin, Silopi, Şemdinli, Başkale, Doğubayazıt, Posof kasaba ve köylerinde yapılacak ve iki öğrenci de yardım edecektir.

Dr. İsmail Beşikçi'ye iliniz ile ilgili olan çalışmalarda maddi ve manevi her türlü yardımın esirgenmemesini saygılarımla rica ederim.

Rektörün il yöneticilerine yazdığı bu yazının bir sureti de bizim elimizde idi. İlgili vilayetlere gittiğimiz zaman, bu yazıya dayanarak vali ile konuşuyor, validen de kaymakamlara yazacağı bu tip yazılarla, kaymakamların, giderek Nahiye müdürlerinin ve köy muhtarlarının yardımlarını sağlamayı düşünüyorduk. Aşağıda anlatacağımız olaylar, olayların önceden planladığımız şekilde yürümediğini, üniversitenin (fakülte yöneticilerinin) bizi son derece yanlış ve maksatlı

beyanlarla il yöneticilerine jurnallemesi sonrasında, hiç beklenmeyen ve şaşırtıcı olayların meydana geldiğini göstermektedir.

2. Mardin Valisi “bölgede Kürtçe konuşulmaktadır. Ve Barzani’ye yakındır. Bu bakımdan çok hassas bir bölgedir, sosyal araştırmalar yapmak tehlikelidir...” gerekçesi ile Mardin’deki hareket kabiliyetimizi engellemek istedi. Bir imtihana girmişiz gibi soru kağıtlarındaki soruları birer birer inceledi. Arkamızdan da kaymakamlarına verdiği emirlerle kasaba ve köylerdeki çalışmalarımızı kontrol altına almaya çalıştı. Valinin araştırmamızı engellemeye çalıştığı şu örnekte açık-seçik ortaya çıktı: Nusaybin’de bir bucaktaydık. Bucak Müdürlüğü odasında bir köylü ile konuşuyorduk. Konuştuğumuz köylülerden başka birkaç köylü daha vardı. Köylü Türkçe bildiği için Türkçe konuşuyorduk. Bu arada Bucak Müdürü Kürtçe olarak şunları söyledi: “Bunlara yüz vermeyin, bunlar hafiyedir. Vali ve kaymakamdan emir var. Ben bunları şehirde gördüm, yüz vermedim. Siz de vermeyin.” Bucak Müdürü bunları bizim yanımızda, Kürtçe olarak söylüyordu. Zira bucak Müdürü, bizim Kürtçe bildiğimizi bilmiyordu... Bu arada, Bucak Müdürü köylüleri aldı, dışarı götürdü. Biz de başka bir köylü ile konuşmaya başladık. Fakat bu ikinci vatandaş ıyl Türkçe bilmiyordu. Kürtçe konuşmaya başladık. Mülakat sırasında köylü ile iyice samimi olduk.

Bu arada Bucak Müdürü haber gönderdi, köyü ne zaman terkedeceğimizi, akrabamız olmadığına göre nerede kalacağımızı, ne yapacağımızı soruyordu. O zaman ilişki kurduğumuz bu vatandaş, “arkadaşları ben misafir edeceğim, yarın sabah ta ben yolcu edeceğim” diye kesip attı.

Akşam misafir olduğumuz evde, köylüler şunları söylediler:

“Bucak Müdürü sizin hafiyeye olduğunuzu söyleyince, sizi sevmedik. Fakat sonra baktık ki siz Kürtçe konuşmaya başladınız, sizi kendimize daha yakın hissettik. Ayrıca Bucak Müdürü, sizin hafiyeye olduğunuzu söylüyor. Validen ve kaymakamdan haber aldığını bildiriyordu. O zaman biz, ‘mademki bunlar muzur kişiler, neden buralara kadar gelebilmişler,

hem de en büyük idarecilerin haberi olarak' diye düşündük. Fakat Bucak Müdürü odada iken verdiğimiz cevaplar yüzde yüz yanlış idi. Zira hem müdürden hem de sizlerden çekiniyorduk. Meselâ siz 'müdürden ve jandarmadan çekiniyor musunuz? Korkuyor musunuz?' diye sorduğunuz zaman, 'hayır' dedik. Oysa biz ne müdürden ne de jandarmadan memnunuz. Zaten biz sizi, müdür sizi sevmediği için sevdik. Müdür aleyhinizde atıp tutmaya başlayınca, bunlarda muhakkak bir iş var, bunları misafir edelim, ne olduklarını iyice öğrenelim. Bunlar muhakkak bizim yararımıza çalışıyorlar. Bizim yararımıza çalışmasalardı, vali, kaymakam, müdür bizi bunlara karşı kıskırtmazlardı... dedik."

Daha sonra, bu kötü durumları vilayette valiye anlatıyorduk. Bir ara içeriye elinde bir tomar kağıt olan bir polis girdi. Polisin elindeki kağıtlardan bir kısmının bizim, araştırmada uyguladığımız soru kağıdımız olduğunu hemen anladım. Zira 11-12 sayfa tutarındaki soru kağıdının dağılmasını önlemek için, ön ve arka yüzünün sağ üst köşesine üçgen biçiminde renkli kağıtlar koyarak zımbalamıştık. Gerek sözlerimle, gerek hareketlerimle soru kağıdını tanıdığımı hiç belli etmedim. Ve vali kağıtları, üzerlerinde acele olarak birkaç işlem yaptıktan sonra geri gönderdi. Daha sonra, soru kağıtlarının, emniyet mensuplarınca, otel idarecilerine yapılan baskılar sonucu, otelden kaçırıldığını anladım. (Zira, planımıza göre, Mardin'deki araştırmayı önce Nusaybin, sonra da Silopi ilçelerinde yürütecektik. Nusaybin'den Silopi'ye Mardin'e uğramadan geçme olanağı yoktu. Öte yandan bir yığın soru kağıdını yanımızda taşımanın da pratik bir faydası olmadığı gibi, ağırlıklar hareket kabiliyetimizi de kısıtlıyordu. Bu bakımdan, ancak, Nusaybin'de uygulayabileceğimiz soru kağıtlarını alarak, geriye kalan kısmı Mardin'deki otelde bırakıp gittik. İşte, soru kağıtları, biz Nusaybin'deyken polis ve MİT tarafından otel idarecilerine yapılan baskı sonucu otelden alınmış.)

Halbuki, biz, soru kağıdını valiye zaten göstermiştik. Vali uygulanan soru kağıtlarının tümünün birbirine benzeyip benzemediğini, farklı soru kağıtları uygulayıp uygulamadığımızı tespit etmek için bu yola başvurmuş olabilir.

Yukarıda da söylediğim gibi, soru kağıtları son derece

açık ve hiçbir gizliliği olmayan, her isteyene verebileceğimiz bir vesika idi. (Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, ilgili kürsülerin nezareti altında hazırlandığını yukarıda belirtmiştim.) Nitekim Mardin'i terk edip giderken, soru kağıdını çalmak için emniyete alet olan kişiye kendi isteğimizle bir adet bıraktığımız zaman "bu gizli değil miydi, böyle bir şeyi nasıl bırakırsınız" gibisinden derin bir hayrete düştü.

O konuşmalarımız sırasında vali, durmadan bölgenin çok hassas bir bölge olduğunu, araştırma yapmanın tehlikelerini, hassaslığın Barzani'ye yakın bir bölge olmasından dolayı ortaya çıktığını anlatıyordu.

Nusaybin dönüşünde, valiye, araştırma programı hakkında da bilgi verdik. Cizre-Şırnak yolu ile Uludere'ye gideceğimizi söyledik. Vali bu plandan çok endişelendi:

— Şemdinli'ye Şırnak üzerinden gitmeyin, Van Gölü'nü dolaşarak Van'a varın, sonra da Hâkkari'ye geçin, Şırnak, Uludere tarafında yol yoktur, yürümek zorunda kalırsınız, öte yandan oralarda eşkıyalarla karşılaşmak tehlikesi de her zaman vardır... diyordu.

Biz, çok kısa bir mesafe olduğu için Şırnak yolunu seçeceğimizi, zamanımızın zaten dar olduğunu, Van Gölü'nü dolaşarak gidildiği zaman 4-5 günümüzün harcanacağını, Şırnak-Uludere arasındaki 50 km.lik yolu yürüyebileceğimizi ısrarla belirttik.

Mardin Valisi ile iki kere konuşmuştuk. Birincisinde öğrenci arkadaşlarım Ahmet Aras ve Cavit Göktürk de vardı. (Ahmet Aras Kürt, Cavit Göktürk Türk idi.) Bu konuşmada Türkiye'nin genel sorunlarından, giderek Doğu bölgesinin sorunlarından, öğrenci sorunlarından söz etmiştik. İkinci konuşmamızda ise ben yalnızdım. Arkadaşlarım gelmek istememişlerdi. Bu konuşmada, vali, özellikle Ahmet Aras üzerinde durdu. Zira Ahmet Aras'ın fiziki yapısından Kürt olduğu hemen anlaşılıyordu. Öte yandan son derece sağlam bir devrimci idi. Bu bakımdan çok kısa zamanda dikkati çekiyordu.

Mardin'deki incelememiz sırasında Ahmet Aras, bazı yerlerde Kâmuran Bedirhan'ı sormuş, onun hakkında bazı bilgiler almak istemişti. Bu soruşturmalar MİT ve emniyet ilgilileri tarafından izlenmiş olacak ki, Vali devamlı olarak:

— Siz gittiğiniz köylerde, hep Kürtçe konuşuyormuşsunuz. Kamuran Bedirhani gibi, suç dosyalarını develerin bile taşıyamayacağı bir vatan halini sorup sual ediyormuşsunuz, diyordu. Ahmat Aras üzerinde özellikle durarak:

— Sen Mülkiyeli'sin, vatanseversin (Vali de Mülkiyeli idi) ama, yanındaki öğrenciler, hele o Kürt olanı, hiç de öyle görünmüyor, diyordu.

(Not: Vali AP İl Başkanı olmadığı zaman onun makamına gidiyor ve görevlerini de yerine getiriyordu.)

3. Aynı engelleme Hakkâri 'de de ortaya çıktı ve Vali Şemdinli'ye gitmemizi önlemek için binbir türlü bahane ortaya çıkardı.

4. Van'da ise Vali, İçişleri Bakanlığı'ndan yazı getirilmediği takdirde bu araştırmanın yapılamayacağını ileri sürdü. Halbuki herhangi bir ilmi araştırma için İçişleri Bakanlığı'nın yazısı gerekmez. Halbuki bizim elimizde Atatürk Üniversitesi Rektörü'nün bir yazısı vardır. Rektör, valiliklere gönderdiği bu yazıda, bizim, bölgesinde sosyal araştırmalar yapacağımızı, mümkün olan kolaylığın gösterilmesini vs. rica ediyordu. Vali ise, "ben rektörmüş, profesörmüş... anlamam, İçişleri Bakanlığı'ndan yazı getirin" diye diretiyordu. Burada, valinin kafasını karıştıran olay şu idi: Bizim araştırmalarımız sırasında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü de Türkiye çapında bir anket uyguluyordu. Bu araştırmada çalışan anketçilerle gittiğimiz yerlerde karşılaşıyorduk. Bu anketçilerin elinde İçişleri Bakanının imzasını taşıyan bir belge vardı. Fakat bu yazıda araştırmaya izin verildiği belirtilmiyor, valilerin araştırmacılara kolaylık göstermesi rica ediliyordu. Bu durumu kavrayamayan vali, bölgede araştırma yapacak olan herkesin İçişleri Bakanlığı'ndan yazı getirmesi gerektiği kanısına varmıştı.

5. Vali'den gelen bu engellemelerle ilgili olarak Atatürk Üniversitesi Rektörlüğüne, araştırma boyunca başımıza gelenlere ve araştırmanın o zamana kadar nasıl yürütüldüğüne dair bir mektup yazdım. Bu mektupta özellikle, vali, kaymakam ve emniyet mensuplarının engellemelerini, hakkımızda kötü propağanda yapıp halkı bize karşı kışkırtmaya çalıştıklarını, rektörlüğün, araştırmalar sırasında valilerin

kolaylık göstermesini rica eden yazısının kolaylık şöyle dursun bilakis ayak-bağı olup bize karşı çıkarılan güçlüklerin kaynağı olduğunu (zira bu yazı dolayısıyla araştırmaya başlamadan önce valilikle görüşmek gerekiyordu. Ve vali zaten bölgeye geleceğimizi biliyordu).

13.8.1968 tarihinde, Van ilinden, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğüne yazdığımız mektubun bir örneği şudur:

1. 8.7.1968 tarih ve Zat. 266.4/2093 sayılı yazımız gereğince Kilis, Nusaybin ve Silopi'de gerekli araştırmaları yaptım.

2. Hâkkari Valisi Şemdinli'de, Van Valisi Başkale'de, bölgede sosyal etütlerin yapılmasının tehlikeli olduğunu, araştırma için izin vermeyeceğini açıkladılar.

3. Van Valisi, yukarıda adı geçen yazıdan dolayı, "bir profesörün ricasının bölgede araştırma yapabilmek için yeterli bir izin olamayacağını" söyledi.

4. Valiler en ufak bir yardım şöyle dursun, fevkalade büyük güçlükler çıkardı.

5. Mardin'de Vali, kaymakam ve nahiye müdürünün kurduğu komplo bizi köylüye hafiye olarak tanıttı. Fakat devlet bürokrasisi ile halk arasında ezelden beri mevcut olan çatışma burada da kendini gösterdi, halk bizi bağrına basıp misafir etti.

6. Valilerin bu tutumu diğer kazalarda da böyle oldu.

7. Bölgede Kürtçe konuşulduğu ve Barzani'ye yakın olduğu için, "çok hassas bir bölge" olduğu söylendi.

8. Fakat, hassaslığı yaratan esas nokta şunlardır. Ve araştırmanın valileri korkutan tarafı da budur.

— Kaçakçılık yüzünden milyon kazananlar vardır.

— Devlet memurları kaçakçılarla beraberdir. Ya polis, jandarma gibi hadisenin içindedir, veya, kaymakam, vali, hakim, savcı... gibi müsamaha etmektedir.

— Sınır boyunda aşiret sistemi çok kuvvetlidir. Bu, aile ve akrabalık bağları tarafından da desteklenmektedir. Bu bakımdan siyasi parti kavramı önemli olmadığı gibi, devlet bürokrasisinin (vali, kaymakam, hakim, savcı...) mahalli gücü de çok

zayıftır. Aşiret sisteminin gücü karşısında fonksiyonsuz kalmıştır.

— Yol gibi altyapı tesisleri yoktur.

— Pazar için üretim hiç yoktur.

— Feodal yapı bütün keskinliğiyle vardır. 12.000-18.000 dönüm arazisi olanların yanında hiç toprağı olmayanların sayısı % 65-70'tir.

— Fakat nüfusun hızlı bir şekilde artışı ve şuursuz bir şekildeki traktörleşme bu dengesiz sosyal yapıyı parçalayacaktır:

— Halkla ilişki kuran yegane devlet otoritesi jandarma ve tahsildardır. Eşkıyalık böyle bir düzenin meşru sonucudur. Yani halka karşı değil, ağalara karşı ve ağalarla işbirliği yapan devlet otoritelerine karşıdır.

— Sınır boylarında bütün ekonomik ve sosyal ilişkiler karşı taraflardır.

9. 8. Maddedeki faktörlerin bir arada incelenmesi ve sentez edilmesi bölgenin neden hassas bir bölge olduğunu ortaya koymaktadır.

10. Attığım her adımın, konuştuğum her sözün farkındayım. Öğrenci arkadaşlarım da öyledir. Fakat gerçekler yukarıda yazdığım gibiyse bunda ilim adamının kabahati nedir?

11. Yarın Doğubayazıt'a hareket ediyorum. Oradan da Posof'a geçeceğim. Valilere yardım için değil, bölgelerinde araştırma yapmaya başlayacağım için duyuracağım. İzin versinler veya vermesinler araştırmayı muhakkak tamamlayacağım.

12. Geniş bilgi araştırma dönüşünde detaylı olarak bildirilecektir.

13. Şimdiye kadar takip ettiğim yol şudur: Erzurum-Malatya, Gaziantep, Kilis, Nusaybin, Cizre, Şırnak, Uludere, Beytüşşebap, Hâkkari, Yüksekova, Başkale, Van. Bu yollar da motorlu araçlardan faydalandığı gibi yaya da gidilmiştir.

Durumu saygı ile sunarım.

Not: Rektörlüğün iyi niyetli bu yazısını, üniversitenin bizi emniyete jurnalleyen öteki faaliyetleriyle karıştırmamak gerektiğini yukarıda da ifade etmişim.

6. Bu mektubu yazdıktan sonra Ağrı'ya hareket ettik. Fakat orada emniyetin kontrolü çok daha yoğunlaştı. Vali hem bize karşı iyi görünmeye çalışıyor, hem de emniyet mensuplarını ardımızdan seferber ediyordu. Emniyetçiler otel, lokanta, kahvahane, yol cadde vs. demeden her yerde bizi izliyorlardı. Fakat çok beceriksiz ve bilgisiz kişiler olduğu için hemen yakayı ele veriyor, kendilerini belli ediyor buna rağmen yine de peşimizi bırakmıyorlardı.

Doğu Beyazıt'ta kaymakama durumu bütün açıklığıyla anlattım. Tamamen bilimsel bir çalışma yaptığımızı, araştırmanın gayelerini, hiçbir zaman kötü niyetli olamayacağımızı, bu bakımdan çalışma yaptığımızı, takibatın çok çirkin olduğunu akademik haklarımızın ötesinde anayasal hürriyetlerinin tamamen kısıtlandığını vs. birer birer açıkladım. Hatta anketleri uygulamak için gideceğimiz köyleri bile harita üzerinden kaymakamla birlikte seçtik. Buna rağmen kaymakam hafiyelerini arkamızdan eksik etmedi ve gittiğimiz her köyde konuştuğumuz her kişi birer birer sorguya çekildi. Kimlerle konuşmuşuz, ne demişiz, neleri öğrenmişiz vs. (Kaymakamın bu marifetlerini araştırmadan iki ay sonra köylülerle yaptığımız konuşmalardan anladık). Üniversitede okuyan öğrenci arkadaşlar da biz köyden ayrıldıktan sonra, köylerde olup biten olayları bize ulaştırıyorlardı.

7. İlginç engellemelerden biri de Kars'ta oldu. Doğu Beyazıt'ta kaymakama anlattıklarımızı Kars'ta da valiye anlattım. Takibata uğradığımızı, fakat neden takib edildiğimizi bilmediğimizi, araştırmamızı engellemeğe hakları olmadıklarını vs. bildirdim. Vali:

— Gittiğiniz yerlerde Kürtçe konuşuyormuşsunuz, Kürtçe konuştuğunuz tesbit edilmiş, diyordu.

— Kürtçe konuşmaya mecbur olduğumuzu, konuşmak veya mülakat yapmak zorunda kaldığımızı vatandaşların Türkçe bilmediklerini, Sınır kasabalarında ve köylerinde halkın hemen hemen tamamının Kürtçe konuştuğunu söyledim. Bunun üzerine Vali:

— O halde Türkçe bilen köylere gidin, Türkçe bilenlerle konuşun, sınır boylarındaki köyler hep Kürtçe konuşuyorlarsa Orta Anadolu'ya gidin, Batı Anadolu'ya gidin, araştırmalarınızı orada yapın, dedi.

Bunların yanında Vali, benimle beraber olan ve soru kâğıtlarının uygulanmasında bana yardım eden arkadaşların durumunu bir türlü kavrayamıyordu.

— Haydi seni anladık, araştırma yapıyorsun, yanındaki iki kişi nedir, onlarda mı araştırma yapıyor, herkes kendi araştırmasını kendisi yapsın.

Vali ikide bir,

— Ağalığın Sosyalizm ile ilgisi nedir? diyordu. Oysaki bu tartışmayı gerektirecek hiçbir söz ve ortam yoktu.

Vali ile yaptığımız bu konuşmalara rağmen, peşimizden soruşturmacılar eksik olmadı. Ve hareket kabiliyetimizi ellerinden geldiğince engellediler. Örneğin, Posof'a gitmek için Ardahan'dan da geçmek zorundaydık. Üstelik Kars-Posof arasında kesintisiz araba olmadığı için Ardahan'a uğramak zorundaydık. Vali tamamen kontrolü altında kaymakamına telefonla emir vermiş olacak ki, bu sefer arabanın başında polisler yerine kaymakam, jandarma komutanı ve komiser karşıladı. Kaymakam halkı bizim üzerimize kıskırtmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Açıkça:

— Ben Adalet Partiliyim, Adalet Partilileri kayırıyorum, beni valiye şikayet edin, diyordu. Gayet açık konuşuyordu. Böylece kahırdan nimete uğramak istiyordu. Çünkü vali de koyu bir AP'li idi ve bunu iftiharla söylüyordu. Nitekim bizim, sınır kasabalarında sosyo-ekonomik yapı araştırmasına kızıp küplere bindiği ve bizi engelleyebilmek için her türlü çareye başvurduğu halde, yine sosyolojik araştırmalar yapan başka bir gruba her türlü çalışma koşullarını hazırladı. Onlara araba tahsisetti, yatacak yer gösterdi vs. Çünkü bunlar Devlet Planlama Teşkilatı'ndan, Başbakan Süleyman Demirel imzasını taşıyan bir yazı ile geliyorlardı.

Vali ve kaymakamın Anayasayı ve hukuku tanımayan ve çiğneyen davranışları karşısında biz Posof'a gidemedik. Zira yukarıda da söylediğim gibi, Kilis, Nasaybin, Cizre Şemdinli, Başkale ve Doğubeyazıt'ta topladığımız bilgilerin Posof'ta Rus'lara satılacağına dair kesin bir yargı vardır. Her ne olursa olsun bunun önüne geçilmeliydi ve üstelik bu büyük bir vatan görevi idi. İşte özellikle bu yüzden Posof'a gitmemiz çeşitli polis baskılarıyla engellendi. Fakat öğrenci arkadaşlarımdan birisinin Damal'da (sınır karakollarından

biri) görevli (yd. sb.) bir ağabeyisi vardı ve onu görmeye gitti. Giderken de birkaç tane soru kağıdı götürdü. Fakat baskı o kadar ciddi idi ki sonunda savcı da işin içine girdi ve arkadaşımız hakkında “devletin müessesesi nizamını devirmek için propağanda yapmak” (T.C. K. Madde 142) suçundan kovuşturma açıldı. Savcılık o zamana kadar uyguladığımız soru kağıdında suç unsuru olduğunu iddia ederek kovuşturmayı yürütüyordu. (Arkadaşımız soru kağıdının bilimsel bir çalışmanın temel verilerini hazırlayacağını savundu ve kovuşturma hakkında kısa zamanda takipsizlik kararı verildi.)

.....

Bilimsel bir araştırmanın ve bunu yapanların başından geçen olaylar anahatlarıyla bunlardır. Burada sorulması gereken son derece önemli iki soru var.

1. Vali, kaymakam ve emniyet mensupları bu araştırmayı neden engellemişlerdir? Bu engelleme kimin işine yaramıştır?

2. Üniversite bir mensubu, tamamen asılsız ve hiçbir bilimsel değeri olmayan bilgilerle, neden polise jurnallemek lüzumunu duymuştur? Üniversite bu hareketiyle hangi sınıfların sözcülüğünü yapmıştır?

BİLDİRİ 13

ARAŞTIRILACAK KONU

ve

SORUNLAR(*)

Türkiye'de neyin araştırılacağını tayin eden bilim adamının masa başında yapacağı tercihler değil, temel toplumsal yapı dinamiklerinin işlemesidir. 10 yıl önce "öğrenci hareketleri" diye bir olgu olmadığından hiç kimse bu konuda araştırmalar yapmak gereğini duymuyordu. Fakat bugün bilim adamları ve çeşitli siyasi kuruluşlar öğrenci hareketlerini açıklamaya çalışmaktadırlar. Yine bunun gibi 1945'ten sonra bütün siyaset bilimcileri demokrasinin faziletlerinden, Türkiye'ye getireceği yararlardan söz ediyorlardı. O tarihten bu yana görülmüştür ki, Batı'nın burjuva demokrasisinin uygulanması, Türkiye'ye yarar değil zarar getirmiş, Türkiye'yi dar bir boğaza sıkıştırmıştır. Bugün siyaset bilimcileri artık, demokrasinin faziletlerinden, erdemlerinden söz etmiyor, yer yer feodal ve yarı feodal özellikler gösteren bir toplumda, Batı'nın burjuva demokrasisinin uygulandığı zaman hangi sonuçları ortaya çıkaracağını araştırıyorlar. Çünkü temel toplumsal yapı dinamiklerinin işleyişi feodal özellikler gösteren bir toplumda uygulanan demokraside hiçbir fazilet bırakmamış, geniş halk yığınlarının değil, feodalitenin ve onlarla ittifak halinde olan öteki egemen sınıfların çıkarlarını koruduğu ortaya çıkmıştır. O halde neyin araştırılması gerektiğini tayin eden bilim adamının bizzat kendisi değildir. Araştırma konuları, temel toplumsal yapı dinamiklerinin iş-

(*) **Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi**, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara 1971, s. 223-226

leyişi sonucu zaten ortaya çıkmaktadır. Bilim adamı bugünkü koşullarda, toplumsal yapı dinamiklerini doğru-dürüst analiz ettiği ölçüde, bu dinamiklerin geleceğe doğru nasıl bir doğrultu göstereceğini de sağlam bir şekilde ortaya koymakta, gelecekte meydana gelecek muhtemel oluşumlara şimdiden işaret etmektedir.

DOĞU SORUNU

Araştırma konularının temel toplumsal yapı dinamikleri tarafından tayin edildiğini gösteren en önemli örneklerden biri Doğu Sorunudur. Günümüze kadar, Doğu Anadolu'daki geri kalma olayının açıklanması iki sebebe dayandırılarak yapılıyordu: Bunlardan biri Doğu Anadolu'nun siyasi iktidarlar tarafından ihmal edilmesi, öteki ise bölgenin ekonomik ve toplumsal yapısında, hâlâ ağalık, şeyhlik-seyitlik, aşiret reisliği gibi, Ortaçağ kalıntısı kurumların mevcut olmasıdır. Bu görüş en güzel ifadesini Cumhuriyet Halk Partisi'nin 12 Ekim 1969 Seçim Bildirgesi'nde bulmuştur.¹ Aslında Doğu Anadolu'nun geri kalmasını açıklamaya çalışan bu ifadeler geri kalmanın nedenleri değil, sadece görüntüleridir. Bu bakımdan bizzat kendileri sosyo-ekonomik bakımından açıklanması gereken temel yapısal olgulardır. Başka bir deyişle, söylenenler Doğu Anadolu'nun geri kalmasının nedenleri değil, Doğu Anadolu'ya karşı yürütülen belirli ekonomik, toplumsal ve kültürel politikaların bir sonucudur. O halde ağalık, şeyhlik-seyitlik, aşiret reisliği gibi Ortaçağ'a has kurumların mevcut olması, Doğu'nun geri kalmasının nedenleri değildir. Bu kurumların hâlâ ayakta kalmaları siyasi iktidarlar tarafından yürütülen ekonomik, toplumsal ve kültürel politikaların bir sonucudur. Siyasi iktidarların Doğu Anadolu'yu ihmal etmeleri yine aynı politikaların bir gereği olmuştur. Bu bakımdan aşağıdaki iki soruyu açık yüreklilikle, her türlü duygusallıktan uzak kalarak, cesaretle, tam bir bilimsel çaba içinde sormak ve cevap aramak gerekir.

1. Doğu Anadolu'da çeşitli altyapı hizmetleri yapılıp ka-

1. CHP'nin Düzen Değişikliği Programı, Doğu'da Yeni ve Halkçı Düzen, Ankara 1969, Bölüm 6, s. 45

pitalist ilişkilerin geliştirilmesine öncülük yapılsaydı, toprak ağalığı, şeyhlik, aşiret reisliği gibi feodal kurumlar ayakta kalabilir miydi?

2. Merkezi otorite kapitalist ilişkileri geliştirip feodaliteyi tasfiye edeceği yerde, neden feodaliteyle ittifak yapıp, feodalite'nin Batı Anadolu'daki egemen sınıflarla bütünleşmesini sağlamıştır?

Seminerin bu konuları tartışması gerekir.

Başka bir yaklaşımla tekrar aynı konuya gelmek mümkündür. Bilindiği gibi Türkiye ekonomik bakımdan dışa bağımlı bir ülkedir. Dışa bağımlılık ekonomik ve toplumsal değişimin temel dinamiğinin Türkiye içinde değil, Türkiye dışında aranması gerektiğini ortaya koyar. Toplumların ve üretim güçlerinin gelişim süreçleri içinde feodalizmi yıkan tek kuvvet vardır. O da toprak sahibi ve köylü tarafından bölüşülen ürünün, köylüde kalan ve tüketim fazlası olan kısmının, köylük alanlar dışındaki pazarlarda tefeci ve bezirgân sermayesine dönüşümü şeklinde olur. Fakat Doğu Anadolu'da meydana gelmeye başlayan yeni süreç, böyle bir iç dinamizm sonucu olmamakta, doğrudan doğruya toprak ağası, aşiret reisi gibi feodallerin kapitalist kişiler haline gelmeleri şeklinde olmaktadır. Doğulu egemen sınıflar, Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşme süreçleri içinde, kapitalist kişiler haline geldikleri zaman çok daha fazla sömüreceklerinin bilincine varmışlardır. Bu olay ekonomik ve toplumsal değişimin iç dinamiklerden ziyade dış dinamikler sonucu ortaya çıktığını açıkça göstermektedir. Çünkü Batı'daki egemen sınıflar da burjuva devrimi sonucu, kendilerini ve toplumu yenileyerek burjuva olmamışlar, emperyalizm ile bütünleşerek birikim yapmışlardır. Bu bakımdan Doğu'da meydana gelen bu yeni oluşum, Tanzimat'tan beri meydana gelen dışa bağımlı değişim çizgisine uymaktadır.

Doğu Anadolu'da kasaba ve şehirlerde oturup köyde toprak sahibi olan ailelerin, toprak sahibi genel aile sayısına oranı, bunların kontrol ettiği toprakların genel tarım arazisine oranı vs. incelenmesi ilginç sonuçlar ortaya koymaktadır. Bir kere topraklar geniş ölçüde kasaba ve şehirlerde oturan toprak sahipleri tarafından kontrol edilmektedir. Bu oran Diyarbakır'da % 88, Urfa'da % 77'dir. Bu illerde köyde otu-

ran ve asıl üretici olan çiftçi ailelerin sahip oldukları toprakların oranı ise, % 12 ve % 23'tür. Ayrıca toprak sahibi olan ailelerin tümünün Urfa'da % 6'sı, Diyarbakır'da % 3'ü şehirlerde oturmaktadır. Toprağın Urfa, Mardin, Diyarbakır, Gaziantep illerinde ortalama olarak % 70'i, 18 Doğu ilinde ise % 30'u şehirlerde oturan toprak sahipleri tarafından kontrol edilmektedir.² Şehirlerdeki toprak sahibi ailelerin tamamı mutlak rant sahibidir. Yani toprak sahibi köye kâhyasını bırakmakta, kendisi ise şehirde, toprak dışında yeni kontrol alanları yaratmaya çalışmakta, ticari faaliyetlere katılmaktadır. Bu, kasaba ve şehirlerde oluşan yeni burjuvazi ile feodal aristokrasının ayniyetini ortaya koyar. Bu durum feodal ağaların yavaş yavaş Batı'daki egemen sınıflarla bütünleştiklerini de gösterir.

O halde Doğu Anadolu'da temelden gelen köklü bir değişim vardır. Bu değişim feodalizmin kapitalizme doğru evrildiğidir. Ve bu değişim Türkiye'deki hakim üretim ilişkisi olan az gelişmiş kapitalizme göre şekil alarak devam etmektedir. Dolayısıyla Doğu Anadolu'daki otodinamizm Batı Anadolu'dakine nazaran çok daha fazladır. Çünkü Batı Anadolu'da mevcut kapitalist ilişkiler, emperyalist pazarlarla daha sıkı-fıkı bir şekilde bütünleşme olanakları aramaktadır. Yani mevcut kapitalist ilişkiler daha fazla yoğunluk kazanarak devam etmektedir. Doğu Anadolu'da ise, mevcut sınıf yapısı değişmekte, feodal egemen sınıf kapitalistleşmeye başlamaktadır.

Burada sorulması gereken soru şudur: Feodalizmin sosyal-ekonomik yapısı kapitalizme doğru evrilirken, feodalizmin siyasi kurumu olan aşiret sisteminde ne gibi değişiklikler ve aşamalar olur?

Seminer bu soruya da cevap aramalıdır.

2. İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller**, E Yayınları, İstanbul 1969, s. 84

TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMALARDA ÖNCELİKLER ve SORUNLAR(*)

B. BEŞİKÇİ'NİN TEBLİĞİ

"Türkiye'de Sosyal Araştırmalarda Öncelikler ve Sorunlar" adlı tebliğinde Beşikçi de kesinlikle sosyal araştırmaların, toplumsal yarar ölçütüne göre yapılmasına ve bu araştırmaların, sorunların çözülmesinde kullanılmasına taraftar gözükmektedir. Bu amaçla bir sosyal araştırma stratejisinin çizilmesini isteyen Beşikçi temel ağırlığın sınıf ve etnik grup araştırmalarına ve Doğu sorununa verilmesini önermektedir. Sınıfsal çözümleme şüphesiz toplumun temel öğelerinin belirlenmesi bakımından büyük önceliğe sahiptir. Fakat araştırmaları tek bir etnik grubun ve Türkiye'nin bir bölgesi'nin temelinde bırakmak, ülke sorunlarının çözümüne ışık tutulması bakımından sakıncalı olabilir. Bu nedenle Beşikçi'nin önerisi kapsam bakımından biraz dar gibi gözükmektedir. Ayrıca temel toplumsal öğelerin belirlenmesiyle yetinilip, bu öğeler ile diğer toplumsal dinamikler, değerler, kurumlar, olaylar ve süreçler arasındaki ilişkilerin aranmaması da, Türkiye'de sosyal araştırmalardan beklenen yararı kısıtlayıcı nitelikte olabilir. Bu nedenle, temel öğeler ile diğer değişenler arasındaki ilişkilerin de saptanan milli amaçlar yönünden araştırılmaları gerekmektedir. Bir diğer deyişle sı-

(*) Bk. bu kitaptaki ilk yazı, (*) dipnotu, paragraf (6)

nıfların belirlenmesi yeterli olmayıp, sınıfsal değişkenler ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler de saptanmalıdır.

Bu genel eleştirinin yanında Beşikçi'nin tebliğindeki şu noktalar biraz daha ayrıntılı olarak açıklanmaya muhtaç görülmektedirler:

1. Beşikçi' emperyalizmin Türkiye'ye geliştirdiği taktikler sonunda yeniden girdiğini söylerken bu girişin niteliği üzerinde pek durmamaktadır.

Yeni emperyalizmin temsilcisi olarak alınan A.B.D. ile Türkiye'nin ilişkileri tarihsel gelişim içinde incelenirse, bu ilişkilerin genellikle Türkiye'nin girişkenliği ile başladığını görmek mümkündür. Emperyalizmin bir ülkeye davet edilerek gelmesi ile, zorlayarak girmesi arasında ise "Anadolu halklarının kurtuluşu yolunda", "Faydalanılabilir pratik sonuçlar" bakımından büyük farklar vardır. Eğer emperyalizm bir ülkeye zorla girmişse sömürünün önlenmesi için mücadele doğrudan doğruya emperyalizm hedef alınarak yapılmalı, yok eğer emperyalizm davet edilerek gelmişse o zaman mücadele ilk hedef olarak, onu davet edenlere yöneltilmelidir.¹ Bu nedenle Beşikçi'nin emperyalizm ile Türkiye'deki sınıf ve grupların ilişkisini daha iyi belirlemesi ve böylece pratiğe ışık tutması beklenir.

2. Tebliğde dikkati çeken ve biraz daha ayrıntılı bir şekilde açıklanmasında yarar olabilecek bir başka nokta, Doğu sorununun niteliğidir. Beşikçi ısrarla bu sorunun hem sınıfsal hem de etnik bir sorun olduğunu belirtmekte ve etnik faktörlerle sınıfsal faktörlerin birbirleriyle bütünleştiğini söylemektedir. Bunun kanıtı olarak da Doğu'daki egemen sınıfların merkezi otorite ile bütünleşmesine işaret etmektedir. Beşikçi'ye göre bu bütünleşme sonunda iki olay meydana gelmektedir. Bunlardan biri Doğu'daki ağa, aşiret reisi ve şeyhlerin varlıklarını kurumlaşmış bir nitelikte devam ettirmeleri, diğeri ise Doğu'da yaratılan ürünlerin Batı'ya yatırılmalarıdır.

1. Bilindiği gibi bu fark (bölünmeden önceki) **Aydınlık** dergisi grubu ile Türkiye İşçi Partisi arasındaki en önemli çatışma nedenlerinden biridir.

Beşikçi bu çözümlemesiyle açıkça belirtmemekle beraber şöyle bir varsayımdan hareket etmektedir. Doğulu egemen sınıflar, egemenliklerini devam ettirebilmek için, kendi etnik gruplarına ihanet etmekte ve artı ürünü merkezi otorite aracılığı ile Batı'ya aktarmaktadırlar. Merkezi otorite ise bu artı ürünü Batı'ya aktarabilmek için Doğu'daki egemen sınıfların varlığını pekiştirmektedir. Beşikçi'nin tebliğinde gizli olan bu varsayıma göre Doğu sorunu, Doğulular yönünden bir sınıfsal sorun, merkezi otorite yönünden ise etnik bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çözümleme oldukça gerçekçi gözükmeyle beraber şu sorulara cevapsız bırakmaktadır: 1) Merkezi otorite, Doğu'yu farklı bir etnik yapıya sahip olarak görmese idi, gene Doğu'daki egemen sınıflarla bütünleşmeye gitmeyecek miydi? 2) Artı değer Doğu'dan Batı'ya nakledilmesi yalnızca bir etnik sorun mudur, yoksa genellikle piyasa ekonomisinin hakim olduğu bir karma ekonomi düzeninin bölgelerarası dengesizlikten doğan doğal bir ekonomik sonucu mudur? Bu sorulara verilecek cevaplar şüphesiz Beşikçi'nin etnik sorun-sınıfsal sorun bütünleşmesi varsayımına daha çok ışık tutacak gibi gözükmektedir.

3. Tebliğde önemle üzerinde durulan ve bazı terimlerin daha açık olarak belirlenmesi gereğini doğuran bir başka nokta "Türk" kavramıdır. Beşikçi 1924 ve 1961 anayasasından verdiği örneklerle "Türk" teriminin, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan etnik grupların varlığını inkâr etmekte kullanıldığını ileri sürmektedir. Burada önemli olan nokta "Türk" teriminin iki ayrı anlam taşımakta olmasıdır.

Beşikçi bu terimin, diğer azınlıkların varlığını inkâr etmekte kullanıldığını öne sürerken, şüphesiz bu terimi etnik anlamda almaktadır. Halbuki temel yasalarda bu terim etnik anlamından çok, hukuki anlamda, "vatandaşlık" kavramı çerçevesinde kullanılmış olarak gözükmektedir. Nitekim Beşikçi de bu noktayı anayasadan aldığı "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür" diye bir tanım vererek belirtmektedir. Bir terimin, bir anlamda tanımlandıktan sonra bir başka anlamda kullanılarak çözümlemelere temel alınması, ileri sürülen iddiaların geçerliliğini tehlikeye sokar gibi gözükmektedir.

Ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka nokta, Türkiye'de yaşayan tek etnik azınlık grubunun Kürtler olmayışıdır. Bu nedenle, eğer etnik gruplarla Türk devleti arasındaki ilişkiler araştırılacak ise bunun Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Türk vatandaşı olan daha pek çok etnik gruplar yönünden de yapılması bu tip yaklaşımın mantığı gereğidir.

4. Beşikçi, Doğu'da feodal ilişkilerin devam ettiğini ve bu ilişkilerin çözülmesi, bir diğer deyişle, kapitalist ilişkilere geçilmesi sonunda uluslaşmanın ortaya çıkacağını belirtmektedir. Kanımca bu nokta biraz daha ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir.

Beşikçi'nin kendi deyişi ile "uluslaşma, feodalizmin çözülmesinin doğal sonucu olarak aşiretlerin bütünleşmesi ve feodal beylerin kapitalist ağalara ve toprağa bağlı köylülerin ise hür köylü veya emekçilere dönüşmesi" ise, bu sürecin mantıklı sonucu, istihsal faktörleri, hareketliliği ve buna benzer diğer ekonomik dinamiklerle, Doğu Anadolu'nun Türkiye'nin tümüne bütünleşmesi değil midir?

Beşikçi'nin çözümlemesinin mantığı gereği, uluslaşma feodalitenin çözülmesi sonunda ve kapitalist üretim biçiminin ürünü olarak ortaya çıktığına göre, bu süreç -uluslaşma- ekonomik etkenlerin bir sonucu olarak alınmaktadır. O halde Doğu Anadolu ile Türkiye'nin bütünleşme ilişkileri de özellikle ekonomik etkenler yönünden dikkatle incelenmelidir.

5. Tebliğde üzerinde durulması ve biraz daha açıklığa kavuşturulması ihtiyacını doğuran bir diğer nokta yazarın Doğu'daki değişimle ilgili olan yargısıdır. Beşikçi "Nüfusun son derece hızlı bir şekilde artışı emeğin bünyesinde değişiklik yapmakta, bunlar ise üretim güçlerini, dolayısıyla üretim ilişkilerini değiştirici bir dinamik olarak belirlemektedir. Nüfus artışı ve makinalaşma gibi temel toplumsal yapı dinamiklerinin işleyişi sonunda kırsal alanlardaki nüfus şehirlerle doğru kaymakta, şehirlerde ise bu nüfusu istihdam edici endüstri olanaklarının olmaması düzeni değiştirici dinamikler olmaktadır. Kanımızca Doğu Anadolu'da feodalizmi çözümlenecek ('çözecek' olması gerek) tek dinamik bunlardır

ve artık ürünün birikimi ve paraya dönüşümü ile ilgili dinamikten daha etkilidir” demektedir.

Bu yargıda Beşikçi'nin söz ettiği emeğin bünyesindeki değişiklik herhalde, emeğin özgürleşmesidir. Şüphesiz bu özgürleşme feodal üretim biçiminden, kapitalist üretim biçimine geçişe yol açan faktörlerden biridir. Fakat çok açık seçik olarak anlaşılamayan nokta şehirlere kayan nüfusu istihdam edici endüstri olmamasının nasıl düzen değiştirici dinamik haline geldiğidir. Bu mekanizmanın açıklanması ve özellikle Türkiye ile Doğu bölgesi arasındaki etkileşimler yönünden incelenmesi son derece yararlı olacaktır.

Çok muhtemelen şehirlere kayan bu nüfus endüstri bölgelerine doğru akımına devam edecek ve bu ise tüm Türkiye'yi etkileyecek bazı değişmelere yol açan faktörlerin oluşumuna bir katkı niteliği kazanacaktır. Bu ise Doğu ile Türkiye'nin diğer bölgelerinin bütünleşmesine yol açan dinamiklerden biridir.

Ayrıca feodalizmi çözecek tek dinamik olarak şehre göç etmiş ve iş bulamamış olan emeğin alınması ve feodalizmden kapitalizme geçişte artık ürünün birikimine ağırlık verilmemesi de, yazarın tebliğinde kullandığı temel sosyolojik model yönünden tekrar incelenmelidir.

**DOĞU ANADOLU'DA SOSYAL
ve
SİYASAL DEĞİŞMEYE
ETKİ EDEN DİNAMİKLER^(*)**

GİRİŞ

Feodal toplum düzeni 10. ve 13. asırlar arasında yani ortaçağın sonuna doğru Avrupa'da görülen bir şekildir. Fakat bu düzeni karakterize edenmülkiyet ve üretim ilişkileri sadece Avrupa'ya has olmayıp, çeşitli çağlarda, dünyanın başka yerlerinde, bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nda da görülmüştür.

Ortaçağ Avrupası'nda görülen feodalite ile Doğu İslam feodalitesi şüphesiz ki birbirinden çok farklıdır. Zaten biz feodalite terimi ile yüzde yüz Avrupa'daki toplumsal örgütü kastetmediğimizi belirtmeliyiz. Osmanlı toplumunda, özellikle Doğu Anadolu toplumunda bunun görünüşü daha değişiktir. Bunu, araştırmamız boyunca ortaya koymaya çalışacağız. Osmanlı feodalitesinin toprak rejimi ve bu rejimin imparatorluğun kuruluş, yükseliş, duraklayış ve çözülüş devirlerinde aldığı şekil ile çok yakın ilişkisi vardır. Feodalitenin yerleşip kökleşmesinde mezhep grupları arasındaki çatışma ve bu çatışmaların bizzat padişahlar tarafından siyasal yönle kanalıze edilmesi rol oynadığı gibi etnik gruplar arasındaki çatışmalar da rol oynamıştır. Bütün bunların temelinde ise mezhep ve etnik farklılaşmalardan faydalanarak, bunların tahrik ederek sağlanan ekonomik ve politik çıkarları görmek gayet kolaydır. Ta 1514 yılından yani

(*) Bu yazı, Ankara'da, SBF Yayınları arasında çıkan, 1969 tarihli **Abadan'a Armağan** isimli kitapta, 403-440 sayfaları arasında yer almıştır.

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferinden itibaren meydana gelen olayları, imparatorluğun çözülmeye yüz tutmasıyla beliren Celâli İsyanlarını, 1891 Hamidiye Alayı kuruluşlarını, 1923'den sonra Merkezi otoriteye karşı Doğu Anadolu'da meydana gelen bir yığın isyanları, 1959'daki 49'lar olayını, 1967'de Doğu Anadolu'da muhtelif şehirlerde yapılan Doğu Mitingleri'ni hep bu ekonomik ve toplumsal temel üzerinde ele alarak aşiret yapısı, din ve politik ilişkilerle birlikte görüp değerlendirmek gerekir. Kısaca özetlenen bu olaylarda ağa, şeyh, aşiret reisi gibi Doğulu egemen sınıfların Batı'daki egemen sınıflarla yaptığı işbirliği de söz konusudur.

Bu saydığımız olaylara, araştırmamızın bünyesi içinde yeri geldiği zaman dokunacağız. Bu arada belki yukarıda da değindiğimiz gibi Doğu Anadolu'daki feodal düzenin esas karakteri de ortaya çıkacaktır. Fakat biz daha ziyade feodal yapıdaki değişmeler ve bunun dinamikleri üzerinde duracağımızı bir kere daha belirtelim.

Feodalite azçok meşrulaşmış ve hukukileşmiş bir toplum düzenidir. Feodalitenin gerek Osmanlı toplumunda, gerek daha sonraki Anadolu toplumlarında meşrulaşmış ve hukukileşmiş bir hüviyete bürünmüş şeklini görmek mümkün olduğu gibi zor ve baskıya dayanan şekilleri de pek çoktur. Biz bu ikinci şekle Dr. Mümtaz Soysal'ın da işaret ettiği gibi derebeylik diyoruz.¹ Derebeylik kelime olarak, her ne kadar, feodalite sözünün karşılığı ise de sosyolojik bir anlama sahip olduğu da şüphesizdir. Bu bakımdan feodaliteden derebeyliğe geçişin dinamikleri üzerinde de durulacaktır.

Doğu Anadolu üzerinde araştırma yapan birçok araştırmacılar Doğu bölgesinin kapsamına giren il sayısında bir anlaşmaya varamamışlardır. Çoğu zaman Doğu ve Güneydoğu illeri ayrı ayrı bölgeler içinde ele alındığı gibi birlikte alındığı zaman da 13 ilden 22 ile kadar değişen çeşitli görüşler vardır. Aslında bölge kavramına giren il sayısında bir anlaşmaya varmak veya varamamak da pek önemli değildir. Önemli olan bölge kavramına sokulan illerde benzerlikleri kavrayıp tayin edici ve seçici esas faktörleri ortaya koymaktır.² Tayin

1. Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, SBF Yayını, Ankara 1968, s. 5

2. Fehmi Yavuz, **Yerleşme Sorunları ve Politikacılar**, 9. İskân ve Şehircilik Haftası Konferanslarına sunulmuş bir tebliğdir. s. 17

edici ve seçici esas faktörlerin kavranması ise altyapı kurumları ile (mülkiyet, üretim ilişkileri, üretim güçleri) bunlara bağlı olarak şekillenen üstyapı kurumları arasında (aile, din, dil, sağlık, eğitim, politika vs.) bir bağ kurulması ve bunlar arasındaki etki-tepki ilişkilerinin ortaya konması demektir. Bir kere şunu belirtelim ki, sosyolojik bakımından Doğu ve Güneydoğu Anadolu ayrımı yanlıştır. Arazî, iklim, bitki örtüsü gibi coğrafi faktörleri göz önüne alınarak yapılan ayrımlar yerinde ise de bunun sosyolojik bakımdan geçerliliği yoktur. Çünkü, toplumsal yapıyı şekillendiren ve toplumsal değişimin yönünü tayin eden ana faktör mülkiyet ve üretim ilişkileridir. Doğu Anadolu için bu kısaca, insan ve toprak ilişkileri olarak özetlenebilir. Duruma bu açıdan baktığımız zaman, gerek Doğu Anadolu'da gerekse Güneydoğu Anadolu'da geçerli olan mülkiyet ve üretim şeklinin ve bunlara bağlı olarak meydana gelen toplumsal örgütlenme şeklinin aynı olduğu görülür. Bu, feodal bir ilişkidir. Ve bu ilişkiler her ne kadar Doğu Anadolu'nun güney ve kuzey kesimlerinde bazı değişiklikler gösterse de temelde çok büyük benzerlikler olduğu şüphesizdir. Nitekim, tarla tarımının veya hayvancılığın birinci derecede yapıldığı bölgelerde feodal yapıdaki bu farklılaşmaları görebiliriz. Bu bakımdan biz, sosyolojik açıdan Doğu ve Güneydoğu Anadolu ayrımını kabul etmediğimiz gibi, bu geniş bölge içinde feodal yapıdaki farklılaşmaları da göz önüne alarak bölgeyi yine kendi içinde bazı kısımlara ayırıyoruz.

Araştırmalarımıza göre Doğu Anadolu kapsamına giren il sayısı 18'dir. Bunlar, Erzincan, Erzurum, Kars, Ağrı, Tunceli, Bingöl, Muş, Bitlis, Van, Adıyaman, Malatya, Elâzığ'ı, Siirt, Hakkâri, Gaziantep, Urfa, Diyarbakır ve Mardin'dir. Bu 18 ili feodal yapının farklılaşmasına göre başlıca üç grupta topladık.

I. Grup: Erzincan, Erzurum, Kars, Ağrı, Tunceli, Bingöl, Muş, Bitlis, Van, Adıyaman, Malatya, Elâzığ, Siirt

II. Grup: Gaziantep, Urfa, Diyarbakır, Mardin

III. Grup: Hakkâri

Daha ziyade hayvancılık yapılan birinci grupta feodal yapı, aşiret şeklindeki toplumsal örgütlemeye dayanır. İkinci

ci gruptaki illerde ise, geniş ölçüde tarla tarımına yani toprağa bağlı bir ekonomi vardır. Buralarda feodal ilişkiler bütün özellikleri ile ortadadır. Üçüncü bir grup olarak ele aldığımız Hakkâri ise tamamen farklı bir ekonomik ve toplumsal örgütlenme şekline sahiptir. Kanaatınca, genel olarak Doğu Anadolu ile Hakkâri'nin gelişme durumu arasındaki fark genel olarak Türkiye ile Doğu Anadolu'nun gelişme durumu arasındaki farktan daha büyüktür.

1965 Nüfus sayımına göre Doğu Anadolu Bölgesi'nin nüfusu 5 milyon 903 bindir. Bu, Türkiye nüfusunun % 18,8'dir. 18 ili içine alan Doğu Anadolu'nun kapladığı alan ise 220.735 km²'dir. Bu da genel Türkiye arazisinin % 29,9'udur. Bölgede nüfus yoğunluğu genel olarak 27 olup Türkiye ortalamalarının çok altındadır. (41) Yalnız ortalama nüfus yoğunluğu kuzey taraflarda daha düşük olup (26) güneyde yani ikinci bölgede fazladır (37). Fakat yine de Türkiye ortalamalarının altındadır. Üçüncü bölge olarak aldığımız Hakkâri'deki nüfus yoğunluğu ise 9'dur.

Bu nüfusun yerleşme birimleri itibariyle dağılımı ise şöyledir:

	<u>Sayıları</u>	<u>Nüfusları %</u>
Göçebe Aşiretler	-	0,5-1
Köy altı yerleşme biçimleri/kom, oba divan, mezra, dam/	9.719	19.2
Köyler	9.436	53.3
Kasabalar	138	11.9
Şehirler	18	<u>153</u>
		99,9

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü 1965 Nüfus Sayımı Köy İşleri Bakanlığı
Köy Envanter Etütleri, Çizelge 47

I. NÜFUS, TOPRAK ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ

A. NÜFUS ARTIŞI ve TEMELDEKİ KAVGAYI GİZLEME ÇABALARI

Aşağıdaki çizelge toprak mülkiyetinde büyük bir dengesizlik olduğunu göstermektedir. Gelir dağılımındaki dengesizlikler, sosyal sınıflar arasındaki keskinlikler, insan ilişkilerinde görülen anonimleşmemiş şekiller hep bu toprak mülkiyeti dengesizliğine göre şekillenen oluşumlardır.

Nüfus %	Sahip Olunan Toprak (Dönüm)	Kontrol Ettiği Dönüm %
38	Topraksız	0
45.4	1-50	27
14.2	51,2-200	40
2.4	201 Dönümden fazla	33
100		100

Kaynak: Köy İşleri Bakanlığı, Köy Envanter Etütleri, 18 il, Çizelge 18, 29

Öte yandan din, eğitim, aile, siyaset, demokrasi gibi üst-yapı kurumları da bu yapıya göre şekillenip ona göre fonksiyonel bir karakter göstermektedir.

Fakat son zamanlarda nüfusun büyük bir hızla artışı, temeldeki bu sorunun daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Doğu Anadolu'daki nüfusun bu artış hızı Türkiye ortalamalarının çok üzerindedir. Bunu aşağıdaki çizelge gayet güzel göstermektedir. Artan nüfusun tabandan yukarıya doğru yaptığı baskı ise gerçekten çok önemlidir. Çünkü nüfus artışı ile birlikte toprak, yayla, iş, geçim temin edebilmek gibi istekler de çok büyük bir dinamizim kazanmaktadır. Toprak, yayla ve iş yeri istekleri şimdilik devlete karşı yapılmış olsa da, dönüp dolaşıp toprağı kontrol edenlere geleceğı şüphesizdir. Doğu Anadolu'da feodal yapıyı yanı statükoyu parçalayacak tek unsur nüfus artışı ve bu oluşumun tarımdaki makinalaşma ile diyalog haline gelmesidir.

	<u>1945 (bin)</u>	<u>1965 (bin)</u>	<u>20 Yıllık Artış %</u>
Doğu (Şehir)	700	1.609	43
Doğu (Köy)	2.662	4.694	24
Doğu (Genel)	3.365	5.903	28.8
Türkiye (Şehir)	4.687	10.806	34
Türkiye (Köy)	14.193	21.586	21
Türkiye (Genel)	18.790	31.392	26.5

Kaynak: DİE, 1945 ve 1965 Nüfus Sayımları

Not: Yıllık artış hızları logaritmik olarak hesaplanmıştır.

Zira, tarımdaki makinalaşma yani traktörleşme hızı Doğu Anadolu'da gerçekten çok yüksektir. 1965-1966 yılında Türkiye'deki traktörleşme % 19 artarken Doğu'da, bu, % 46'dır. 1966-1967 yılındaki artışlar da aşağı yukarı böyledir. Bu ise makinalaşma ile birlikte çok büyük köylü nüfusunun tarım sektörünün dışında kalması ve kendisine tarım sektörü dışında da iş araması demektir. Öte yandan normal bir şehirleşme olayı olmadığı yani tamamen demografik bir yığılma olduğu için bu yığının fonksiyonel hale getirilmesi de zordur. Zira sanayileşme son derece zayıftır. Bu bakımdan bu temel toplumsal yapı çelişkisi statükoyu parçalayacaktır. Doğu Anadolu'daki sanayi durumunu aşağıdaki çizelge gayet güzel belirtmektedir.

	İş yeri sayısı			İşçi Sayısı	Çevrilici Makina	Jenaratör sayısı	Elektrik Motor sayısı
	Devlet	Özel	Toplam				
Doğu	26	75	101	17.376	782	55	4195
Türkiye	252	2775	3012	326.000	5498	4800	9800
Doğu/							
Türkiye	10	2.7	3	5	14.5	1.1	4.1

KAYNAK: DİE, Sanayi ve İş Yerleri Sayımı, İmalât Sanayii 1964

Yayın No: 547

İşte geniş toprakları ve buna bağlı olarak geniş halk yığınlarını kontrol eden kişiler temeldeki bu çelişmeyi çok iyi gördüklerinden bu sorunu gizleyebilmek ve halkın bu konudaki bilinçlenmesini önlemek için hem baskı yapmakta hem de kamuoyunun dikkatini daha başka ve ana sorunun çok dışında olan alanlara doğru kanallandırmaya çalışmaktadır.

B. FEODALİTEDEN DEREBEYLİĞE GEÇİŞ

Temeldeki ana sorunu gizleyen faktörlerden birisi çeşitli tarikat ve mezhep gruplarının, din ve irticanın çatışma alanına sokulmasıdır. Bugün Doğu sorununda endişe edilen ve tartışma alanı dışında bırakılan faktör de budur. Toprakları ve geniş halk yığınlarını kontrol eden kimseler temeldeki esas kavgaları ve çelişkileri gizlemek için kamuoyunun dikkatini şunun gibi sloganlarla daima ayakta tutmaktadır: "Sen Kürt olduğun için jandarmadan sopa yedin, Kürt olduğun için kaymakam seni kovdu, Kürt olduğun için geri bıraktı, sana pis Kürt, beş paralık Kürt diyorlar, halbuki seri asılsın..." Bu sloganlar halk yığınları üzerinde nüfuzu olan kişiler tarafından ileri sürüldüğü için fazlasıyla dikkat çekmekte ve halk bu konuda bilinçlenmektedir. Ağaların bu çabaları, yani bu konuyu dinamik tutmaktaki başarıları ise temeldeki sorunu gizlemekte, halk onları görememekte, Kürt olduğu için geri bırakılmış olduğuna inanmakta ve mülkiyeti kontrol edenler de egemen durumlarını yine sürdürmek imkânını bulmaktadırlar. Bunu söylemekle Doğu sorununun sadece sosyo-ekonomik olup etnik olmadığını ifade etmek istemiyoruz. Fakat etnik faktörlerin sınıf çelişkilerinin baskısı altında açıklık kazanamadığını söylüyoruz. Bu konu üzerinde ileride durulacaktır.

Ağaların kullandığı diğer bir taktik, doğrudan doğruya baskıdır. Ağa bu baskıyı günden güne artırdığı adamları sayesinde yapmaktadır. Bu baskının halk üzerindeki etkisi o kadar büyüktür ki, halk bu baskıya karşı yeni yeni direnme yolları aramaktadır. Eşkıyalık her şeyden önce böyle bir düzene karşı direnmedir. Bunun ötesinde az nüfuslu ağa köylülerinin hemen orta yerinde kurulan ve nüfusları gittikçe artan köylerin durumu da çok ilginçtir.

Kilis'de Yavuzlu, Nusaybîn'de Girmeli, Akaçakale-Urfa

yolu üzerinde Sultantepe köyleri yeni yeni oluşan bu tip ahalî köylerindendir. Bunların en önemli özelliği, çevredeki az nüfuslu ağa köylerine karşı nüfuslarının çok kalabalık olmasıdır.

Ağa, bu çözümleri baskı yolu ile önlemeye çalıştığı andan itibaren feodalitenin bünyesinde bulunan az-çok hukukilik ve meşruluk durumu kaybolmakla derebeyi hüviyetine bürünmektedir. İşte Doğu Anadolu toplumunun temel çelişkilerinden biri de bu noktada meydana gelmektedir. Bu, Doğu sorununda esas çatışma ve düğüm noktalarından biridir. Bir tarafta nüfus artışının ortaya koyduğu kaçınılmaz değişmeler, diğer tarafta ise bu değişmeyi bastırmaya çalışan ağaların gücü vardır. Esas sorun, tabandan gelen bu çok güçlü itme ile tepede bulunan küçük bir zümrenin bu itmeyi bastırmaya çalışmaları ve bu itmenin etkisini azaltabilmek için halkın dikkatini başka alanlara kanallize etmek istemeleridir.

C. DOĞU MİTINGLERİ'NİN SINIFSA DİNAMİKLERİ

Yukarıda söylediklerimiz Ağustos 1967 ile Kasım 1967 tarihleri arasında Doğu Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yapılan ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun geri kalmışlığını protesto eden mitinglerde gayet somut bir şekilde belgelenmiştir.³ Mitingler her ne kadar Doğulu toplumcu aydınların feodal düzene ve bu düzenin devamı için hükümetin, bu düzeni kontrol eden kişilerle işbirliği yapmasına karşı bir hareket olarak başlamışsa da, tabanda, yani geniş halk yığınlarında çok olumlu etkiler uyandırmış ve aydınları tabandaki halk yığınları ile diyalog haline getirmiştir. Bu, az gelişmiş alanlarda önderlerin oynadığı rolün ta kendisidir.

Geniş halk yığınlarının tabandaki bir katılım ve bilinçleşmeleri Doğu Mitingleri'nin önemli özelliklerinden ve sonuçlarından biridir.

Burada önemli olan Doğu Mitingleri'nin toplumsal bir muhteva kazanması ve bu yönde yoğunlaşmasıdır. Mitinglere çok çeşitli sosyal sınıflardan kimseler katılmış ve konuş-

3. İsmail Beşikçi, **Doğu Mitingleri'nin Analizi**, s. 3, Erzurum 1967, (Çoğaltılmıştır).

muşlardır. Hiç topraksız veya çok az toprağı olanlar yanında ağalar, şeyhler, aşiret reisleri gibi feodal mülkiyet ilişkilerini kontrol eden kimseler de katılmışlar ve faal rol oynamışlardır. Birinci gruptakiler ağa, şeyh ve aşiret reislerine ve bunlarla işbirliğı yapan hükümete karşı çıktıkları halde, ikinci gruptakiler Kürt halkının ezilmişliğinden ve asırlar boyunca geri kalmışlığından hareket etmiş, bu durumu yaratan merkezi otoriteye karşı çıkararak kamuoyunu dinamik tutmaya çalışmışlardır.

Ağaları mitinglere katılmaya zorlayan sebeplerden biri de feodal mülkiyet ve üretim ilişkilerinin hakim olduğu düzende, düzeni kontrol eden kimselerdeki birikimin çok yavaş ve elverişsiz olduğudur. Ağa bu sermaye birikimini artırmının ve hızlandırmanın yollarını aramakta ve Batı'daki toprak ve sermaye ağalarına benzemek istemektedir. Gerçekten Batı'da da ağa vardır. Ve bu ağa tarımsal makınalaşmadan, tarım kredilerinden geniş ölçüde faydalanarak ve tarımsal fiyatların saptanması konusunda parlemantoya baskı yaparak kapitalist ilişkiler düzenini kurmuş, birikimi hızlandırmış ve geniş bir kapital yaratmıştır.

Gelişimle birlikte feodal yapı da parçalanmış ve kapitalist üretim içinde yeni insan ilişkileri ortaya çıkmıştır. İşte mitinglere katılan ağalar böyle bir birikimi sağlamak için çaba göstermektedirler. Bunun için Doğu, Batı dengesizliğini ileri sürerek devletin Doğu'da daha fazla yatırımlara girişmesini, baraj, su kanalları, yol, elektrik, fabrika gibi altyapı tesislerini yapmasını istemektedirler. İşte bu noktada ağa da yanılmakta ve feodal toplum yapısındaki sınıfsal statüsü konusunda bilinçleşmemiş olduğunu göstermektedir. Çünkü, devletin bu sayılan alt yapı tesislerini yapması feodal yapıyı parçalayıcı esas faktörlerden biridir. Baraj, su kanalları, yol, fabrika gibi altyapı tesislerinin yapılması, arkasından haberleşme ve ulaştırma araçlarının yoğunlaşması ve bunların gerektirdiğı teknik bilgilerin gelişmesi toplumsal yapıda temele inen değışmeler meydana getirecek güçtedir.

Her şeyden önce kişisel bağların hakim olduğu feodal yapı parçalanarak daha anonim ilişkiler kurulacak, aynı ödemeler yerine ücret sistemi hakim olacak, böylece toprak ağalığı veya sermaye karşısında daima hak ve çıkarlarını di-

le getirmek olanağı bulan ve örgütlenen güçlü bir sınıf belircektir.

Halbuki feodal yapıda bunların hiç biri yoktur, köylü ağaya tamamen kişisel bağlarla bağlıdır. Ve bu kişisel bağların ortaya koyduğu düzen ise tamamen statik bir toplum yapısıdır. Öte yandan feodalitenin Doğu Anadolu'da görülen bu şekli ise Ortaçağ Avrupası'ndaki feodaliteden bile kötü sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü o zaman köylü yalnız üretim ilişkileri yönünden senyöre bağlıdır. Dini ilişkilerin yürütülmesinde ise, bağlı olduğu bir kilise, bir papaz vardır. Halbuki Doğu Anadolu'daki feodalitede toprakları kontrol eden kimsenin bir tarikat reisi veya şeyh olduğunu görmek gayet kolaydır. Mülkiyet ve üretim güçlerinin ve dini fonksiyonların aynı ellerde toplanması ise feodal yapının bile şekil değiştirmiş ve zorbalığa bürünmüş bir şeklidir. Batı Anadolu'daki ağa da, sadece mülkiyet ve üretimi kontrol ettiği için ağadır. Mülkiyet ve dini fonksiyonların aynı ellerde toplanması ise Doğu Anadolu toplum yapısına has bir özelliktir. Altyapı ile üstyapı kurumu olan dinin birbirleriyle bu kadar sıkı bir ilişki içinde olduğu sistem az bulunur. Bu durumu altyapının üstyapı kurumlarını sıkı bir şekilde şartlandığı şeklinde de yorumlayabiliriz. Çünkü çeşitli tarikatların ve mezhep gruplarının da farklı coğrafi kesimlerde egemen olmaları, herhangi bir tarikatın mevcut olduğu yerde başka bir tarikatın bulunmaması, sömürmenin soylu ve ulu kişiler tarafından nasıl organize edildiğini, sömürme alanlarının paylaşıldığını, yani temeldeki ekonomik çıkarları gayet açık bir şekilde gösterecek niteliktedir. Bu bakımdan Doğu Anadolu'da mülkiyet ve dini fonksiyonların aynı ellerde toplanması tarihsel bakımdan kaçınılmaz bir durum olarak meydana gelmektedir.

Fakat ağaların hepsinin de mitinglere katıldığını söylemek hatalıdır. Bir kısım ağalar, şeyhler, aşiret reisleri yani toplum yapısı içinde kontrol eden rollerini iyi kavrayanlar, mitinglere şiddetle karşı çıkmış Doğu-Batı dengesizliğini bile kabul etmemiş, hükümetin Doğu politikasını övmüştür.

Ağaların mitinglere iştirak edip etmemeleri, geçmişteki durumlarıyla yakından ilgilidir. Geçmişte hükümet politikasına karşı çıkanlar, hükümetle daima çatışma halinde bulu-

nup ulusal önderlik iddiasında bulunanlar, özellikle yine hükümete karşı olan Doğu Mitingleri'ne de katılmış hükümetle daima uyuşma halinde olanlar ise mitinglere katılmadığı gibi onları tertipleyenlere karşı çıkmışlardır. Doğu Anadolu'daki bu değişimi Sosyolog Behice Boran şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Bununla beraber öbür bölgelerden daha yavaş tempoda, daha geriden izleyerek de olsa, son kuşak da yani 25-30 yıldır Doğu ve Güneydoğu da değişmiş, eskiye kıyasla bir gelişme göstermiştir. Tarıma makina girmeye başlamıştır. Henüz fenni, rasyonel usullerle kapitalist bir üretim düzeninden söz edilmese de, traktörün kullanmaya başlanması, ortakçılık sisteminin çözülmesine, hiç değilse bir ölçüde ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Eski ağa ailelerinin yeni kuşakları, şehirlerde oturmayı tercih ettiklerinden ve öğretim görüp doktor, avukat, dişiçi vs. mesleklerde iş gördüklerinden, bu eski aileler eski düzenden ayrılmakta, çökmekte, köylerde toprağı çeşitli yönlerden ele geçiren, eski ağalar kadar güçlü olmayan yeni bir sınıf türemektedir. Bu oluşumlar ne ölçüdedir, nerelerde yaygındır bilemem. Etüdler, rakamlar yok. Ama böyle bir oluşumun yer aldığına işaret eden gözlemlerim var.”⁴

Gerçekten ağaların bir kısmı tamamen şehire yerleşerek ve topraklarını da tamamen elden çıkararak köy ile ilişkilerini kesmektedir. Fakat bu olay sık görülen bir olay değildir. Bu bakımdan ağanın köyden şehire yerleşmesi süreci daha derin bir şekilde tahlil etmemiz gerekir. Araştırmalarımıza göre ağaların köyden kasaba ve şehirlere yerleşmeleri büyük bir gerçektir ve genel oy mekanizmasından sonra bu oluşum hızlanmıştır. Çünkü ağa il encümeni, il genel meclisi gibi birtakım idari ve siyasi kurullara da girmiştir. Fakat ağa hiç bir zaman toprağı elinden çıkarmamıştır. Ağanın kendisi şehirde de otursa, köyde onun adına toprak işleyen, toprak işleyenleri kontrol eden birçok kahyanı vardır. Oğlu ne kadar okuyup avukat, eczacı, doktor, dişiçi vs. de olsa toprakla iliş-

4. Behice Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, Gün Yayınları, İstanbul 1968, s. 189

kileri de devam etmektedir. Ağa, toprak mülkiyeti konusunda çok bilinçlidir. "Doğu Anadolu'da kız ve erkek değil toprakla toprak, sevgililer değil, köy ile köy evlenir" şeklinde ifade edilen söz bu bilinci gösterir. Ağa veya ağalar mülkiyetlerini parçalatmamak için çocuklarını başkalarıyla evlendirmemekte araya yabancıları sokmamakta, böylece miras hukuku ile meydana gelmesi muhtemel olan toprağın parçalanması hadisesi engellenmektedir. Ağaların kendi çıkarları konusundaki bu bilinci büyük toprak mülkiyetini Osmanlı devrindeki durumundan zamanımıza kadar getirmiş, cumhuriyetin getirdiği birçok kanunların tatbikatını hükümsüz bırakmış ve hâlâ devam etmektedir. Bu da toplumsal kanunların ve toplum dinamiklerinin parlamentar kanun ve kararlardan daha ağır bastığını göstermektedir. Bu bakımdan Boran'ın "Eski ağa aileleri şehire gelip yerleşiyor, köyde onların topraklarını ele geçirenler yeni bir sınıf olarak belirliyorlar" görüşünün tekrar tekrar ele alınması gerekir. Zira aslında köyde yeni bir sınıf meydana gelmemekte eski ağa ailesinde mutevaya varmayan bazı değişimler olmaktadır. Örneğin, ağa şehirde politik işlerle, kredi işleriyle uğraştığı için köye eskiden olduğu gibi sık sık uğramamakta veya köyde yatıp kalkmamakta, kahyanın fonksiyonları artmaktadır. Gaziantep, Urfa, Diyarbakır, Mardin gibi illerde şehirde oturan aileler toprak sahibi ailelerin % 7.5'ünü meydana getirdikleri halde kontrol ettikleri toprağın oranı % 70'dir. Bu, köy ve şehir bağlantısının devam ettiğini gösteren açık bir örnektir.

II. KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİNE GEÇİŞİ ENGELLEYEN FAKTÖRLER

Nüfusun toprak üzerinde yerleşmesi, dam, oba, mezra, kom, divan gibi köy altı yerleşme birimlerinin çokluğu, yerleşme birimleri arasındaki sosyal hareketliliğin azlığı, ulaştırma ve haberleşme araçlarının gelişmemesi, belirli ticari ve sınai merkezlere uzaklık, haber kaynaklarının ve haberlerin yayılmasının ağa tarafından kontrolü, ağalığın otoritesini ve müesseseleşmesini perçinleyen faktörlerdir. Dolayısıyla bütün bu olumsuz faktörler toplumun dışarıya açılıp farklılaşmasını ve dış faktörlerle bütünleşmesini engellemektedir.

Kapitalist üretim ilişkilerine geçilememesinin büyük sebebi artık-ürünün çok az olmasıdır. İlkel işletme biçimleri, ilkel kredi usulleri, ilkel teknoloji ilkel ulaştırma ve haberleşme araçları birikimin az olması sonucunu doğuran başlıca faktörlerdir. Öte yandan gübreleme ve sulama durumları da çok elverişsizdir. Köylerin % 40'ında gübreleme diye bir usul yoktur. Gübre kullanan köylerin % 55'i çiftlik gübresi kullandığı halde, ticari gübre kullananların oranı sadece % 5.7'dir. Sulama bakımından da aynı kötü koşullarla karşı karşıyayız. Bir kere köylerin çok büyük bir kısmında sulama olanağı yoktur. Tarım arazisinin ancak % 4.9'u sulanabilmekte, % 94.1'i sulanamamaktadır. Gaziantep, Urfa, Diyarbakır ve Mardin taraflarında ise durum daha da kötüdür. Örneğin Urfa'da arazinin sadece % 0.4'ü, Diyarbakır'da % 1.6'sı sulanabilmektedir. En iyi sulama % 11.1 ile Malatya'dadır.

Bu kadar büyük imkânsızlıklar içinde elverişli bir tarım yapılamayacağı ve birikim sağlanamayacağı şüphesizdir. Bu imkânsızlıklardan başka köylerin ve ailelerin kendi bünyeleri ile ilgili bazı sorunları da vardır. Bunlardan içme suyu ve ısınma olanakları gerçekten elverişsizdir. Ve toplumları hâlâ Ortaçağ karanlığında yaşatmaktadır. Köylerin büyük bir çoğunluğunun içme suyu yoktur. Olanlarda da daha ziyade kuyu ve nehir sularından faydalanılmaktadır. Isınma için, % 80-85 tezek kullanılmaktadır. Bütün bunlardan başka toplumun dışarıya açılıp farklılaşmasında ve dış faktörlerle bütünleşmesinde önemli roller oynayan eğitim durumu da iyi değildir. Okuma-yazma bilmeyenlerin oranı şehirlerde % 48, köylerde % 79'dur.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Doğu'daki ağalık rejiminde artık-ürün dolayısıyla birikim çok elverişsizdir. Yine Ortaçağ teknikleriyle tarım yapılması, gübreleme, sulama olanaklarından faydalanılmaması, içme suyu ve ısınma olanaklarının da ilkel durumda olması birikimi büsbütün engellemektedir. Burada şu da düşünülebilir; ağalarda her ne kadar büyük bir birikim olmazsa bile mevcut olan birikim ile de ilkel tarım tekniklerinden modern tarım tekniklerine geçilebilir. Zira artık-ürün ne kadar az da olsa hepsi ağada

toplanmaktadır. Zaten, böyle bir gelişimi görmek de mümkündür. Fakat bu gelişim bünyesinde önemli bir çelişkiyi de taşımaktadır. O da şudur: Feodal ilişkilerden kapitalist ilişkilere geçmek için tarımsal makinalaşma ve onun gerektirdiği teknik bilgi şarttır. Fakat makinalaşma ile birlikte çok büyük kütle, tarım sektörünün dışında kalmakta şehire akın etmektedir. Orada ise nüfusu istihdam edebilecek bir sanayi yatırım olmadığı için bir çelişkinin içine girilmektedir.

Bu çelişki aynı zamanda bir fasit dairedir. Biz makinalaşmanın ve hızlı nüfus artışının ortaya koyduğu bu çelişkiyi veya fasit daireyi feodal yapıyı yani statükoyu parçalayıcı tek unsur olarak görmekteyiz. Bu dinamik faktörler eğitim, askerlik yapmak gibi birtakım faktörlerle diyalog haline gelip dış ilişkiler alanı genişlediği zaman bu oluşum hızlanacaktır. Bunun yanında şunu da gözden uzak tutmamak gerekir. Tarımsal makinalaşma henüz her yerde başlamış değildir. Bu gibi yerlerde ağa, tamamen rant sahibi olup toprağı kendisi işletmez. Öte yandan makinalaşmanın yapacağı işin emrindeki adamları tarafından yapılmasını ister. Makinaya yatırım yapmaz. Böyle yerlerde statükonun parçalanması şüphesiz uzun sürecektir. Fakat bu yerlerde birikim az olup kapitalist ilişkiler kurulamadığı halde, ağanın halk üzerindeki hükümler devâm etmekte, çözümler az olmaktadır.

Halbuki Batı'da da toprak ağası vardır. Fakat ağa traktör, pulluk, biçerdöver, mibzer gibi modern tarım araçlarını kullanarak tarım kredilerinden geniş ölçüde faydalanarak ve hükümetin fiyat politikasına etki edebilecek derecede baskı grubu olarak geniş ölçüde birtakımler yapmışlar ve kapitalist işletmeler kurup, bu ilişkileri deniz aşırı seviyede geliştirmeye başlamışlardır. Örneğin, traktör, hem iş-gücü ve zamandan tasarruf etmekte, hem de verimi artırmaktadır. Mibzer ise tohumdan tasarrufu sağladığı gibi ekilen tohumun daha iyi filizlenme ve gelişme imkânları bulmasını sağlar. Krediden faydalanmak ve fiyat politikasını etkileyebilecek derecede baskı grubu olmak ise işletmenin gerek alım, gerek satım bakımından dış ilişkiler alanının genişlemesine, daha elverişli pazarlar ve hammadde olanakları bulunmasına sebep olur. Faizle borçlanma ilişkilerinin Batı'da çok belirgin olma-

sı kendine yeter üretimden pazar için üretime geçişi sağladığı halde, Doğu'da böyle ilişkiler gelişmemiştir. Doğu'daki toprak ağası ile Batı'daki tüccarın Türkiye'nin toplumsal yapısındaki rolleri farklı farklıdır. Doğu'da haber kaynaklarının ağa tarafından kontrolü yerine Batı'da kahvehane gibi kamuya ait müesseselerin gelişmiş olması olayın başka bir yönüdür.⁵ Bütün bunlar Doğu Anadolu'da kapitalizme geçişi engelleyen faktörler olarak belirlemektedir.

O halde, büyük ticari ve endüstriyel merkezlerden uzak olan kitle haberleşme ve ulaştırma araçlarından faydalanamayan, toplumların dışarı açılması, dış faktörlerle bütünleşmesi ve farklılaşması, anonim ilişkiler kurması çok yavaştır. Bu toplumlarda feodal mülkiyet ilişkileri belirgin bir şekilde devam eder. Toplumsal mekanizmanın işleyişinde, toprak sahibi birtakım fonksiyonları benimser ve müesseseleşir. Ve ağanın bu fonksiyonları devlet kuruluşlarına geçinceye kadar ağa bu görevlerine devam eder. Feodaliteden kapitalizme geçişi önleyen önemli faktörlerden biri de, feodalizmin bünyesindeki değişimdir. Bu da ister merkezi otoriteye isyan etsin, ister etmesin bütün feodallerin özellikle çok partili demokratik rejime geçişle birlikte Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşme olanaklarının artmasıdır. Bu süreç içerisinde feodalizm kırsal alanlardan şehirlere doğru gelişmekte yani feodalite ile burjuvazinin ayniyeti ortaya çıkmaktadır.

III. TARİHSEL GELİŞİM

A. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

Doğu Anadolu'daki bugünkü toprak mülkiyetinin köklerini Osmanlı toprak rejiminde aramak gerekir. Bu rejime göre toprak, tamamen devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Topraktan faydalanma hakkı ise, tımar, zeamet ve has örgütü içinde reayaya verilmiştir. İmparatorluk üzerinde rakipsiz bir hak sahibi olan padişah, savaşta yararlık gösterenlere çok geniş araziler vermiş ve toprakların idaresi Osmanlı top-

5. Mübeccel Kıray, Interdependencies between Agro-Economic development and Social Change: A Case Study: Çukurova, Bolu, 1966

rak rejiminin dışında tutulup, hususi hukuk kaidelerine göre işletilmeye başlanmış, yani tamamen kişilerin mülkiyetine verilmiştir. Örneğin Yavuz Sultan Selim 1514 yılında Çaldıran Seferi'ne giderken, Doğu ve Orta Anadolu'da büyük bir gelişme gösteren Şia hareketini bastırma için çok büyük bir kitleyi kılıçtan geçirmiştir. Bu arada Siirt, Bitlis, Diyarbakır, Malatya vs. taraflarında oturup Alevi olmayan ve kendisini de destekleyen aşiretlere ve Kürt beylerine ise yurtluk, ocaklık adı altında malikaneler verilmiştir.⁶

İşte bunlar Osmanlı feodalitesinin ve bunun değişimi ile ortaya çıkan derebeyliğin ilk tohumlarıdır. Merkezi idarenin taşradaki otoritesinin azalmasına paralel olarak feodalite ve derebeyliğin de güç kazandığını görüyoruz. Ayrıca bu oluşumu Avrupa'daki rönesans hareketleri, Ümit Burnu'nun keşfi ve Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ipek ve baharat yollarının önemini kaybetmesine, dolayısıyla önemli bir gelirden mahrum olma olayına da bağlamak gerekir. Örneğin, Celâli isyanları, bu derebeyliğe karşı bir direnmedir. 1807 Sened-i İttifakla mahalli derebeylerin bu otoriteleri tanınmıştır.⁷ 1891 yılında Doğu Anadolu'da kurulan 36 adet Hamidiye Alayı kuruluşu da bu derebeyliğin geniş çapta kökleşmesine sebep olmuştur. Hamidiye Alayları kurulduktan sonra Sultan Abdülhamit bu alayların kumandanlarını İstanbul'a davet etmiş, bunlarla ayrı ayrı görüşmeler yapmış, çeşitli hediyeler vermiş, bu arada çok geniş toprak parçaları da bağışlamıştır. Örneğin, Katavin dağları, Tutak ve Patnos (Ağrı) arasında çok geniş ve verimli arazi parçası Öztürk ailesine verilmiştir. Bu arazi parçası hâlâ bu ailenin elindedir. Bunun gibi Cizre ve Viranşehir taraflarında İbrahim Paşalar Doğubeyazıt'ta Kor Hüseyin Paşalar, çok büyük toprak parçaları elde etmişlerdir. Fakat feodalitenin Doğu Anadolu'da esas kök salması cumhuriyetle olmuştur. 1923'e kadar yani, cumhuriyetin ilanına kadar, halk üzerinde derebeyi olarak hükümlerini yürüten Doğulu egemen sınıfların, cumhuriyet-

6. Ömer Lütfi Barkan, **Mallkâne-Divani Sistemi**, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, Cilt 2, s. 119 vd.

7. Hasan Reşit Tankut, **Köylerimiz, Bu Gün Nasıldır, Dün Nasıldı? Yarın Nasıl Olmalıdır**, Ankara 1939, s. 34 vd., s. 39 vd.

le, özellikle medeni kanun ve hususi mülkiyetin resmen kabulü ile toprak mülkiyetine sahiplikleri de hukuksal bir hüviyete bürünmüş ve meşrulaşmıştır.

Diğer taraftan Birinci Cihan Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşının sınıfsal taraflarını hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. Anadolu'nun fakir, fukara halkı harpte ölmüş, nüfus azalmış, fakat savaşların ortaya çıkardığı bir avuç vurguncu zümre karaborsa ve tefecilik yolu ile çok büyük çıkarlar sağlamıştır. İşte cumhuriyetin kuruluş yıllarında nüfusun azlığı, nüfus baskısı diye bir sorunun söz konusu olmaması, toprakların baştan başa boş kalıp kimsenin itibar etmemesi, bu vurguncu zümrenin topraklara kolayca el koymasını sağlamış olabilir.

Şu olayı kavramak çok önemlidir: Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Osmanlı toprak rejiminden özel mülkiyete dayanan bir geçiş niçin gürültüsüz patırtısız olmuştur. Veya devlet toprağı halka geçirecek, mülkiyetini ona devredecek düzenlemeleri niçin yapmamıştır? Buna lüzum yoktur. Çünkü toprak, zaten imparatorluğun son zamanlarında mahalli derebeylerin eline geçmiştir. Mahalli derebeyler bunu halk üzerinde yaptıkları baskı ve zor gücü ile elde etmişlerdir. Bu oluşum Osmanlı toprak rejimine zıt ise de, toplumun tarihsel gelişimine uymaktadır. Bu bakımdan Cumhuriyetle birlikte devlet topraklarını vatandaşların mülkiyetine geçirecek yeni bir düzenleme gerekmemiştir. Medeni kanunun kabulü bu sosyolojik gerçeğe sadece hukuksal bir karakter ve meşruluk vermiştir. Bu da her zaman söylediğimiz toplumsal kanunların, toplumun kendi dinamiklerinin parlamenter kanunlardan ve kararlardan her zaman ağır bastığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Doğu Anadolu'da 1923'den bu tarafa toprak mülkiyetinin dağılışı konusunda hiçbir önemli bünye değişikliği olmamıştır. Her şey Osmanlı'nın son zamanlarında olduğu gibi devam etmektedir. O halde Doğu Anadolu'daki feodal yapı ile ilgili olarak söylenenlerin topraksızlık, şehirde oturanların toprağı kontrol etmesi, köy arazisinin aidiyeti, kaynakları Osmanlı toprak rejimidir. Bu bağı hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte merkezi otoriteye karşı yapılan isyanlar, bu isyanların sonucu olan sürgünler, bu durumda bir değişiklik ya-

pamadığı gibi, 1945'de çok partili demokratik rejime geçiş, bu durumu daha sağlam esaslara bağlamış feodalitenin ve derebeyliğin güç kazanmasına sebep olmuştur. Bu durumdan ileride, toprak mülkiyeti ve aşiret ilişkilerini ele aldığımız zaman tekrar söz edeceğiz.

B. CUMHURİYET DÖNEMİ

Devrim herhangi bir toplumda mülkiyet ve üretim ilişkilerinde halk yararına yapısal değişimler yapmak ve herhangi bir iktidarın dayandığı meşruiyet kavramını değiştirmektedir. 1923 Devrimi bunlardan birincisini yapamadı ise de, ikincisini yaptı yani üretim ilişkilerinde Osmanlı rejimi ile Cumhuriyet rejimi arasında en ufak bir bağ olmadığı halde, üstyapı kurumu köklü bir değişikliğe uğradı. Bu, iktidarın kaynağı konusunda ortaya çıkıyordu. Osmanlı iktidarının temsilcisi olan padişah hükmetme yetkisini ilâhi kurumlardan aldığı halde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı otoritesini doğrudan doğruya halktan alıyordu. Dinde görülen bu laikleşme bir devrim idi. Fakat bu devrim kendisini temellendirecek ve sağlamlaştıracak, üretim ilişkilerindeki yapısal değişimlerle paralel olmadığı için, büyük patlama ve bunalımlara da sebep olmuştur.

1. Doğulu Egemen Sınıfların Merkezi Otorite ile Çatışmaları

Doğu Anadolu'daki aşiret reisleri çok çeşitli görevleri bir arada yürütüyorlardı. Bazı aşiret reisleri sadece aşiret reisi olarak kaldıkları halde, bazıları aşiret reisliği ile birlikte dini reisliği yani şeyhliği de beraber yürütüyordu. Bazıları ise hem aşiret reisi, hem dinsel reis, hem de ulusal önderlik fonksiyonlarını benimsemişlerdi.

Aşağıdaki çizelgede görüldüğü gibi sadece aşiret reisliğini veya aşiret reisliği ile birlikte dini liderlik fonksiyonlarını da benimseyenler merkezi otorite ile yani Batı'nın egemen sınıfları ile işbirliği halinde olup, Doğulu halkın sömürülmesinde kuvvetli bir ittifak yapmaktadırlar.

	Ekonomik çıkarlar bakımından merkezi otorite (egemen) sınıflar) ile İşbirliği yapıp sadece laikleşmeye karşı olma	Merkezi otorite ile zıtlaşıp yabancılaşma	Merkezi otorite ile zıtlaşmanın aktif hale gelmesi.
Sadece Aşiret Reisliği	X		
Sadece Dini Liderlik (Şeyhlik)		X	
Sadece Ulusal liderlik			X
Aşiret Reisliği ve Dini Liderlik	X	(X)	
Dini Liderlik ve Ulusal Liderlik			X
Ulusal Liderlik ve Aşiret Reisliği			X
Aşiret Reisliği			
Dini Liderlik ve Ulusal Liderlik			X

Yalnız aşiret reisliği ile birlikte dini liderlik fonksiyonlarını da ifa edenler bu sömürüyü Batılı egemen sınıflarla devam ettirdikleri halde, 1923 devrimine yani laikleşme hareketine de yabancılaşmaktadır. Sadece, ulusal liderlik görevini benimseyenler, yani emperyalizmin etkisi ile Doğu Anadolu'da ayrı bağımsız bir Kürt devleti kurmaya çalışanlar merkezi otorite ile zıtlaşıp isyan haline gelmektedirler. Yalnız bu hareket, dinden ve aşiret yapısından kaynak almadığı için zayıf kalmaktadır. Sadece dini liderlik fonksiyonlarını ifa edenler, yani şeyhler, merkezi otoritenin laikleşme hareketine tamamen zıtlaşp, dış ilişkiler alanı da dar olduğu halde ulusal liderlik ile dini liderliği birleştiren aşiret reisleri merkezi otoriteye karşı muhakkak isyan halin gelmektedirler. Ulusal liderlikle aşiret reisliği fonksiyonlarını birleştirenler de isyana katılma hareketine girmekle beraber, en etkili hareket bu üç fonksiyonu bir arada yürütenlerde görülmektedir. Şeyh Salt böyle bir liderdir. Şeyh Salt Palu'daki ve Hınıs'taki çeşitli medreselerin kurucusu olduğu

gibi, yani Palevi tarikatının başı olduğu gibi çevredeki aşiretlerin de reisidir. Aynı zamanda Doğu Anadolu'da Kürt Devleti kurmak için yanıp tutuşmakta, halk yığınlarının dini değerlerini sömürerek bu işi yapmayı tasarlamaktadır. Bu bakımdan cumhuriyetin ilanı, gerek Şeyh Sait tarafından, gerekse kayın biraderi Cibran Aşireti Alay Kumandanı Miralay Halil tarafından iyi karşılanmamıştır. Bundan sonra İngiliz emperyalizmi ile daha sıkı dış ilişkiler kurmaya başlamışlar ve yine İngiliz emperyalizmi tarafından silahlandırılmışlardır. Sonunda isyanı tamamen dini bir hüviyete bürünerek 1925'de başlamıştır. Şeyh Sait İsyanı Doğu Anadolu'da merkezi otoriteye karşı girişilen ilk ve son isyan değildir. Belki en önemlilerinden biridir. Fakat isyanların en önemli özelliği dini bir sloganı başlatmasıdır. Hatta aşiret sistemi içine girememiş olan Kırmânç ve Zazalar bile sırf tekke ve medreseler kanalı ile isyan hareketlerine itilmişlerdir. Hakkâri bölgesindeki isyan hareketlerini (1928-1930) tamamen Nakşibendi şeyhleri yürüttüğü gibi, Zilan Deresi ve Ağrı isyanlarında da bu özelliği görmek mümkündür. Yalnız Zilan deresi ve Ağrı isyanlarında aşiret yapısından ve aşiret bağlarından alınan kaynaklar çok büyük rol oynamış, isyanları Celâli ve Zilan aşiret beyleri yürütmüştür.

1937'deki Dersim hareketinde da dini değerler sömürüldüğü gibi isyan hareketlerini aşiret reisleri yürütmüşlerdir. Emperyalizmin Doğu Anadolu'daki egemen sınıflara Batı İran'da "Mahabat" isimli Kürt Cumhuriyetini kurdurmuştur. (1946) Sonra İran'daki merkezi otoritenin yani İran egemen sınıflarının Rusya ile yaptığı bir işbirliği sonunda, Rus ordusunun ve İran ordusunun baskısı altında Mahabat Cumhuriyeti yıkılmış, Kürtler Güney Batı İran ve Kuzey Irak'a çekilmişlerdir. Fakat isyanlar konusunda kesin karar vermek şimdilik erkendir. Her şeyden önce bu konudaki belgelerin ortaya çıkarılması gerekir. Bu bakımdan bazı Kürt aydınlarının isyanlarda ilerici bir yön aramaları tümünden yanlış bir görüş değildir.

2. Sürgünler ve Doğulu Egemen Sınıfların Parlamentolarda Temsil Edilemeyişi

İsyan hareketlerinin en önemli sonuçlarından biri, ağa, şeyh aşiret reisi gibi Doğulu egemen sınıfların Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya sürgün edilmeleri olmuştur. Bu sürgünlerin hiçbir zaman bir çözüm getirmeyip bilakis bu egemen sınıfların gücünü bir kat daha artırdığını daha önce belirtmiştik. Gerçekten gerek 1926, gerek 1937 sürgünleri sonunda toplum yapısında büyük bir eksiklik meydana gelmiş, hükümet bu egemen sınıfın fonksiyonunu ifa edecek yeni devlet kuruluşları götürememiş olduğu için, bunlar da tekrar dönmüşlerdir. Fakat burada esas söylemek istediğimiz şey parlamentar temsilde görülen bir aksamadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş halk kütlelerini bir arada tutan, müşterek bir ideal veren tek kuvvet vardır. Bu, dindir. Cumhuriyetle birlikte dinin ezici fonksiyonu laikleşme süreci içinde değerini kaybetti. O halde, Osmanlı Devleti'nde dinin oynadığı birleştirici fonksiyonu yeni Türkiye'de oynayacak bir fikre ihtiyaç vardı. Bu Türkçülük, Türk milliyetçiliği olarak saptandı. Fakat milliyetçilikten ne anlaşılmak gerektiği, bunun toplumsal muhtevası tam olarak ortaya konulmadığı için faşist gelişmeler engellenemedi. 1924 Anayasası'ndaki "Her Türk hür doğar hür yaşar..." (Md. 68), "Türkler kanun nazarında müsavi' ve..." Md. 19), "... hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır..." (Md. 70), "Türkler gerek şahıslarına gerek ammeye..." (Md. 82), "İptidai tahsil bütün Türkler için mecburidir..." (Md. 87), "Hukuki Siyasiyeyi haiz her Türk..." (Md. 92) gibi hükümler bunun en belirgin özelliğidir.

Gerçi, yine aynı anayasanın 88. maddesinde, "Türkiye ahalisine dil ve ırk farkı gözetilmeksizin Türk ıdlak olunur" deniyor ise de bu da toplum yapısı ile en ufak bir bağı olmayan bir anayasa maddesidir. O halde yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dinin yerine Türk milliyetçiliğini koydu. Fakat üretim ilişkilerinde temele inen reformlarla bir arada yürütülemediği için, bu milliyetçilik ırkçılığa dönüştü. Özellikle isyan hareketleri bu ırkçı politikanın daha da gelişmesine sebep olmuştur. Ve bu ırkçı politika ve sürgünler şeklindeki zincirleme olaylar içinde Doğulu egemen sınıflar temsil

edilememiş böylece temsil fonksiyonu aksamıştır. Doğulu egemen sınıfların parlamentolardaki bu temsili ne kadar gerçekleşmemiş, ne kadar aksamış... bunu söylemek güçtür. Bunu söyleyebilmek için ta 1923'den itibaren Büyük Millet Meclisi'ndeki parlamenterlerin sosyo-ekonomik kökleri üzerinde bir araştırma yapmak ve ortaya çıkacak aşiret reisliği, dini liderlik ve ulusal liderlik gibi fonksiyonların görüş açısından değerlendirmek gerekir.

Burada önemli olan şudur, çeşitli isyan hareketleri ve ırkçı politikalar sonunda Doğulu egemen sınıfların parlamentolardaki temsili azaldığı zaman, bunların Batılı egemen sınıflarla yaptığı ittifak da bozulmuştur. Bu ise Doğulu egemen sınıfların aleyhine olan bir faktördür. Burada şunu da görmek gerekir. Özellikle isyana katılarak parlamenterlik fonksiyonunu kaybeden Doğulu egemen sınıfların yerine isyan hareketlerine katılmayan, hükümetle işbirliği yapan Doğulu egemen sınıflar geçmiştir. Örneğin, bütün bu hareketler sonunda Şeyh Sait aşireti ve medresesi çok büyük kayıplara uğradığı halde, hükümetle işbirliği yapan ve bunun için de parlamenterlik fonksiyonlarını kazanan Küfrevi (Ağrı, Bitlis) ve Şeyh Selâhattin (Bitlis) ailelerine büyük çıkarlar sağlanmıştır. O halde 1923'den sonra yürütülen Doğu politikası:

1. Doğulu egemen sınıflarda bir değişiklik yapmış, ulusal liderlik fonksiyonunu benimseyen ve merkezi otorite ile çarpışma halinde olanlar ezilmiş, değerlerini kaybetmiş, merkezi otorite ile uyuşma halinde olan aşiret ve din reisleri büyük bir değer kazanmıştır.

2. Genel olarak Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında bir uçurum meydana gelmiştir. Bu uçurum, Türk-Kürt çatışması olarak belirmiş, bütün bu oluşumlar içinde Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında büyük bir iktisadi dengesizlik meydana gelmiş ve Doğulu halk bunu "Kürt olduğum için geri kaldım, Kürt olduğum için devlet bana iltifat etmedi, yüz vermedi" şeklinde yorumlamış ve bütün bu sloganlar (ağalar, şeyhler, aşiret reisleri) tarafından da desteklenmiştir.

1967 yaz aylarında Doğu Anadolu'nun birçok şehir ve kasabalarında yapılan ve her sınıf insanları bünyesinde top-

layan Doğu Mitingleri 'halkın bu ezikliğine karşı direnmesidir.

3. 1945 Çok Partili Demokratik Düzene Geçiş, Ağa ve Şeyhlerin Tekrar Müesseseseleşmesi

1945'de çok partili demokratik rejime geçişle birlikte halk yığınları büyük bir değer kazanmaya başladı. Aslında değer kazanan halkın bizzat kendisi değil, genel oy hakkının fertlere verdiği oy idi. İktidara gelmek ise bu oy çoğunluğunun bir elde toplanması sonucu olarak meydana geliyordu. Bu bakımdan, bu oyları tek ellerde toplayacak mekanizmaların kurulması gerekiyordu. İşte, bu demokratik gelişme içinde, yani genel oy hakkının işlemesi ile birlikte, ağalar ve şeyhler, bölgelerindeki nüfuzlarından faydalanarak meclise girme yolunu bulmuşlar ve çıkarlarını meclis kürsülerinden savunmaya başlamışlardır. 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun meclise getirildiği zaman, Cavit Oral, Adnan Menderes, Emin Sazak tasarıya şiddetle karşı koymuşlardır. Emin Sazak, tasarıyı getiren Şevket Raşit Hatipoğlu'na hitaben "Tasarıyı geri al, tasarı geri alınırsa beylik köprüdeki 30 bin dönümü hibe ediyorum" demiştir. Hatipoğlu'nun "Kanunla alsak ne olur" sorusuna karşılık "Kanunla olmaz, devlet araziye zorla alırsa Eskişehir havalisindeki Sazak ölür" demiştir.

1960'da çıkarılan ve 55 ağayı sürgüne gönderen 105 sayılı kanun gerekçesinde:

"Sosyal birtakım reformları yapabilmek, Ortaçağ'ın Türkiye'de yaşayan düzenini yıkmak, ağalık, şeyhlik gibi müesseselerini yok etmek, yirminci yüzyılda devlet üstünde kuvvet olmadığını anlatmak, vatandaşın sömürülmesine, istismar edilmesine, insan haysiyetinden uzaklaşmasına engel olmak gayesiyle bu kanun çıkarılmıştır"

dendikten sonra sürgüne gönderilen 55 ağadan 54'ünün Demokrat Parti'ye bir tanesinin de CKMP'ye kayıtlı olduğu ifade edilmiştir.⁸ Özellikle bu son nokta ağalarla siyasal parti

8. Ağaları Tanıyor musunuz? YÖN, Sayı 4, 10 Ocak 1962. Ağaların Bilinmeyen Tarafları, YÖN, Sayı 10, 21 Şubat 1962

ilişkilerinin ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir. Bunlar partilerin ya mahalli kademelerinde ocak başkanı, il başkanı veya belediye reisliği gibi görevler almakta veya doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi'ne girmektedirler. Örneğin, Doğu Anadolu'daki seçime katılma oranı Türkiye ortalamalarından çok yüksektir. Aşağıdaki çizelgede bunu görmek mümkündür. Bu dinamizmi ayakta tutan ise daha ziyade ağa ve şeyhlerdir.

	1950	1954	1957	1961	1965
Doğu	87	90	80	81	75
Türkiye	89	88	76	81	71

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü 1950-1965 Milletvekili ve 1961-1963 Cumhuriyet Senatosu Seçimi Sonuçları s. XXII-XXXVI

Yayın No: 513

1945'den sonra, zaten etrafında çok nüfuzlu olan ağa ve şeyhler siyasal bir görevi de benimsemişler ve politikacılar için rey kaynağı haline gelmişlerdir. Buradan yine problematik bir noktaya gelebiliriz. Toplumsal yapıyı temellendiren ve şekillendiren esas faktör ekonomik imkânların dağılışıdır. Dolayısıyla toprak dağılışı, buna paralel olarak toprağı işlemede kullanılan üretim araçlarının dağılışı ve işbölümü organizasyonudur. Toplumdaki öteki sosyal müesseseler bu temel faktöre göre şekillenir. Nüfus kompozisyonunda, aile yapısında, din farklılaşmasında, çevre ve dünyayı idrak etmede bu temel faktörlerin rolü büyüktür. İşte burada siyasal kanıların belirmesinde de aynı temel faktörün etkilerini görüyoruz. Ağa şeyh ve aşiret reisleri çok geniş insanları kontrol ettikleri için kendi kanılarını onlara da benimsetmektedirler.

Daha önceleri de belirttiğimiz gibi çeşitli faktörlerin etkisi altında kahvehanenin gelişmemesi, haber merkezinin "Ağanın odası" olmasını zorunlu kılmaktadır. Ve gerek piyasa ve fiyatlarla, gerek sosyal ve politik hayatla ilgili haberlerin hem şehirden gelişi, hem de köy içindeki yayılışı daima ağarın denetimi altındadır. Öte yandan ilişkilerini ağa ve

şeyh ile devam ettiren bir kimsenin onlar gibi düşünmesi zaten normaldir. Çünkü bunlar oy kullanan köylü için bir iza-fet çerçevesi meydana getirirler ve köylü bu çerçevenin dışı-na çıkamaz. Prof. Dr. Nermin Abadan "Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili" isimli kitabında bağımlılığa göre rey kullanmayı gayet açık bir şe-kilde ortaya koymaktadır.⁹

O halde, 1945 tarihinde çok partili siyasal rejime geçişle birlikte ağalar ve şeyhler iki yönden birden kuvvet almışlar-dır. Birincisi; oy mekanizmasının kitlelere verilmesiyle birlik-te halkın değer kazanması, ağa, şeyh ve aşiret reisinin halk üzerindeki geniş nüfuzlarını kullanarak, siyasi partiler için rey kaynağı haline gelmeleri, dolayısıyla siyasi iktidar için kıymetli bir kişi olmaya başlamaları; ikincisi de, siyasal ikti-darın lütuflarına da mazhar olmaya başlayan şeyh ve aşiret reislerinin halk önünde büsbütün kudretli kişiler haline gel-meleri. Bir madalyonun iki yüzü gibi görünen bu unsurlar, daima birbirleriyle etki-tepki halinde olup ağalık ve şeyhliğin daha kuvvetli bir şekilde müesseseseleşmesini sağlamaktadır. Bütün bu oluşum içinde ağaları zaman zaman sürgüne gön-dererek onun halk üzerindeki ezici etkilerini hafifletmek isteyen devlet ve hükümet bu defa onlara büyük itibar göste-rerek çatışma haline gelmektedir. Burada Prof. Dr. Mübeccel Kıray'ın "Tampon Fonksiyonlar Teorisi"nin büyük bir geçer-lik gösterdiğini görüyoruz. Buna göre gelişmenin çok yavaş olarak devam ettiği yerlerde toplum bünyesinde dışardan it-hal edilen müesseseler eski düzen içerisinde, esas bünyesin-den kaybederek işleme imkânları bulur. Ve yeni yeni anlamlar kazanır.¹⁰

Türkiye'de modern bir anlayış olan demokrasi feodal bir bünye içinde tatbik edildiği zaman aşiretler ve meslekler arasındaki çatışmaların siyasi partiler kanalı ile tekrar şekil-lendiğini görüyoruz. İşte, bu, Doğu Anadolu'nun toplumsal yapısının temel çelişkilerinden biridir. Modern demokrasiler-de her şeyden önce birleştirici bir fonksiyonu olan siyasi

9. Nermin Abadan, **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, SBF Yayını, Ankara 1967, s. 246

10. Mübeccel Kıray, **Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, DPT Yayını, Ankara 1964, s. 6

partiler, feodal bir bünye içinde ayrıncı bir rol oynamakta, zaten feodal beylikler ve aşiretler olarak ayrılmış halk yığınlarını daha da ayırmaktadır. Bu temel çelişki, Doğu Anadolu'daki feodal yapının parçalanıp Anadolu'nun gelişmiş bölgeleriyle bütünleşmesine kadar devam edecek, siyasi partiler aşiret çıkarlarını, aşiret üstünlüklerini korumaktan başka bir işe yarayamayacaklardır.

IV. AŞİRET YAPISI

Aşiretin en önemli özelliği soy-sop olmaktır. O halde aşireti tayin eden faktör, kan ve akrabalık bağlarıdır. Aşiret yapısında başlıca kademeler kabileler ve aşirettir. Bir de aşiretlerin bağlı oldukları daha büyük bir aşiret (Ulu Kişi) vardır.

A. AŞİRET REİSİ - AŞİRET, KABİLESİ REİSİ - KABİLE BİRLİĞİ

Kabile birbirine kan akrabalığı ile bağlı olan bir yapıdır. Evlenmede esas kabiledir. Fakat ikinci derecede aşiret içindeki diğer kabilelerden de evlenme olabilir. Kabile içinden evlenme, aşiret içindeki kabilelerin bir varlık haline gelip kuvvetlerini artırmalarına sebep olmaktadır. Aşiretin genel bir reisi olduğu gibi, kabilenin de reisi vardır. Aşiret ise daha ziyade evlenme yolu ile meydana gelen akrabalıkların bütünüdür. Yani, aşiret, kabilelerin birleşmesinden meydana gelir. Aşiretin büyüklüğüne göre kabile sayısı da artmakta veya azalmaktadır.

Aşiret bir idari ve siyasi birliktir. Kabile reislerinin üzerinde genel bir aşiret reisi vardır. Burada dikkat edilmesi gereken aşiret reisi ile aşiretin, kabile reisi ile kabilenin ayrı ayrı şeyle olmadığıdır. Bunlar akrabalık ve kan bağları ile birbirine bağlıdırlar. Farklılaşma sadece mülkiyet ve üretim ilişkilerinin kontrolünde ortaya çıkmakta, yani, aşiret içinde bir grup sivrili iktidarı ele almakta ve üretim ilişkilerini kontrol etmektedir. Bu bakımdan aşiret reisliği müessesesi geleneksel olmayıp babadan oğula geçmez. Aynı şekilde aşiret reisinin, kabile reislerinin tayin etmeleri diye bir durum da yoktur. Kabile içinde mülkiyeti daha fazla kontrol eden-

ler, kabile reisi olarak belirlemekte, kabile reisleri arasında da diğerlerine karşı daha fazla sıvrılanlar aşiretin reisliğini ele almaktadır.

Aşiret reisi, aşiretin idaresinden öteki aşiretlere karşı soy-sopun devamının sağlanmasından, öteki aşiretlere karşı üstünlüğünün korunmasından sorumludur. Aşiretin kabileleri arasındaki ahenkli ilişkilerden sorumludur. Aşiret veya kabile üyeleri ile, aşiret ve kabile reislerinin aynı olması yani aralarında kan bağı bulunması Doğu Anadolu toplumunun temel çelişkilerinden biridir. Bu çelişkiye ilerde dokunulacaktır.

B. AŞİRET ORGANİZASYONUNUN SİYASAL KARAKTERİ

Aşiretler organizasyonunun tepesindeki ulu kişi, aşiretler organizasyonunun başkanı olarak görülmektedir. Aşiretler arasındaki savaşlarda birbirleriyle anlaşabilen veya güçlü bir aşiretin otoritesini kabul eden aşiretler bir araya gelir ve en güçlü bir reisin başkanlığını da kabul ederler. Böylece öteki aşiretlere karşı çıkarları aynı olan bir siyasal birlik doğar. Bu konfederasyonun başkanlığı da kendisine geçer. Aşiret ise bağımsız bir siyasal birlik olup, kabilenin çıkarlarının savunulduğu ve temsil edildiği yegane merkezdir.

Aşiret reisi aşiret içinde kuvvet ve kudretini hissettiren kabilelerden sağlandığı için, kabileler arasında büyük bir yarışma vardır ve bu yarışma siyasal görünüştedir. Aşiret ve aşiretin kabilelerinin meydana gelmesi geniş ölçüde akrabalık bağı ile ilgilidir. Herhangi bir aşiretin bir kabilesi kuvvetini civarda hissettirmeye başladığı zaman aşiret oldu demektir. Zira aşiret olma nüfus bakımından kalabalık olmak ve silahlanmakla ilgili bir husustur. Zaten aşiretler çoğu zaman kendi reisinin adı ile anılırlar. Bu reisten doğan çocuklar kuvvet ve prestij durumlarına göre kabileler meydana getirmekte, bunlardan da sıvrılanlar, yani nüfusunu artıranlar aşiret olmaktadır.¹¹

11. İsmail Beşikçi, **Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe All-kan Aşireti)**, Doğan Yayınevi, Ankara 1969, s. 70 vd.

Kemal Badıllı, **Türkçe İzahlı Kürtçe Gramer, (Kurmançî Lehçesi)**, Ankara 1965, s. 3-5

C. *TOPRAĞA DAYANAN FEODAL YAPI ve AŞİRET
SİSTEMİNE DAYANAN FEODAL YAPI
ARASINDAKİ İLİŞKİLER*

Aşiret devletten önce gelen bir siyasal şekildir. Bu bakımdan modern devleti karakterize eden milliyetçilik akımı aşirette yoktur. Aşirette daha ziyade bızlık duygusu, yani soy-sop anlayışı vardır. Dolayısıyla milliyetçilik akımlarının özellikle üçüncü dünya ülkelerinde gördüğümüz birleştirici ve olumlu özellikleri aşirete dayanan toplumsal örgütlenmelerde yoktur. Soy-sop fikrinin ortaya koyduğu üstünlük ve aşağılık durumları aşiretler arasında daima çatışmalara sebep olmaktadır. Zaten bu tip toplumsal yapılarda uygulanmaya çalışılan, modern devlet ve modern demokrasinin ürünü olan siyasal partiler eskiden mevcut olan aşiret çatışmalarının partiler kanalı ile yeniden şekillenmesine sebep olmaktadır.

Yalnız, aşiret şeklindeki toplumsal örgütlenmeye dayanan feodal yapı ile toprak ağalığına dayanan feodal yapı arasında farklar vardır. Toprak ağalığına dayanan feodal yapıda ağa ile ağanın kontrol ettiği kişiler yani, köylüler arasında kan bağı ve akrabalık ilişkisi yoktur. Halbuki aşiret yapısında aşiret reisi ile aşiret üyeleri arasındaki bağ tamamen kan bağı ve akrabalık bağıdır. İşte burada Doğu Anadolu toplumunun temel çelişkilerinden biri daha ortaya çıkmaktadır. O da şudur: Aşiret reisi ile aşiret üyeleri arasındaki kan bağı, ilerde bu feodal kalıntıları ortadan kaldıracak devrim hareketlerinde çok büyük engeller ortaya çıkaracaktır. Çünkü toprağa dayanan feodal yapıda köylüleri ağaya karşı bilinçlendirip harekete getirebilirsiniz ama, aralarındaki bağ birinci derecede kan bağı olan aşiret üyelerini aşiret reislerine karşı nasıl bilinçlendirip harekete getirebilirsiniz. İşte bu engel özellikle çelişkilerin devrime dönüşümü sırasında ortaya çıkacaktır.

Yine bundan önceki bölümlerde ortaya koyduğumuz gibi, aşiret reisliği bazen, bazı faktörler ile de birleşebilmektedir. Bunların başlıcaları ulusal liderlik ve dini liderliktir. Bu fonksiyonlar yani ulusal liderlik ve dini liderlik rolleri, toprağa dayanan ağalar tarafından da benimsenebilir. Fakat şurası şüphesiz ki, özellikle ulusal liderlik fonksiyonları daima

aşiret reisliği ve dini reislik (tarikât-reisliği-şeyhlik) ile beraber yürümektedir.

Bu açıklamalar Doğu İslâm feodalitesinin ve bu feodalitedeki çeşitli farklılaşmanın Ortaçağ Avrupası'ndaki feodaliteden ayrıldığı noktaları da ortaya koymaktadır. Bir kere:

1. Doğu'da toprak mülkiyetine dayanan feodal beyler (ağalar) var. Bunların köy veya şehirde oturmaları, şehirde oturup köydeki toprağı kontrol etmeleri mekanizmanın içinde bir değişiklik yapmamaktadır. Bir de tamamen siyasal ve toplumsal bir örgütlenme şekli olan aşiretler ve bunların reisleri (aşiret reisleri) var.

2. Doğu İslâm feodalitesinde dini görev aşiret reisliği veya feodal ağalarda toplandığı halde, Ortaçağ Avrupa feodalitesinde bu görev tamamen kilisenin elindedir. O halde Ortaçağ Avrupa feodalitesinde kiliseye dayanan ve toprak mülkiyetine dayanan feodaller olduğu halde Doğu İslâm feodalitesinde aşiret şeklindeki siyasal ve toplumsal örgütlenme şekline dayanan feodaller yanında toprak mülkiyetine dayanan feodaller (ağalar) vardır. Dini görev bu ikisinin bünyesinde de birleşebilir.

3. Doğu İslâm feodalitesinde, gerek aşiret şeklindeki örgütleşmede, gerek toprak mülkiyetine dayanan örgütleşmede kontrol eden ve edilenler arasında bir üçüncü sınıfın, yani sanayi sınıfının belirememiş olması bir başka özelliktir. Yani Doğu İslâm feodalitesi ikili bir sınıf yapısı üzerine oturduğu halde, Ortaçağ Avrupa feodalitesi üçlü bir sınıf yapısı üzerine oturmaktadır. Kontrol edenler (feodal bey, kilise) kontrol edilenler (köylüler) ve şehirlerde oturan ve loncalarda kayıtlı olan üyeler.

D. FEODAL YAPILARIN PARÇALANMASI ve TEKRAR MERKEZİLEŞME OLAYI .

Ortaçağ Avrupa feodalitesindeki parçalanma milliyetçilik akımlarının hızlanması sonunda feodal yapılar parçalanmış, merkezi devletler ortaya çıkmıştır. Tabii feodal yapıyı parçalayan faktörler arasında sadece milliyetçilik akımlarının gelişimi değil, ticari ilişkilerin gelişmesi, keşifler vs. de vardır.

Doğu Anadolu, Batı İran, Kuzey Irak, Kuzey Suriye, hemen hemen aynı feodal yapının içindedir. Mülkiyet ve üretim ilişkileri, aşiret bağları, kültürün vs. aynı olması, halkın aynı olması bu görüşü desteklemektedir. Şimdi böyle bir bölgede feodal yapı parçalanırsa merkezileşme olur mu? Veya Kürt Devleti kurulması imkânları ortaya çıkar mı? Bu soruya, sosyolojik bakımdan hayır demek çok kolaydır.

1. Özellikle aşirete dayanan bir feodal yapı, her şeyden önce dengeye dayanan bir siyasal yapı demektir. Bu denge sistemi içinde hiçbir aşiret ötekine üstün olamaz. Halbuki bir merkezileşme olabilmesi için aşiretlerden birisinin çok kuvvetli olup diğerlerini haraca bağlaması, böylece merkezi otoriteyi sağlaması gerekir. Denge sistemi içinde her aşiretin öteki aşiretleri kontrol ettiği sistemde hiçbir aşiretin diğer aşirete üstün olmasına imkân verilmemektedir. Biraz sivrilen ve kuvvetlenen bir aşiretin tepesine diğerleri bir darbe indirip onu da eski durumuna getirmekte, denge yine devam etmektedir.

2. Bu sorun sadece Doğu Anadolu'nun (Türkiye'nin), Batı İran'ın (İran), Kuzey Irak'ın (Irak'ın) ve Kuzey Suriye'nin (Suriye'nin) bir sorunu değildir. Buralardaki egemen sınıfların müşterek bir sorunudur. Örneğin, Doğu Anadolu'nun egemen sınıfları, Batı Anadolu'nun egemen sınıfları ile işbirliği yaparak Doğu'yu sömürmüşlerdir. Aynı şekilde İran'ın egemen sınıfları ile Batı İran'ın egemen sınıflarının yaptığı iş birliği de Batı İran'ın sömürülmesine yol açmıştır. Öbürleri de böyledir. Bu sömürme mekanizmasını bir halka daha genişletirsek, emperyalizmin bu bölgedeki yakın ilişkisini görebiliriz. O halde bu sorun sadece Türkiye, İran, Irak, Suriye'nin veya buralardaki egemen sınıfların bir sorunu değildir. Amerika'nın, İngiltere'nin, Rusya'nın, Fransa'nın ve Almanya'nın sorunudur. Bu konuda Erol Ulubeleni'nin İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye ve May Yayınları'nın Gizli Belgeler kitabına defalarca bakılmalıdır.¹² Emperyalizmin çıkarları da hiçbir zaman birbirlerine paralel olmayacağına

12. Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul, 1967, May Yayınları, **Gizli Belgeler**, Almanya'nın Türkiye Politikası, İstanbul 1968

göre, Ortadoğu'da Kürdistan Devleti şeklindeki bir merkezileşmenin bu sıralarda gerçekleşme olanağı yoktur.

3. Öte yandan bu sorunu bugünkü Türkiye'nin koşulları altında düşünmeliyiz. Bugünkü Türkiye'de Batı bölgeleri gelişmiş ve kapitalist ilişkileri kurmuş durumdadır. O halde, Doğu, ekonomik ilişkiler yönünden Batı ile bütünleşebilir. Toplum yapımızda çok modern yönlerin, modern yönlerin yanı sıra feodal yönlerin ve feodal yönlerin bir arada yaşadığı hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Bu durumda parçalanmış feodal yapıların ekonomik bakımından gelişmiş bölgelerle ilişki kurması (Türkiye) ekonominin bir kuralıdır. Örneğin, Kilis ve Nusaybin'i alalım. Büyük miktarlarda kaçakçılık yapılan bu bölge tamamen Türkiye ile bütünleşmiştir. Ekonomik bütünleşmenin ortaya koyduğu bu sonuç toplumsal bütünleşmeyi de sağlamıştır. Suriye ile kurulan kaçakçılık şeklindeki ekonomik ilişkiler, sırf oradaki ve bizdeki egemen sınıfların lehine işleyen bir mekanizma olduğu içindir. O halde sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Nüfus artışının ortaya koyduğu baskılar ve bu baskıların bazı iç dinamiklerle (traktörleşme) diyalog haline gelmesi sonucu feodal yapı parçalanacaktır. Fakat yukarıda söylediğimiz faktörlerden dolayı bu parçalanma tekrar merkezileşmeye varamayacağı için ister istemez Anadolu'nun gelişmiş endüstri bölgeleri ile bütünleşecektir.

E. AŞİRET SİSTEMİ DIŞINDA KALAN GRUPLAR

Doğu Anadolu'da aşiret sistemi dışında kalan ve aşiret mertebesine ulaşamamış birçok gruplar vardır. Bunlara "Kırmanç" denir. Bunlar aşiretlerin kontrolü altında çalışırlar. Aşiretlere çobanlık ederler. Bunlar çoğu zaman yerleşik de değildir. Yanı sıra yerleşik bir hayat yaşarlar. Aşiret şeklindeki siyasal ve toplumsal örgütlenmenin çok kuvvetli olduğu Hakkâri'de aşiret sistemi dışında kalan Kırmançlar pek çoktur. Bunlar toprağa dayanan feodal yapının köylülerinden daha kötü şartlar altında yaşarlar. Aşiret reisleriyle ve aşiretlerle ilişkileri tamamen feodaldır. Emeklerinin karşılığı hiçbir zaman ödenmez. Bu birikim feodal beyde olur. Bu grup insanlar çok hor görülmüştür. Örneğin, bir aşiret üye-

sine Kırmanç demek ona hakaret etmektir. Ve kavgaya sebep olur. Aşiret sistemi dışında kalan gruplardan Nusaybın ve Midyat (Mardin) ve Viranşehir, Suruç'da (Urfa) Yezidiler de vardır. Bu etnik grup da çok hor görülmüş ve ezilmiştir. Kürtçe konuşurlar, mülkiyet ve üretim ilişkilerinde kontrol ettikleri hiçbir şey yoktur, Yezidiler gibi yine dine dayanan bir etnik grup olan Süryaniler (Kadim Hristiyanlar) çoğu yerlerde mülkiyet ve üretimi kontrol ettiklerinden toplumsal bakımdan kuvvetli bir gruptur. Ezilip hor görülmemişlerdir. Şam'daki Süryani kilisesine bağlıdır.

V. DOĞU ANADOLU'DA YÖNETİCİ KADRO-AYDIN ve HALK İLİŞKİLERİ

Yönetici kadro sosyal sınıflara dayanan toplum yapısı içinde ayrı bir sınıf meydana getirecek kadar kuvvetli olmayıp, egemen sınıfların hak ve çıkarlarını koruyan ve onların ideolojisini gerçekleştirmeye çalışan bir üstyapı tabakasıdır. Bunun böyle olması normaldir. Zira toplum yapısı o kadar katı, o kadar serttir ki, herhangi bir yöneticinin egemen sınıfların değil de gerçek geniş halk yığınlarının yararına çalıştığı zaman oradaki yöneticiliğinin de sonu gelmiş demektir. Bu bakımdan Doğu'da vazife gören yöneticilerin ağalarla ve aşiret reisleriyle düşüp kalkması, hukukun olanaklarını onlar için kullanması olağan bir olaydır. Temel çelişkiler devrim dönüşüncüye kadar yönetici kadronun fonksiyonu bu olacaktır. Daha önceki bölümlerde toprağa dayanan feodalitenin yani ağalığın analizini yaparken de gösterdiğimiz gibi, eşkıyalık diye halka inandırılmaya çalışılan fikir de aslında, halkın yönetici kadroya karşı olan hoşnutsuzluğundan başka bir şey değildir. Doğu'da devlet halka hiçbir zaman intikal edememiştir. Köye sadece tahsildar ve jandarma gibi baskıcı unsurlar gitmekte, ilişkiler sadece bu yönden sağlanmaktadır. Köye sadece jandarma ve tahsildar gibi baskıcı unsurların gitmesi, devlet bürokrasisi ile halk arasında büyük uçurumların meydana gelmesine, halkın devlet otoritelerine karşı daima şüphe ile bakmasına sebep olmuştur. Aşağıda anlatacağımız olay bu konuda çok güzel bir örnektir. (1968 yaz aylarında sınır kasabalarında sosyo-ekonomik yapı araştırması yapıyorduk. Vali ve kaymakamlar, bu araş-

tırmayı bölgede sosyal araştırma yapmak tehlikelidir, bölge hassas bir bölgedir gerekçesi ile geniş ölçüde engellemişlerdir.

Bu engellemelerden biri de şöyle olmuştur: Nusaybin'de bir nahiyede idik. Nahiye müdürlüğü odasında bir köylü ile mülakat yapıyorduk. Mülakat yapılan köylüden başka birkaç köylü daha vardı. Köylü Türkçe bildiği için Türkçe konuşuyorduk. Bu arada nahiye müdürü köylülere Kürtçe olarak şunları söyledi: "Bunlara yüz vermeyin, bunlar hafiyedir, validen ve kaymakamdan emir var, ben bunları şehirde gördüm yüz vermedim, siz de vermeyin." Nahiye müdürü bunları bizim yanımızda Kürtçe olarak söylüyordu, fakat biz anlıyorduk. Zîrâ nahiye müdürü köylüleri aldı dışarı götürdü. Biz de başka bir köylü ile yeni bir mülakata başladık. Fakat bu ikinci vatandaş iyi Türkçe bilmiyordu. Bizde Kürtçe konuştuk... Mülakat sırasında köylü ile samimi olduk. Bu arada nahiye müdürü haber gönderdi. Köyü ne zaman terk edeceğimizi, akrabamız olmadığına göre nerede kalacağımızı, ne yapacağımızı vs. soruyordu. O zaman mülakat yaptığımız vatandaş "Arkadaşları ben misafir edeceğim, yarın sabaha ben yolcu edeceğim" diye kesip attı. Akşam misafir olduğumuz evde köylüler şunları söyledi: Nahiye müdürü sizin hafiye olduğunuzu söyleyince sizi hiç sevmedik. Hele vali ve kaymakamın sizin hakkınızda nahiye müdürüne bu haberleri ulaştırması, sizin devamlı takibat altında olduğunuzu duyunca sizden çok şüphelendik. Fakat sonra baktık ki, siz Kürtçe konuşmaya başladınız, sizi kendimize daha yakın hissettik. Ayrıca nahiye müdürü sizin hafiye olduğunuzu söylüyor, validen ve kaymakamdan haber aldığını bildiriyordu. O zaman biz "Madem ki bunlar muzur kişiler neden buralara kadar gelebilmişler, hem de en büyük idarecilerin haberi olarak" diye düşündük. Fakat o zaman, yani nahiye müdürü odada iken, verdiğimiz cevaplar yüzde yüz yanlış idi. Hem müdürden hem de sizlerden çekiniyorduk. Örneğin siz "Müdürden ve jandarmadan memnun musunuz" diye sordunuz, biz de "evet" dedik. Halbuki biz ne müdürden ne de jandarmadan mennunuz. Zaten biz sizi, müdür sizi sevmediği için sevdik. Müdür sizlerin aleyhine atıp tutmaya başlayınca, bunlarda muhakkak iş var, bunları misafir edelim, ne olduklarını iyice öğrenelim, bunlar mu-

hakkak bizim yararımıza çalışıyorlar, bizim yararımıza çalışmasalardı vali, kaymakam, müdür bunlarla bu kadar meşgul olmazlardı.)

Bu örnek, devlet bürokrasisi ile halk arasında ne kadar büyük bir uçurum meydana geldiğini hiçbir itiraza yer vermeyecek kadar açık ve kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yalnız, yönetici kadro ile aydını birbirine karıştırmamak gerekir. Yönetici kadro her şeyden önce statükonun devamını sağlayan, bunun için de her türlü yapısal değişme, dolaşısıyla halk yığınlarının gerçek çıkarlarına karşı olan bir kimse olduğu halde, aydın, çağın sorumluluğunu benimsemiş, bu sorumluluğun yükünü daima duyan, bu bakımdan geniş halk yararına olan her türlü yapısal değişmenin gerektiğine inanan, bunun için de devrimci bir kişidir. Yönetici kadro gibi aydın da bir üstyapı kurumudur. Fakat yönetici kadroların egemen sınıfların ideolojisini gerçekleştirmesine karşılık, aydın, esas amaç olan geniş halk yığınlarının ideolojisini gerçekleştirmeye ve bunun mücadelesinin yapmaya çalışır.¹³ Bu bakımdan yönetici kadro çağının gerisinde kaldığı halde, aydın, her zaman hem kendini, hem çevresini yenilemeye çalışır ve bunun mücadelesini verir. Doğulu aydın özellikle son zamanlarda çağının ve kendi toplumunun sorumluluğunu geniş ölçüde duymaya başlamış ve bu konuda bilinçlenmiştir.

Aslında Doğulu toplumcu aydınların bir hareketi olarak başlayan, fakat tabanda çok geniş etkiler bırakarak tabandaki halk yığınlarıyla diyalog haline gelen Doğu Mitingleri, bu uyanışın en güzel örneğidir... Doğulu aydın "Doğu neden geri bırakıldı, Doğu öteki bölgelere göre neden geridir. Doğulu halk niye hor görülmüştür" sorularını artık eskisinden daha dinamik bir şekilde tartışmaktadır. Doğu'nun geri bırakılması olayı, hem yapısal hem de etnik bir olaydır. Doğulu aydın, şimdi, bu temelli olaya, havada kalan, yüzeyde kalan, toplumsal ve ekonomik dinamiklerle hiçbir diyalog kuramayan cevaplar yerine yine temele inen cevaplar aramaktadır.

13. İbrahim Yasa, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Sorunları**, SBF Ders Notları, 1968-1969, s. 179 vd.

Doğu Mitingleri'nin çok önemli pratik iki sonucu vardır:

1. Doğulu aydın ağa, şeyh, aşiret reisi gibi feodal kalıntılara ve bunların meydana getirdiği feodal yapıya şiddetle karşıdır. Doğulu egemen sınıfların, Batılı egemen sınıflarla iş birliği yaparak Doğu halkını sömürdüklerine inanır.

2. Doğulu aydın ağa, şeyh, aşiret reisi gibi Doğulu egemen sınıfların sürgün yolu ile otoritelerinin azaltılmasına ve toplum dışı bırakılmasına da şiddetle karşıdır. Cumhuriyet hükümetlerinin üç kere uyguladığı bu sürgün politikası insan haysiyetini rencide edecek kadar çirkindir. Feodal kalıntılar bu gibi çirkin politikalarla, sosyoloji ve ekonomi ilimlerinin ortaya koyduğu kanunlarla, tamamen zıtlaşan oyunlarla ortadan kaldırılamaz. İnsan haysiyetini rencide eden bir olay olan sürgün, Doğulu halkın asırlar boyunca hor görülmesinin bir sonucudur. Bu sürgün politikası ağa, bey, topraksız köylü, maraba vs. de aynı etkiyi yaratıp Doğulu halkta, Batılı halka karşı kuvvetli bir potansiyel meydana getirmektedir. Her şeyden önce üretim ilişkilerinde bir takım temel değişiklikler yapmak için değil de, sırf bazı kimselere karşı yürütülen bu politika ne egemen ne de egemen, olmayan hiçbir vatandaş tarafından benimsenmemekte, herkeste aynı reaksiyonu uyandırmaktadır. Kürtçü, vs. diye suçlanan kimselerin Doğulu halk arasında (ağa, şeyh, aşiret reisi, maraba, topraksız köylü) geniş bir potansiyeli olmasının sebebi budur. Bu, Doğulu halkın hükümet politikaları karşısında ezikliğini gösterir. Birinci ve ikinci maddede söylediklerimiz birbirine zıt gibi görünüyorsa da, aslında birbiriyle gayet güzel uyuşma halindedir. Doğu'da ağa, şeyh, aşiret reisi vs. dayanan feodal kalıntılar ortadan kaldırılacaktır. Fakat bu olayda esas amaç, mülkiyet ve üretim ilişkilerinde değişimler yapmak olup, halkın değerlerine saygı duyularak yapılacaktır. Bu arada Kürt diline de, halk kültürüne de saygı duyulacaktır.

Doğulu aydın bu konuda gerçekten çok hassas ve bilinçlidir. Türkiye kamuoyu bu hassaslığı ve bilinçlenmeyi, Doğu Mitingleri sırasında gayet yakından hissetmiştir. Doğulu aydındaki bu gelişim mülkiyet ve üretim ilişkilerini ve bu ilişkilerin üstyapı "din, aşiret, politika" kurumlarını nasıl etkilediğini anlamaya başlamasından itibaren meydana gel-

miştir. Bu hassaslıktan ve bilinçlenmeden çıkarılacak sonuç şudur: Hükümet, Doğulu egemen sınıfların "ağa, şeyh, aşiret reisi" etki alanlarının daraltmak için onları dördüncü bir kere daha sürgüne gönderebilir mi? İşte böyle bir olay Doğulu vatandaşların geniş ölçüde reaksiyonu ile karşılaşacak, patlamalara sebep olacaktır. Doğulu halkın, bu sürgünleri eskiden olduğu gibi kabul etmesi artık beklenemez. 1923'ten beri Doğu'daki bilinçlenme bu noktaya varmıştır. Aydın, mülkiyet ve üretim ilişkilerini anlamaya başlamış, halkın gerçek çıkarlarının nerede olduğunu görmüş, halkı bu konuda bilinçlendirmeye, önderlik görevini benimsemeye başlamıştır. Feodal yapı parçalanıp ortadan kaldırılacaktır. Fakat bu sürgün gibi halk değerlerini ve insan haysiyetini rencide ederek değil, esas amaç olan üretim ilişkilerinde değişimler yapılarak olacaktır. "Türkiye de sosyal ve siyasal değişme" söz konusu olduğu zaman Doğu Anadolu konusunda söylenecek en önemli nokta bu olsa gerektir.

VI. SONUÇ

A. DOĞU ANADOLU TOPLUMUNUN TEMEL ÇELİŞKİLERİ

Doğu Anadolu toplumu birtakım temel çelişkiler üzerine oturmaktadır. O çelişkiler şunlardır:

1. Çiftçi ailelerin % 38'i topraksızdır. % 46'sı, 1-50 dönüm arasında toprağa sahip olup kontrol edilen toprak % 27'dir. Buna rağmen nüfusun % 2.4'ü, 200 dönümden fazla toprağa sahip olup, kontrol edilen toprak % 33'tür.

2. Nüfus artışının ve makınalaşmanın ortaya koyduğu baskılar, birçok çiftçi ailelerini tarım sektörünün dışında bırakmakta, bunlar şehirlere akın etmek zorunda kalmaktadır. Fakat şehirlerde demografik olarak artan nüfusu, fonksiyonel hale getirecek endüstri yatırımları yoktur. Dolayısıyla şehirleşme, sadece nüfusun şehirlerde yığılması şeklinde cereyan etmekte, onunla at başı gitmesi gereken sanayileşme ve tarımın modernleşmesi olayı görülmemektedir.

3. Çiftçi ailelerinin % 14.2'si 51-200 dönüm toprağa sa-

hip olup, kontrol ettikleri toprak % 40'a yakındır. 1-50 dönüm arasında toprağa sahip olan ve kontrol ettikleri toprağın oranı % 27 olan bir grup daha vardır. Tarımsal kredinin özellikle bu iki grubun faaliyetlerini geliştirmeleri yönünde kullanılması gerekirken, krediyi kontrol eden esas grup çiftçi ailelerinin % 2.4'ü olan ve 200 dönümden fazla toprağa sahip olan ve toprağın % 33'ünü kontrol eden gruptur.

4. Hızlı nüfus artışı ve artışın makinalaşma gibi dinamiklerle diyalog haline gelmesi, tabandan yukarı doğru köklü bir itme yapıyor. Bu itme feodal yapıyı parçalayacak kadar güçlüdür. İşte temelden gelen bu itmeler ve bu itmelerin ortaya koyacağı yapısal değişimler ağa, şeyh, aşiret reisi gibi egemen sınıflar tarafından bastırılıyor. Devlet bürokrasisi (Yönetici Kadro)'nun buradaki görevi egemen sınıfların bu ideolojisini gerçekleştirmeye yardımcı olmaktadır.

5. Feodal ilişkilerden kapitalist ilişkilere geçmek için makinalaşmak şarttır. Fakat makinalaşma büyük bir çiftçi kütlesini tarım sektörünün dışında bırakmakta, şehirlere akın olmaktadır. Şehirlerde ise, o nüfusu fonksiyonel hale getirecek sınai yatırım yoktur.

6. Son zamanlarda hayvan varlığı büyük bir hızla gelişmektedir. Bunun yanında tarla tarımına dayanan üretim yapabilmek için, meraların tarla haline getirilmesi olayı da hızlanmıştır. Bu çelişki, hayvan başına düşen mera miktarının gittikçe azalmasına sebep olmuştur.

7. Modern devlete ve demokrasilere has bir müessese olan siyasal partilerin feodal bir yapıda uygulanması birleştirici olmaktan ziyade ayırıcı bir rol oynayıp, aşiret kavgalarının, köyler arası kavgaların tekrar şekillenmesine sebep olmaktadır.

8. Aşiret reisi ile aşiret üyeleri arasındaki bağ, kan bağıdır. Halbuki ağalığa, yani toprak mülkiyetine dayanan feodal yapıda köylü ile ağa arasındaki bağ tamamen mülkiyet ve üretim ilişkilerinden doğmaktadır. Feodal kalıntıları ve yapıyı ortadan kaldıracak devrim hareketleri sırasında köylülerin ağalara karşı bilinçlenmeleri mümkün olur. Fakat aşirete dayanan feodal yapılarda aşiret üyelerinin aşiret reislerine karşı nasıl bilinçlendirip harekete getirebilirsiniz.

B. ÇELİŞKİLERİN DEVRİME DÖNÜŞÜMÜ ZARURİDİR

Yukarıda belirtmeye çalıştığım bu temel çelişkilerin devrime dönüşmesi zaruridir. Veya bu temel çelişkiler devam ettiği sürece bugünkü, dengesiz ekonomik ve toplumsal yapı aynen devam edecektir. Bu çelişkili durumun ortadan kaldırılması için her türlü vasıttan faydalanılmalıdır. Bu vasıtaların belli başlısı, Doğu Anadolu'nun toplumsal yapısının bizzat kendi bünyesindedir. Bu, aşiret yapısı da olur, ağalığın bizzat kendisi de olur.

Burada, en önemli görev, aydın (Doğu'da ve Batı'da) kişiye düşmektedir. Aydın, önderlik görevini kesin olarak benimsemeli ve geliştirmelidir. Çünkü, aydın, halkın gerçek çıkarlarının nerede durduğunu, daha iyi bilir. Halkı gerçek çıkarları konusunda bilinçlendirir ve örgütlendirir. Çünkü daha önceleri de belirttiğimiz gibi, yönetici kadro, egemen sınıfların çıkarlarını ve ideolojisini gerçekleştiren bir üstyapı kurumu olduğu halde, aydın, geniş halk yığınlarının yanında olan ve hayatını onun ideolojisini gerçekleştirmeye adanmış olan bir üstyapı kurumudur. Aydın çevresini ve kendisini her zaman yenileyen ve bunun mücadelesini veren kişidir. Geniş halk yığınlarının yararına olacak köklü yapısal devrimler ise her şeyden önce bilinçlenme ve örgüt işidir. Bu hareketlerin özü toplumsal ise de esas amaç dolaylı yollardan yine ferdin yüceltilmesidir. Yalnız burada aydınlar tarafından başlatılacak her olayın Doğu Mitingleri'nde olduğu gibi tabandaki halk yığınları ile diyalog haline gelmesi beklenemez. Bu bakımdan aydınların faaliyeti geniş ölçüde örgütlendirme ve bilinçlendirme faaliyeti, yani kişileri aşan bir faaliyet olacaktır.

Kişileri aşan bu örgütlendirme ve bilinçlendirme faaliyeti özellikle az gelişmiş tarım alanlarında çok daha büyük bir değer kazanır. Çünkü buralarda yerleşme birimleri (köyler ve dam, oba, divan, mezra, kom), gibi yer altı yerleşme biçimleri çok dağınık ve az nüfusludur. Kütle haberleşme araçları bu dağınıklığı bütünleştirememektedir. Dış faktörlerle bütünleşme farklılaşma ve anonim ilişkiler kurma eğilimi çok zayıftır. Üstelik enflasyon gibi genel ekonomik bunalmaların az gelişmiş tarım alanlarındaki etkisi çok daha

azdır. Yani enflasyon tehlikesinin ucu, bu gibi alanlara gelineceye kadar ülke ekonomisi zaten çökünüş olmaktadır. Çünkü köyün dış pazarlarla bağlantısı, sadece 3-5 metre basma, kaput bezi, saban demiri, 5-10 kilo tuz, 5-10 litre gaz vs. zorunluğu ile olmaktadır. Buradaki ilişkiler de çoğu zaman aynı olduğu için özellikle dinamik ekonomilerde etki yaratan enflasyonun köydeki etkisi, ancak ekonominin genelinin çökmesinden sonra olur. Başka bir sebep de bizzat tarım ekonomisinin bünyesi ile ilgilidir. Köylü üç-beş keçinin ardından, 20-30 dönüm toprağın ardından koşar durur. İş gücü şekli mevsimlere göre değişir. Toprağı işler, eker, sular; sonra harman mevsimi gelir biçer, döver, savurur, ambara taşır, değirmene götürür vs. Köylü ailesi bütün bu işlerle bir yılını doldurur. Gizli olsun, açık işsizlik olsun, bu, böyledir. Aile her zaman meşguldür. Kendisi için yapılacak şey muhakkak vardır. İşte az gelişmiş tarım kesimlerinde patlamaların önüne geçen, engelleyen bir faktör de tarım ekonomisinin bizzat iç bünyesi yani açık ve gizli şekilde iş gücünü emici rolüdür. O halde bütün bu faktörler bir araya geldiği zaman, kişileri aşan örgütlendirme ve bilinçlendirme faaliyetinin az gelişmiş tarım alanlarındaki rolü, daha açık ve önemli bir şekilde ortaya çıkar. Bunun sanayi kesimlerindeki bilinçlendirme ve örgütlendirme faaliyetlerinden kat kat zor olduğunu hiçbir zaman unutmamak gerekir.

C. SİYASAL ENDİŞELER YERSİZDİR

Doğu Anadolu, Batı İran, Kuzey Irak, Kuzey Suriye aşağı yukarı aynı feodal yapının içindedir. Halklar gerek toplum yapıları, gerekse kültürleri itibariyle birbirlerine çok benzerler. Burada, aynı dine mensup olmanın ve uzun asırlar boyunca Osmanlı devlet ve toplum sistemi içinde bulunmanın rolünü de hesaplamak gerekir. Bu feodal yapı içinde aşiretlerin rolü pek büyüktür. Bugünkü durum içinde aşiretler, feodal beylikler gibi görünmektedir.

Türkiye'deki bir aşiretin Irak, İran veya Suriye'de kollarını görmek mümkün olduğu gibi, bu memleketlerde bulunan aşiretlerin de Türkiye'de kollarını görmek mümkündür. Bütün bunlar aşiretlerin birbirlerinden bağımsız olduklarını gösterdiği gibi, birbirleri ile ilişki halinde olduklarını da gös-

termektedir. Bu ise feodal bütün içinde aşiretlerin bir denge halinde olduklarını gösterir. Halbuki siyasal bir endişenin söz konusu olabilmesi için, kuvvetler dengesi içinde bulunan aşiretlerden birinin çok kuvvetlenerek diğerlerini egemenliği içine alması ve merkezileşmesi gerekmektedir. Bunun böyle olamayacağı ise gayet açıktır. Çünkü aşiretler, yani feodal beylikler birbirlerini kontrol ettikleri gibi, aşiretler sistemi dışındaki çeşitli sosyal kuvvetler de onları kontrol ederler.

Bunların yanında, Ortadoğu'da emperyalizmin de çok yakın menfaatleri vardır. Bu bakımdan, Doğu sorunu, sadece Türkiye, Irak, İran ve Suriye'nin veya buralardaki egemen sınıfların değil, Amerika, Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, vs. gibi hakim ekonomilerin de sorunudur. Fakat emperyalizmin çıkarları hiçbir zaman birbirine paralel değildir. Bu bakımdan da aşiret örgütü şeklinde beliren feodal siyasal yapılar yine denge halinde kalmaktadır. Bu sorun, bir bakıma feodal yapının yıkılmasını sağlayan kuvvetlerle modern devletin yani merkezi devletin kurulmasını sağlayan koşulların bir arada görülüp görülmeyeceği ile ilgilidir. Ortadoğu'da milliyetçi akımların, bu arada Kürt milliyetçiliğinin de kuvvetli olduğu her zaman söylenebilir. Fakat bu feodal yapı, yıkan şartların modern merkezi devletleri kuran şartlarla bir arada görüleceği anlamına da hiçbir zaman gelmez. Bu durum, ekonominin ve sosyolojinin kanunlarına zıt düşer. Çünkü Doğu Anadolu'da feodal yapının parçalanması demek halk yığınlarına intikal etmiş bir toprak reformu, köylünün toprağa veya herhangi bir iş yerine bağlanması, nüfus kalabalığı içinde fonksiyonel bir hale gelmesi demektir. Köylünün bu şekilde fonksiyonel bir hale gelip toprağa bağlanması her şeyden önce aile tüketiminin dışında bir artık-ürün meydana getirmesi demektir.

Vatandaşın toprağa bağlanması ile meydana gelen bu artık-üretim, önce onun dış ilişkiler alanını değiştirecek, daha sonra da iç yapısını değiştirecektir. Daha sonra bu dış ilişkiler arasındaki değişme ve iç yapıdaki değişmeler birbirlerine devamlı etki-tepki halinde bulunarak toplumu dinamik hale getirecektir. Vatandaş önce artık-üretim satıp değerlendirebileceği pazarlar arayacaktır. Bu pazarlar şüphesiz

siz Türkiye'nin ekonomik bakımından dinamik ve gelişmiş pazarları olacaktır. Vatandaşın, İran, Irak ve Suriye'de pazarlar araması ekonomik davranışlarına zıt bir tutumdur. Çünkü adı geçen bu memleketlerde feodal yapı bütün ilköelliği ile hüküm sürmektedir. Dış ticaret tahditlerinin olmaması ise yerli sanayinin gelişmesini büyük ölçüde baltalamıştır. Bunun için bu memleketlerde ne gelişmiş iç pazar, ne de dış pazar vardır. Doğu Anadolu'daki, vatandaşın iktisadi ilişkilerini gelişmemiş bu yerlerle kurması, insanın ekonomik bir hayvan olması anlayışla, ekonomik çıkarları ile ilgilenmesi ile hiç bağdaşmamaktadır. Bugün, Nusaybin ve Kilis gibi kaçakçılığın çok yoğun olduğu yerlerde bu faaliyet, sırf Türkiye'deki ve Suriye'deki egemen sınıfların menfaatine olduğu içindir.

Fakat bu bölge, yoğun kaçakçılığa rağmen ekonomik ilişkiler bakımından Türkiye ile bütünleşmiştir. Bu bakımdan kaçınılmaz bir zorunluluk olarak halk, Anadolu'daki gelişmiş iç pazarlara yönelecek ekonomik ilişkilerini buralara kuracak ve buralarla bütünleşecektir. Ekonomik olarak meydana gelmesi kaçınılmaz olan bu bütünleşme, sosyal ve kültürel bakımdan bütünleşmeyi de sağlayacaktır. Tamamen bir üstyapı kurumu olan siyaset de bunlara göre şekillenecek ve siyasal kanılar Türkiye ile bütünleşmek olanağı bulacaktır. Her şey ne kadar açık bir şekilde konuşulur ve tartışılırsa o kadar faydalı olur. Yalnız temeldeki ana sorunu gizlemeyip açıklığa kavuşturmak bu oluşumun daha rahat ve toplum yararına olması bakımından çok önemlidir.

D. TEMELDEKİ KAVGA AÇIKLIĞA KAVUŞTURULMALIDIR

Doğu Anadolu'da feodal yapı, uzun bir süre daha yaşayacak gibi görünmemektedir. Nüfus artışının yaptığı baskılar ve bunun makiinalaşma gibi birtakım dinamiklerle diyalog haline gelmesi, egemen olanlar tarafından ne kadar baskı altında tutulursa tutulsun, toplumsal yapıda er geç bünye değişikliklerine sebep olacaktır. Temeldeki bu oluşumu ve bilinçlenmeyi önlemek için başka konuların çatışma alanına getirilmesi, kamuoyunun dikkatini uzun süre oyaltamayacak ve temelden gelen kuvvetli itmeler bu sloganları

da aşacaktır. Yalnız çok hızlı bir şekilde artan nüfusun yanı, kalabalığın temel sorunda bilinçleşmesini kolaylaştırmak gerekmektedir. Doğu Mitingleri bunu yapmıştır. Mitingler her ne kadar Doğulu toplumcu aydınların hareketi olarak başlamışsa da, tabanda, yani geniş halk yığınlarında çok olumlu yankılar meydana getirmiştir. Bu özellik, az gelişmiş ülkelerde önderlerin toplumsal rolünün ta kendisidir. Çünkü oralarda halk, gerçek çıkarlarının nerede durduğunu, doğru dürüst göremediği için kendisini soyup soğana çevirenlerle sıkı ilişkiler halinde bulunabilir. İşte önderler, halk yığınlarının aleyhine olan bu durumu parçalamaya ve halkı bu konuda bilinlendirmeye çalışmaktadırlar.

Doğu sorunu hem sosyo-ekonomik, hem de etnik bir sorundur. Sorunun sınıfsal özü ile etnik özleri birbirleriyle bütünleşmiştir. Bunlardan birinin açıklığa kavuşması diğerine de açıklık kazandırmaktadır. Bu bakımdan, çok geniş halk yığınlarını kucaklamak zorunda olan devrimci bir aksiyonda, temeldeki bu özellikleri gizleyecek, kamuoyunu başka yönlerle kanalize edip oyalayacak, her türlü faşist düşüncelerden ve çatışmadan uzak kalmak gerekir. Sorunlar ancak bu koşullar altında açıklık ve berraklık kazanıp halk kitleleri arasında örgütlenme ve bilinçlenme olanakları bulur. Devrimci aksiyona getirilen bu yeni toplumsal özlerin yalnız Doğu Anadolu için değil, Türkiye'deki bütün devrimci faaliyetler için büyük bir geçerlik taşıdığı ise en ufak bir şüpheyi bile gerektirmez.

Hedeflerin belirlenmesi ve mücadele olanların ortaya çıkması ancak bu şekilde olur. Özellikle din ve irtica konusunda yapılan mücadelede esas hedefi çok iyi bilmek gerekir. Bu, bugün toplumumuzda çok yaygın olan gericilik tanımını ile yakından ilgilidir. Gericiliği dinde, dini faaliyetlerde aramak, mücadele hedeflerinin belirlenmesinde yanlış sonuçlar ortaya koyar. Gericilik ve ilericilik mülkiyet ve üretim ilişkilerinde benimsenen davranışlara bağlıdır. Üretim ilişkilerinde halk yararına yapısal değişimler yapmayı kabul eden kişi ilericidir. Etmeyen ise gerici... Yoksa bir insan Kuran okuduğu, camiye gittiği vs. için gerici değildir. Gericiliğin bu anlamı otoriter Osmanlı Devleti'nin ve onun bir devamı olan CHP'nin Anadolu toplumlarının bünyesinde açtığı

çok derin yararlardan biridir. Sökölüp atılması da zordur. Burada dının oynadığı rol çok etkili ve geniş bir üstyapı kurumu olarak statükonun değışimini engelleyip egemen sınıfların saltanatına devam etmelerini sağlamaktır.

İşte, dının bir üstyapı kurumu olarak meydana getirdiği bu ezici etkiyi, ancak, mülkiyet ve üretim ilişkilerinde yapısal değışmelerle sağlayabiliriz. Bu bakımdan birçok kimseler irtica hareketlerine girişen bir imamla, hacıyla, hocayla, gazete yazarıyla mücadelede giriştiği zaman ilericiilik yaptığını zanneder. Halbuki, esas ilericiilik, hacı, hoca, imam, gazete yazarı değıl onların ipini elinde bulunduran sermaye sınıfları ve üretim ilişkilerini kontrol edenlerle yapılan mücadeledir. Bu olumlu mücadelede de hedeflerin doğıru dürüst belirlenmesiyle, temeldeki sorunların açıklık kazanmasıyla ve çelişkilerin kesin olarak ortaya konmasıyla mümkündür. Aksi halde yapılan mücadeleler temelsiz ve havada kalır.

DOĞU ANADOLU'DA GERİ BIRAKILMIŞLIĞIN OLUŞUMU(*)

Türkiye devrimci mücadelesi içinde "halklar meselesi"nin doğru konulması bakımından Doğu Anadolu'da yaşayan Kürt halkının sosyo-ekonomik yapısı, gerek kendi iç çelişkileri, gerekse emperyalizmle ve yerli işbirlikçisi egemen sınıflarla olan çelişkileri bilimsel yöntemle genişliğine ve derinliğine incelenmek ve tartışılmak zorundadır. Bu konuda "*Doğu Anadolu'nun Düzeni*" incelemesiyle ilk cesaretli adımı atan Beşikçi, bu makalesinde Doğu Anadolu'nun geri bırakılmışlığının nedenlerini araştırmakta ve Türkiye devrimcileri tarafından üzerinde önemle durulması gerekli tarihsel gerçekleri ortaya koymaktadır. Beşikçi'nin makalesinin, özellikle sosyal yapı analizleri bakımından, devrimci mücadelemize ışık tutacak yararlı tartışmalara yol açacağına inanıyoruz.

ANT

TÜRKİYE'nin ekonomik ve toplumsal yapısı ile ilgili araştırmalar gün geçtikçe artmakta ve anlam kazanmaktadır. Son birkaç yıl içerisinde yayınlanan kitaplar, gazete ve dergilerde yayınlanan makaleler, bu alandaki çalışmaların ne kadar büyük bir yoğunluk kazandığını açıkça göstermektedir. Öte yandan, yine bu yayınlar etrafında yapılan dinamik ve etkili tartışmalar, kamuoyunun gittikçe bilinçlenme-

(*) Bu yazı, *Ant* dergisinin Şubat 1971 tarihli 10. sayısında, 46-73 sayfaları arasında yer almıştır.

sine sebep olmakta ve bu bilinçlenme Türkiye'nin sorunlarına bakış biçimini temelinden değiştirmektedir. Türkiye'deki bilim hayatı yönünden son derece önemli olan bu olaylar, aslında bir "rönesans"tır. Çünkü, uzun zamandan beri, her alanda, sadece Batı'yı taklit etmekle yetinmiş ve kalkınmayı bu yolla gerçekleştireceğine inanmış aydınlar, artık Batı'yı taklit etmekle sorunların çözülemeyeceğini anlamış ve bu sorunlara daha gerçekçi bir açıdan eğilme zarureti duymuştur. Bu eğilim gelişigüzel bir olay olmayıp Türkiye'deki temel toplumsal yapı çelişkilerinin ortaya koyduğu baskıların açık seçik olarak su yüzüne çıkmasından başka bir şey değildir.

Başka bir deyişle, çeşitli ekonomik ve toplumsal yapı dinamikleri, üretim güçlerini ve üretim ilişkilerini etkilemekte, temelden gelen bu itmeler bilimsel çalışmaları da etkilemektedir. Yeni yeni analizlerin gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Toplumumuzun uyanışı ile bilimsel faaliyetlerdeki dinamizm ve bilimsel çalışmaların Anadolu'ya daha fazla ağırlık vermeleri arasındaki ilişkiyi yakından izlemek gerekir.

Her şeyden önce Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısının analizini yapmayı hedef alan bu gelişim içinde ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri "Doğu sorunu" olmuş, sorunun hem sosyo-ekonomik, hem de etnik yönleri bilimsel bir açıdan tartışılmaya başlanmıştır. Biz bu makalede Doğu Anadolu'nun ekonomik ve toplumsal yapısını ana hatlarıyla ortaya koyup bu yapıdaki değişmeler, değişmelerin dinamikleri, özellikle feodalizm kapitalizme dönüşümü ve bu sürecin siyasal planda meydana getireceği "uluslaşma" olayı üzerinde durmak istiyoruz.

Bilindiği gibi bugün, Doğu Anadolu, Türkiye'nin öteki bölgelerine nazaran ekonomik, toplumsal ve kültürel yönlerden geri kalmıştır. Bilim adamları ve çeşitli siyasi kuruluşlar bu dengesizliğin nedenlerini açıklamaya çalışmakta ve dengesizliği giderici çareler aramaktadırlar. Fakat soruna, daima soyut bir hürriyet ve idealizm açısından bakılıp büyük bir gerçek olan toplumsal sınıflar ve bu sınıfların ideolojileri ihmal edildiği için ne Doğu Anadolu'nun geri kalması olayı açıklanabilmiş, ne de geri kalmışlığı giderici tedbirler getirilebilmiştir.

I. NÜFÜS-TOPRAK ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ

1965 nüfus sayımına göre, Doğu Anadolu bölgesinin nüfusu 5 milyon 903 bindir. Bu, Türkiye nüfusunun yüzde 18.8'idir. 18 ili içine alan Doğu Anadolu'nun kapladığı alan ise 220 bin 735 km²'dir. Bu, genel Türkiye arazisinin yüzde 29.9'udur. Bölgede nüfus yoğunluğu kuzey taraflarda daha düşük olup güneyde fazladır. Hakkâri'de ise 9'dur. Nüfusun yerleşme birimleri itibariyle dağılışına baktığımız zaman ise şunları görüyoruz. Göçebe aşiretlerin sayıları her ne kadar saptanamamışsa da, Doğu Anadolu nüfusunun yüzde 1 veya yüzde 1.5'unu meydana getirdiğini tahmin edebiliriz.¹ Kom, oba, divan, mezraa, yayla gibi köy-altı yerleşme biçimleri 9.717 olup buralarda yaşayan nüfus Doğu Anadolu'daki genel nüfusun yüzde 19'u kadardır. 9.936 adet köyde ise bu nüfusun yüzde 53.2'si, 138 kasabada yüzde 11.9'u 18 il merkezinde ise yüzde 15.3'ü yaşamaktadır.²

18 ilde çiftçi ailelerinin yüzde 38'i topraksızdır. Çiftçi ailelerinin yüzde 45.4'ü, 1-50 dönüm arasında toprak kontrol etmekte ve bu toprak genel tarım arazisinin yüzde 27'sini meydana getirmektedir. Çiftçi ailelerinin yüzde 14.2'si 51-200 dönüm arasında toprağa sahip olup bu toprakların genel tarım arazisi içindeki oranı da yüzde 40'a yakındır. Çiftçi ailelerinin yüzde 2.4'ü ise 200 dönümden fazla toprak kontrol etmekte ve bu topraklar da genel tarım arazisinin yüzde 33'ünü meydana getirmektedir. Bu durum toprak mülkiyetinde çok büyük dengesizliklerin varolduğunu göstermektedir.³ Toprak mülkiyetindeki bu dengesizlik gelir dağılımında sınıflar arası keskinlikleri etkilediği için, insan ilişkilerinde anonimleşmemiş şekilleri de beraberinde oluşturmaktadır. Öte yandan eğitim, siyaset, demokrasi, din, tarikat, hukuk gibi üstyapı kurumları bu yapıya göre şekillenip ona göre fonksiyonel bir karakter göstermektedir. Fakat son zamanlarda, nüfusun büyük bir hızla artışı, temeldeki bu sorunun, yani toprak dengesizliğinin çok daha açık bir şekilde

1. İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller**, E Yayınları, İstanbul 1969, s. 33

2. İsmail Beşikçi a.g.e., s. 43

3. İsmail Beşikçi, a.g.e., s. 64

ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Doğu Anadolu'da nüfusun artışı gerçekten çok hızlıdır ve Türkiye ortalamalarının üzerindedir. 1945'ten 1965'e kadar, 20 yıllık süre içinde Doğu'da artış hızı yüzde 2.88 olduğu halde, Türkiye'de bu oran yüzde 2.65'tir. Şehir ve köylerdeki artış oranlarının incelenmesi ise daha ilginç sonuçlar vermektedir. Şehirlerdeki artış Doğu Anadolu'da yüzde 4.3, Türkiye'de ise yüzde 3.4'tür. Köylerdeki artış ise Doğu'da yüzde 2.4, Türkiye'de ise yüzde 2.1'dir. Artan nüfusun tabandan yukarı doğru yaptığı baskı çok önemlidir. Çünkü nüfus artışıyla birlikte toprak, yayla, iş istekleri de artmakta ve dinamizm kazanmaktadır. Toprak, yayla ve işyeri istekleri, şimdilik devlete karşı yapılmış olsa da, dönüp dolaşıp üretim ilişkilerini kontrol edenlere karşı olacağı şüphesizdir. Doğu Anadolu'da statükoyu parçalayacak esaslı unsur, nüfus artışı ve bu oluşumun tarımdaki makinalaşma ile diyalog haline gelmesidir. Zira tarımdaki makinalaşma hızı Doğu Anadolu'da çok hızlıdır. 1965-1966 yılında Türkiye'deki traktörleşme yüzde 19 artarken, Doğu'da bu hız yüzde 46'dır. 1966-1967 yılındaki artışlar da aşağı yukarı böyledir. Bu ise makinalaşma ile birlikte çok büyük bir köylü nüfusun tarım sektörü dışında kalması ve kendisine tarım sektörü dışında iş araması demektir.

Öte yandan normal bir şehirleşme olayı olmadığı, yani tamamen demografik bir yığılma olduğu için bu yığının fonksiyonel hale getirilmesi de zordur. Zira sanayileşme son derece zayıftır. İşte geniş toprakları ve buna bağlı olarak geniş halk yığınlarını kontrol eden kişiler, temeldeki çelişkiyi çok iyi gördüklerinden, bu sorunu gizleyebilmek ve halkın bu konudaki bilinçlenmesini önlemek için hem baskı yapmakta, hem de kamuoyunun dikkatini daha başka ve ana sorunun dışında bulunan alanlara doğru kanallı etmeye çalışmaktadırlar.

Temeldeki ana sorunu gizleyen etkenlerden birisi, çeşitli tarikat ve mezhep gruplarının çatıştırılması, irticanın körüklenmesi, öteki ise, toplumsal muhtevadan uzak tutularak, duygusal bir şekilde saptırılmaya çalışılan Kürt sorunudur. Milliyetçilik anlayışının, yeni fikirlere, özellikle devrimci fikirlere kapalı olduğu, toprak ağaları ve şeyhler tarafından iddia edilmektedir. Böylece egemen sınıflar, Kürt milliyetçili-

ğini ana çelişkiyi gizleyebilecek bir etken olarak kullanmak istemektedirler. Örneğin milliyetçi adamın, kendi ağasını, şeyhini, aşiret reisini sevmesi gerektiği fikrini geniş ölçüde propaganda ederler. Ağaların kullandığı başka bir taktik de, doğrudan doğruya baskıdır. Ağa bu baskıyı günden güne artırdığı silahlı adamları vasıtasıyla sürdürmektedir. Bu baskının halk yığınları üzerindeki etkisi çok büyüktür. Bu bakımdan baskıya karşı yeni direnme yolları aranmaktadır. Eşkıyalık her şeyden önce böyle bir direnme biçimidir. Bunun ötesinde az nüfuslu ağa köylerinin hemen yakınında kurulan ve nüfusları gittikçe artan köylerin durumu da çok ilginçtir. Ağa bu çözümleri baskı yolu ile önlemeye çalıştığı andan itibaren yapıda bulunan az-çok hukukilik ve meşruluk durumu kaybolmakta, ağa ceberrut bir hüviyete bürünmektedir.

Bütün bunlara rağmen, halkın aradığı yeni direnme yollarının henüz sınıfsal bir bilinç kazandığı iddia edilemez. Silahlı çatışmalar ve anlaşmazlıklar hâlâ, ağa ile ağa arasında, aşiret reisi ile aşiret reisi arasındadır. Henüz ağa ile köylü ve aşiret reisi ile köylü arasında bir çatışma başlamamıştır. Köylüler henüz ağa ile ağanın, aşiret reisi ile aşiret reisinin çatışmalarında bir alet olarak kullanılmaktadır.

Bütün bu söylenenler 1967 yılı yaz aylarında Doğu Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yapılan, daha sonraki yıllarda da büyük bir yoğunlukla sürdürülen ve Doğu Anadolu'nun geri bırakılmışlığını protesto eden mitinglerde gayet somut bir şekilde ortaya konmuş ve belgelenmiştir. Mitingler her ne kadar Doğulu toplumcu aydınların feodal kalıntıları sürdürebilmek için her türlü tedbiri alan Doğulu ve Batılı egemen sınıflara karşı bir protesto hareketi olarak başlamışsa da, tabanda geniş etkiler yaratmış ve aydınların halk yığınlarıyla diyalog kurmalarını sağlamıştır. Mitinglere topraksız ve az topraklı köylüler yanında ağa, şeyh, seyit, aşiret reisi gibi üretim ilişkilerini kontrol eden kişiler de katılmışlardır. Üretim ilişkilerini kontrol eden bu egemen kişilerin mitinglere katılmalarının başlıca üç nedeni vardır:

Birincisi kamuoyunun temel toplumsal yapı çelişkilerinde bilinçlenmesini önlemektir. **İkincisi** Kürt halkının hor görülmesini protesto etmek, **üçüncüsü** ise kapitalist ağalar

olmak özlemidir. Doğu'daki ağalar, Batı'daki toprak ağalarının çok geniş birikimler yaparak daha çok zengin olduklarının, yani kapitalist ilişkiler kurduklarının farkındadırlar. Doğu'daki ağa da böyle işletmeler kurarak daha fazla birikim, daha fazla yatırım yapıp daha fazla kâr sağlamak amacındadır. Çünkü feodal ilişkilerin sürdüğü düzende kendisindeki birikim de çok az ve yatırım olanakları çok düşüktür. İşte bunu anlayan ağalar da mitinglere katılmakta, Doğu, Batı dengesizliğini ileri sürerek, devletin Doğu'ya el uzatmasını, özellikle, yol, baraj, su kanalları gibi altyapı tesislerinin kurulmasını istemektedirler. Devletin Doğu için yukarıda sayılan altyapı tesislerini yapması, aslında feodal ilişkilerin tasfiyesini hızlandırmaktadır. Çünkü haberleşme ve ulaştırma olanaklarının ve bunların gereği olan teknik bilgilerin yoğunlaşması, sosyal yapıların gerek iç bünyelerini gerek dış ilişkiler alanını ergeç değiştirecek daha dinamik ve yoğun insan ilişkileri, kişisel bağların çok büyük rol oynadığı geleneksel ilişkilerin yerini alacak, böylece feodal ilişkileri tasfiye edecektir. Feodal mülkiyet ve üretim ilişkilerini kontrol eden ağalar, şeyhler ve aşiret reisleri, şimdilik, yer yer baskıya dayanarak bu mülkiyetlerini kontrol olanağı buluyorlarsa da, nüfus artışı ve makinalaşmanın temelden yaptığı baskı, ağaların silahlı baskısını da aşacak güçtedir.

II. ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN ÇOK YÖNLÜLÜĞÜ ve FEODAL KURUMLAR

Feodal üretim ilişkileri tarihsel bir süreç içinde başlıca üç aşamadan geçiyor. Bunlar, emek-rant, ürün-rant, pararant olmak üzere özetlenebilir. Ve bu aşamalar genel olarak birbirlerini izlerler. Öte yandan bugün saf şekliyle feodal sömürüyü arayıp bulmak olanağı yoktur. Belirli bir yerde üretim ilişkileri her ne kadar feodal bir karakter gösterse de, üretimin kapitalist pazar için yapıldığı da büyük bir gerçektir. O halde üretim ilişkilerinin çok yönlü bir karakter aldığını, aynı yerde ve aynı zamanda çeşitli üretim ilişkilerinin iç içe veya yan yana olarak yer aldığını görmek mümkündür. Burada söz konusu olan feodaliteyi, tarihsel bir süreç içinde ortaya çıkan feodal sömürü olarak değil de feodal toplum yapısı olarak almak gerekir. Yani saf şekliyle feodal sömürü-

yü arayarak üstyapı kurumlarını katıyen ihmal etmemek gerekiyor. Çünkü feodal sömürüye göre şekil alan şeyhlik, ağalık, aşiret reisliği gibi üstyapı kurumları bir noktadan sonra altyapı ile sıkı bir şekilde bütünleşmekte, altyapı ilişkilerinin daha ileri bir aşamaya geçmesini engellemektedir.

Toprağın son derece dengesiz dağıldığını yukarıda belirtmiştik. Burada feodaliteyi belirleyen, şüphesiz ki, toprağın dengesiz dağılışı değil, topraksız ve az topraklı olanlarla toprak sahipleri arasındaki ilişkililerdir. Fakat üretim güçlerinin geniş ölçüde, öküz, karasaban ve kağı tarafından belirlendiği yerlerde toprak dengesizliğinin feodal sömürüyü ortaya çıkaracağı da büyük bir gerçektir. Feodal sömürünün emek-rant, ürün-rant, para-rant olarak belirlenen üç aşamasını da bugün Doğu Anadolu'da görmek mümkündür. Tarikat liderleri şeyh ve seyitlerin durumunu emek-rant kategorisinde ele alabiliriz. Gerçekten şeyh ve seyitlerin müridlerine yüklediği görevler tamamen angarya niteliği taşımaktadır. Müridlerin ücretsiz yani karşılıksız olarak şeyhin tarlasında çalışması, şeyhin ekinini ve samanını tarladan ambara taşıması, ekinini değirmene götürüp getirmesi, evinin günlük hizmetlerini yapması, bağında, bahçesinde çalışması vb. Burada karşılığı ödenmeyen emeğin zapt edilmesi söz konusudur. Şeyhliğin yaygın olduğu her yerde bu tip sömürüyü görmek mümkündür. Feodalizmin daha ileri bir aşaması olan ürün-rant şeklindeki sömürüde ise söz konusu olan emeğin karşılıksız olarak zapt edilmesi değil, şeyh, toprak ağası, aşiret reisi gibi feodallerin, üreticinin meydana getirdiği ürünün bir kısmına doğrudan doğruya el koymaları şeklinde olur. Bu duruma geniş toprak mülkiyetinin çok yaygın olduğu yerlerde rastlandığı gibi aşiret örgütünün kuvvetli olduğu yerlerde de rastlanır. Köylerin şahıslara ve sülalelere ait olduğu yerlerde daha çok rastlanır. Bu konu ile ilgili olarak Köy İşleri Bakanlığı Köy Envanter Etüdlerinde gösterilen, şahıslara ve sülalelere ait köy sayıları ile ilgili rakamları büyük bir şüphe ile karşılamak gerekir. Aslında bu tip köylerin sayılarının çok daha fazla olduğu gerçektir.⁴ Burada üretici, ürettiklerinin bir kısmını doğrudan doğruya, ürün olarak, egemen sınıflara kaptırır. Üretici, toprak sahi-

4. İsmail Beşikçi a.g.e., s. 66, dipnotu 14

binin toprağında çalışıyorsa, yani toprak ağası tarafından kendisine bu görev verilmişse, sömürü tam anlamıyla feodal bir sömürüdür. Fakat ağanın toprağını kiralayarak veya ortakçılıkla üretim yapıyorsa sömürünün tam feodal bir sömürü olduğu söylenemez. Buna rağmen ortakçılıkta yarı feodal bir sömürünün söz konusu olduğu iddia edilebilir. Feodalizmin son aşaması olan para-rant şeklindeki sömürüde ise emek veya ürün değil, doğrudan doğruya paranın zapt edilmesi söz konusudur. Burada artık ilkel bir kapitalizmin yavaş yavaş geliştiğini görmek mümkündür.

Durumu ana hatlarıyla bu şekilde ortaya koyduktan sonra ilişkilerin başka bir yönüne daha bakmakta yarar vardır. Bu, ilişkilerin kapitalizme bakan yönüdür. Şöyle ki: Örneğin bir göçebe aşireti ele alalım. Göçebe aşiret sisteminde üretim her ne kadar tüketim için yapılıyor görünüyorsa da belirli bir üretim fazlasını göçebe aşiret kendisi dışındaki birtakım kurumlarla ilişki kurarak değerlendirir. Bunlar, sırasıyla çerçi, kasaba tüccarı ve şehir tüccarıdır. Çerçi, kasabadan sağladığı bir miktar para ile veya kredi ile şeker, çay, incik-boncuk, bisküvi, çocuk oyuncağı vb. satın alır. Bunu katıra yükler ve zoma zoma gezer. Oralarda bu şeyleri yün, kıl, kitre (kitre yayla otlarından sağlanan bir madde olup zambak endüstrisinde kullanılır) karşılığında değiştirir. Burada tamamen trampa ekonomisinin kuralları yürürlüktedir. Para katiyen işlemez. Elma, armut, karpuz vb. getiren çerçiler de vardır. Göçebeler çerçiden başka kasaba tüccarı ile de ilişki kurarlar. Bu seviyede pazarlık söz konusu olmaz. Göçebeler malını pazara götürür, fakat malın çeşidinde herhangi bir değişiklik yoktur. Buna karşılık aldığı mallarda değişiklik olmuştur. Ayakkabı, elbiselik, giyim-kuşam malzemesi ve kap-kacak alır. Ve artık ekonomide para da rol oynar. Yüzde 50-60 trampa, yüzde 40-50 paralı ekonomi vardır. Göçebelerin üretim fazlasını değerlendirmek için ilişki kurdukları başka bir kurum da şehir tüccarıdır. İlişkilerin bu seviyesinde hem ekonomik ilişkilere konu olan araç ve gereçler hem de mekanizma farklıdır. Burada göçebenin başlıca ürünü koyun ve yündür, peynir değerinden kaybetmiştir. Para ekonomisi hakimdir. Tüccar aldığı koyun ve yünün karşılığında para ve kredi verir. Burada kredinin rolü şudur: Bir tüccar göçebenin koyun ve yünlerinin başka bir

tüccara satılmasını önlemek için önceden göçebeye biraz kredi verir, böylece göçebeyi kendisine bağlamış olur. Bazen bir tüccarın her yıl aynı göçebenin koyun ve yünlerini aldığı da görülür. Bu pazarlık doğrudan doğruya tüccarın çadırları ziyareti sırasında yani sürü başında yapılır.

Burada belirtmek istediğimiz en önemli nokta, bütün bu etkenlerin, yani çerçi, kasaba tüccarı ve şehir tüccarının göçebe ekonomisinin bünyesinde aynı zamanda ve aynı mekânda görülebilmesidir. Yani çerçi, kasaba tüccarı ve şehir tüccarı hatta büyük şehir tüccarı göçebe aşiretin dışarı ile olan ilişkilerinin yoğunlaşması sırasında birbirlerini izleyen ekonomik ilişkiler değildir. O halde iç içe bir durum göstermektedirler. Çerçi ile olan ilişkiler feodalizmin daha aşağısında olan bir üretim ilişkisidir. Çünkü burada para söz konusu değildir. Kasaba tüccarı ile olan ilişkileri ise feodal nitelik göstermektedir. Fakat ilişkiler göçebe aşiret bakımından feodaldır. Çünkü göçebe yün, kıl, peynir gibi bazı üretim artıklarını satmakta bunun karşılığında gaz, bez, tuz gibi ihtiyaçlarını almaktadır. Dolayısıyla bir değiş-tokuş olup pazar için üretim söz konusu olmamaktadır. Fakat çerçi ve kasaba tüccarı ile olan ilişkiler göçebeler bakımından feodalizmden daha aşağı veya feodal bir nitelik olduğu halde çerçi ve kasaba tüccarı bakımından feodal niteliği biraz aşmaktadır. Çünkü az da olsa bir birikim söz konusudur. Şehir tüccarı ile olan ilişkilerde bu ikileşme çok daha belirgindir. Şehir tüccarının aşirete bakan yönü feodal olduğu halde büyük şehir tüccarına bakan yönü kapitalisttir. Çünkü şehir tüccarı (buna tefeci de diyebiliriz) aşiretlerden koyunları toplatırken feodal törelerden faydalanır ve bu töreleri kendi çıkarlarına göre kullanır. Bu hayvanları daha büyük tüketim merkezlerinde değerlendirmeye başladığı zaman artık feodal değildir. Batı'daki kapitalistlerle ilişki kurarak onlarla bütünleşmeye çalışır. O halde :

1. Aşiretin ekonomik ilişkilerinde iki esaslı yön vardır. a) feodal yön, b) kapitalist olan yön.

2. Üretimde her ne kadar feodal ilişkiler görünüyorsa da, üretim kapitalist pazar içindir.

Aşiret bakımından düşündüğümüz bu ikili oluşumu Doğu Anadolu'daki öteki sosyal yapılar bakımından da izleyebi-

liriz. Örneğin Urfa'daki bir toprak ağasını ele alalım. Bu toprak ağasının köylerle olan ilişkileri tamamen feodal bir nitelik göstermektedir. Yani Urfa'daki toprak ağası yer yer emek-rant, ürün-rant veya para-rant şeklindeki bir sömürüyü gerçekleştirmektedir. Fakat bu ağalar feodal sömürü sonucu biriken artık ürünü Batı'daki kapitalist pazarlarda değerlendirmek istemektedirler. İşte ağaların Batı'daki kapitalistlere bakan bu yönü artık feodal değildir, kapitalisttir ve ağalar Batı'daki kapitalistlerle bütünleşme çabasındadırlar. Aynı şey şeyhler ve aşiret reisleri için de söylenebilir. Bugün Doğu'daki her ağa, şeyh ve aşiret reisinin Batı Anadolu'da apartman, otel, işhanı gibi işletmeleri vardır. Çünkü bu kişiler Doğu Anadolu'da feodal törelerden yararlanarak sömürüyü gerçekleştirmekte, sömürü sonucu meydana gelen artık ürünü de Batı Anadolu'da yatırıp değerlendirmektedir. O halde Doğu Anadolu'da türlü üretim ilişkileri aynı anda ve aynı yerde yan yana veya iç içe gözlenebilmektedir. Fakat feodal ilişkilerin oranı yüzde şu kadar, kapitalist ilişkilerin oranı yüzde şu kadardır denemez. Türlü üretim ilişkileri hakim bir üretim sürecine göre şekillenmektedir. Bu hakim üretim süreci elbette ki kapitalizmdir.⁵

III. GERİ KALMIŞLIK TARİHSEL BİR OLUŞUMDUR

Günümüze kadar, Doğu Anadolu'nun geri kalmışlığı söz konusu edildiği zaman, bunun açıklanması iki sebebe dayandırılarak yapılyordu: Bunlardan biri, Doğu Anadolu'nun siyasi iktidarlar tarafından ihmal edilmesi, öteki ise bölgenin ekonomik ve toplumsal yapısında hâlâ ağalık, şeyhlik, seytlik, aşiret reisliği gibi, ortaçağ kalıntısı kurumların mevcut olmasıdır. Bu görüş en güzel ifadesini Cumhuriyet Halk Partisi'nin 12 Ekim 1969 Seçim Bildirisi'nde bulduğu gibi,⁶ bazı bilimadamlarımızın yazılarında da görülmektedir.⁷ Aslında

-
5. Bu konuda Bk. Korkut Boratav, "Tarımda Hakim Üretim İlişkileri Üzerine", PD Aydınlik, Sayı 1-15, Ocak 1970, s. 179-180
 6. CHP'nin Düzen Değişikliği Programı, "Doğu'da Yeni ve Halkçı Düzen", Ankara 1969, Bölüm 6, s. 45
 7. Özer Ozankaya, "Doğu Anadolu Sorunu", Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 24, Sayı 3, s. 75 vd.

Doğu Anadolu'nun geri kalmasını açıklamaya çalışan bu ifadeler, geri kalmanın nedenleri değil, İsmail Cem'in de çok yerinde ve doğru olarak ortaya koyduğu gibi, sadece geri kalmanın görüntüleri ve belirtileridir. Bu bakımdan bizzat kendileri sosyo-ekonomik bakımdan açıklanması gereken temel yapısal olgulardır. Başka bir deyişle, söylenenler, Doğu Anadolu'nun geri kalmasının nedenleri değil, Doğu Anadolu'ya karşı yürütülen, belirli ekonomik, toplumsal ve kültürel politikaların bir sonucudur. O halde, ağalık, şeyhlik, seyyitlik, aşiret reisliği gibi Ortaçağ'a has kurumların mevcut olması, Doğu'nun geri kalmasının nedenleri değildir. Bu kurumların hâlâ ayakta kalmaları, siyasi iktidarlar tarafından yürütülen ekonomik, toplumsal ve kültürel politikaların bir sonucudur. Siyasi iktidarların Doğu Anadolu'yu ihmal etmeleri, yine aynı politikaların bir gereği olmuştur. Çünkü geri kalma olayı, "Milli gelir düşük, beslenme yetersiz, sanayi zayıf, okuma-yazma bilenler çok az" gibi günümüzdeki belirtileriyle açıklanamaz. Geri kalmışlığı tarihsel bir oluşum içinde ve dinamik bir açıdan ele almak gerekir.⁸ Bu bakımdan aşağıdaki iki soruya açık yüreklilikle, her türlü duygusallıktan uzakta kalarak, cesaretle, tam bir bilimsel çaba içinde sormak ve cevap aramak gerekir:

1. Doğu Anadolu'da çeşitli altyapı hizmetleri yapıp kapitalist ilişkilerin geliştirilmesine öncülük edilseydi, ağalık, şeyhlik, aşiret reisliği gibi feodal kurumlar ayakta kalabilir miydi?

2. Merkezi otorite, kapitalist ilişkileri geliştirip feodaliteyi tasfiye edeceği yerde, neden feodal unsurlarla ittifak yapıp, bu unsurların Batı Anadolu'daki egemen sınıflarla bütünleşmesini sağlamıştır.

Bu sorulara, etnik etkenleri de göz önüne almadan, sıhhatli cevaplar vermek mümkün değildir. Çünkü gerikalmışlık ve yoksulluk, sadece Doğu Anadolu'nun değil, tüm Türkiye'nin sorunudur. Örneğin Orta Anadolu'da veya Batı Anadolu'da, Doğu Anadolu'daki gibi geri kalmış köyler ve halk yığınları vardır. Fakat bir Orta Anadolu sorunu yoktur.

8. İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1970, s. 14.

Burada çok önemli gördüğümüz bir açıklamayı yapmak gerekir. Bütün merkezi otoritelerin kendi egemen sınıflarıyla ittifak yapacakları, başka bir deyişle merkezi otoritenin egemen sınıfların bizzat kendisi olduğu şüphesizdir. Fakat Batı Anadolu, kapitalist ilişkileri hızla geliştirip emperyalist pazarlarla ilişki kurduğu halde, Doğu savaş sonrasında bir süre neden feodal bir düzende kalmıştır? Doğu'daki feodal egemen sınıf, feodal üretim biçiminin ortaya koyduğu artık-ürünün çok az bir artık-ürün, dolayısıyla feodal sömürünün çok düşük bir sömürü olduğuunun, halbuki Batı Anadolu'daki toprak sahiplerinin çok daha fazla ürünü kapatıp çok daha fazla birikim yaptıklarının neden farkına varamamışlardır? Merkezi otorite neden onların feodal olarak kalmalarını sağlayıp, onlarla kapitalist değil de, feodal olarak ittifak yapmayı tercih etmiştir?

IV. OSMANLI İMPARATORLUĞU DEVRİNDE KÜRT HÜKÜMETLERİ ve SANCAKLARI

Doğu Anadolu'da uygulanan bugünkü toprak mülkiyetinin kökleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha önceki devirlere doğru uzanmaktadır. Kürtler, ilk çağlarda da, Van Gölü'nün güney taraflarında rastlanmakla beraber, ancak Arap yayılması sırasındaki politik bir güç olarak belirmişlerdir. Kürtler Doğu Anadolu'da Arap ordularıyla karşılaştıkları zaman ilkel bir feodal düzende yaşıyorlardı. Müslümanlığı kolayca kabul ettikleri için İslam ordularıyla kanlı savaşlara girmediler. Böylece Kürt feodal düzenleri, Arap yayılması sırasında güçlenerek varlığını sürdürdü.

Türkler ilk defa 1028 yıllarında Anadolu'ya akınlara başladılar. 1071 Malazgirt Savaşı'yla birlikte bu akınlar tamamlandı. Bu akınlar sırasında Türkler, her şeyden önce, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret düzenleriyle karşı karşıya geldiler. Türkler ilk önce Kürt aşiret düzenlerini ortadan kaldırarak, Kürtleri tamamen kendilerine bağlamak istediler. Türk boylarıyla Kürt aşiretleri arasında büyük savaşlar oldu. Bu savaşlar sonunda Türkler, Kürt aşiret düzenlerini ortadan kaldıramayacaklarını anladılar. Bu düzenleri tanıyarak onlarla ittifak yapmak zorunda kaldılar. Bu şekilde,

gerek Türk akınları sırasında, gerekse Selçuklu İmparatorluğu devrinde Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret düzenleri, feodal üretim ilişkileri düzeyinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde de Doğu Anadolu'daki Kürt feodal düzenleri çok önemli yapı değişikliğine uğramadan devam etmiştir. Şöyle ki: Osmanlı sistemine göre toprak, devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Topraktan faydalanma hakkı ise has, tımar, zeamet örgütü içinde reayaya verilmiştir. Fakat imparatorluk üzerinde rakipsiz bir hakka sahip olan padişah, çeşitli nedenlerle, çeşitli kişi ve topluluklara çok geniş araziler vermiş ve bu araziler Osmanlı toprak sistemi dışında tutularak özel hukuk kaidelerine göre işletilmiştir. Osmanlılar Doğu Anadolu'yu fethetmeye çalıştıkları zaman, feodal Kürt düzenleriyle karşı karşıya geldiler. İlk önce, bu düzenleri organik olarak kendi bünyeleri içine almaya gayret ettiler. Fakat bunun mümkün olmadığını kısa zamanda anladılar. Çünkü Kürtler de savaşçı ve atak bir kavimdi. Kürt aşiret düzenlerini organik olarak kendi bünyesi içine alamayacağını anlayan Osmanlı, bu sefer onları, kendi düşmanlarına karşı tampon olarak kullanmaya çalıştı. Böylece aşiret sistemine dayanan Kürt feodal düzenleriyle Osmanlı merkezi otoritesi arasında kuvvet dengesine dayanan bir "sözsüz anlaşma" yapıldı. Bu "sözsüz anlaşma" uyarınca devlet, Doğulu beylerin hayat alanına karışmamakta, buna karşılık, "savaşçı Kürt kabileleri de merkeze başkaldırmamakta"⁹ ve Osmanlıyı düşmanları olan Safevi ve Memluk devletlerinden gelecek tehlikeye karşı korumaktadır.

Bütün bunlar Doğu Anadolu'da Kürt toplumunun Osmanlı Sarayı'yla ilişkileri yönünden başlıca üç sistemin varlığını ortaya koyar. **a)** Kürt hükümetleri, **b)** Kürt sancakları (Kürt beylerine verilen yurtluk ve ocaklıklar) **c)** Osmanlı Devlet Sancakları. Bunlardan Kürt hükümetleri, tam feodal nitelikte bağımsız birliklerdir. Kürt hükümetlerinde, toprağa ve aşiretlere Osmanlı Devleti karışmıyor, bunlar hükümetlerin feodal yöneticilerinin mülkü ve tebaası kabul ediliyordu. Belli başlı Kürt hükümetleri arasında Cizre, Hazro, Eğil, Palu, Kih, Bitlis, Hizan, Hakkâri, Mahmudi, Şehrızor, İmadiye,

9. İsmail Cem, a.g.e., s. 368.

Mihrivana, Uşti, Ekrâd hükümetlerini sayabiliriz.¹⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "Azil kabul etmez Kürt hükümetleri ve beyleri" olarak nitelenen beylikler bunlardır.¹¹

Kürt aşiret reislerine yurtluk ve ocaklık olarak verilen sancaklar öteki sancaklardan ayrılmakta, idari yetkileri bakımından hükümetlere yaklaşmaktadır. Bu çeşit sancaklara sahip olan aşiret reislerinin ellerinden toprakları alınamamakta, topraklara bir yabancı tayin edilememektedir. Yani toprağın ve aşiretin sahibi, sancak reisi olan aşiret reisleridir. Yalnız hükümetlerden farklı olarak, sancak beyi olan aşiret reisleri, bu yetkilerine karşılık sipahi gibi savaşa katılmak zorundadır.¹² Doğu Anadolu'da 50'ye yakın Kürt sancığı vardı.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi Osmanlı Sarayı Doğu Anadolu'yu hiçbir zaman, organik olarak kendi bünyesine alamamıştır. Bu durumda Doğu Anadolu'daki feodal ilişkiler, asırlar boyunca devam etmiş, imparatorluk içinde meydana gelen olaylardan önemli derecede etkilenmemiştir. Bilindiği gibi feodal üretim ilişkilerinin en önemli sonuçlarından biri, son derece az bir artık-ürünün yaratılmasıdır. Bu faktör Doğu Anadolu'nun dışarıya açılma, dış faktörlerle bütünleşme, dış faktörlerden etkilenme veya onları etkileme olanaklarını kısıtlayan önemli bir faktördür. Hayvancılık alanında elde edilen artık-ürünün ise Doğu Anadolu'nun Batı Anadolu'ya değil daha çok Ortadoğu'ya açılmasına sebep olmuştur. Böylece Doğu Anadolu kendine özgü bir sosyo-ekonomik sistemi sürdürmüştür. İmparatorluğun kudretli devirlerinde ilişkiler bu seviyede sürdürülürken Tanzimatla birlikte, özellikle Batı'nın etkisiyle, bu ilişkilerin bünyesinde bazı değişiklikler olmuştur. Bu devirde Osmanlı İmparatorluğu Batı'da oluşan milliyetçilik hareketlerinden ge-

10. Şerafettin Turan, "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı, Erzurum 1963, s. 205

11. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul 1970, s. 263.

12. Muzaffer Erdost, "Türkiye'de Feodalizmin Kaynakları ve Bugünkü Durumu Üzerine Bir Taslak", **Aydınlık**, Sayı 5, s. 363

niş ölçüde etkilenmiş, Balkan halkları hızlı bir şekilde bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

Milliyetçilik hareketlerinin geliştiği bu çağda Osmanlı Sarayı, Doğu Anadolu üzerinde uyguladığı son derece başarılı bir taktikle hem Kürt halkının merkezileşmesini ve birlik olmasını engellemiş, hem de Ermenilerle Kürtleri birbirleriyle çarpıştırarak Ermenistan'ın kurtuluşunu başarısızlığa uğratmıştır. Osmanlı Sarayı'nın Doğu Anadolu üzerinde uyguladığı bu taktik Hamidiye Alayları'nın kurulmasıyla ilgilidir. 1891 yılında Sultan Abdülhamit tarafından 36 adet olarak kurulan Hamidiye Alayları Osmanlı Sarayı'na iki bakımdan yarar sağlamıştır. Birincisi Kürt aşiretleri arasında zaten mevcut olan çatışmaların, silahlı bir şekilde ve resmi olarak sürdürülmesini sağlayarak Kürt halkının merkezileşmesini ve birlik olmasını önlemesidir. Padişah Abdülhamit'in, Kürt aşiretlerinin bu özelliğini kavraması ve buna göre bir politika izlemesi, Osmanlı Sarayı yönünden son derece başarılı bir tutumdur. Hamidiye Alayları kuruluşuyla sarayın sağladığı ikinci yarar da, Müslüman Osmanlı halkları, Türkler, Kürtler, Araplar vb. arasında birlik ve beraberliği sağlayan Hilafet Kurumu'nu, dinci ideolojiyi kullanarak Ermenilere karşı bitmek tükenmek bilmeyen bir savaşın başlatılmasıdır. Osmanlı Sarayı, halkların birbirleriyle çarpıştırılması sonucu meydana gelen dengeden geniş ölçüde yararlanmış ve kendisine karşı muhtemel olan başkaldırıları önlemiştir. Bu denge politikasının sadece Doğu Anadolu'da değil, imparatorluğun çeşitli yerlerinde ve çeşitli iç politika sorunları karşısında oynanmış olduğunu görüyoruz.¹³

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'ne rağmen, toprak, tamamen mahalli feodallerin kontrolü altına geçmiş ve bu süreç merkezi otoritenin zayıflamasına göre yoğunluk kazanmıştır. Cumhuriyetle birlikte son derece önemli bir olay ile karşılaşıyoruz. O zamana kadar halk üzerinde derebeyi olarak hüküm süren toprak ağası, şeyh, aşiret reisi gibi Doğulu egemen sınıfların, cumhuriyetle, özellikle Medeni Kanun'un

13. Tevfik Çavdar, **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, Ant Yayınları, İstanbul 1970, s. 49

kabulüyle birlikte, toprak mülkiyetine sahiplikleri de hukuksal bir hüviyete bürünmüş ve resmileşmiştir. Şu olayı kavramak çok önemlidir. Cumhuriyetin ilanı ve Medeni Kanun'un kabulüyle birlikte Osmanlı toprak sisteminden özel mülkiyete geçiş neden gürültüsüz patırtısız olmuştur? Veya devlet, toprağı halka geçirecek, mülkiyetini ona devredecek düzenlemeleri niçin yapmamıştır? Aslında böyle bir düzenlemeye lüzum yoktur. Çünkü toprak, zaten imparatorluğun son zamanlarında mahalli derebeylerin eline geçmiştir. Mahalli derebeyler bunu halk üzerinde yaptıkları baskı ve zor ile elde etmişlerdir. Bu bakımdan Cumhuriyetle birlikte, devlet topraklarının vatandaşların mülkiyetine geçmesini sağlayacak yeni bir düzenlemeye lüzum kalmamıştır. Medeni Kanun'un kabulü, bu sosyo-ekonomik gerçeğe, yani fiili duruma sadece hukukilik ve meşruluk vermiştir.

Doğu Anadolu'da 1923'ten son yıllara kadar toprak mülkiyetinin dağılışı konusunda önemli bir bünye değişikliği olmamıştır. Cumhuriyetin ilanı ve Hilafetin kaldırılmasıyla birlikte merkezi otoriteye karşı yapılan isyanlar, bu isyanların sonucu olan sürgünler, durumda bir değişiklik yapmamıştır.

V. KURTULUŞ SAVAŞININ İDEOLOJİSİ

Kurtuluş Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürgeleştiren güçlere karşı antiemperyalist bir savaştır. Bu bakımdan antiemperyalist şiarlar sık sık kullanılmıştır. Fakat bu savaş hiçbir zaman antifeodal bir savaş olmamıştır. Dolayısıyla demokratik hakların savunuculuğunu yapan şiarlara fazla yer verilmemiştir. Savaşın antifeodal bir savaş olmaması, her şeyden önce feodal unsurların desteğiyle kazanılması demektir. Bu durumu Doğu Anadolu'da bütün açıklığıyla görüyoruz. Burada, Mustafa Kemal'in 1919-1922 yılları arasında Doğu Anadolu'yu, Anadolu'daki "devrimci" harekete hangi ideolojiyi kullanarak kazandığının araştırılması çok önemlidir. Bu bakımdan dinci ideolojinin durumunun incelenmesi gerekir. Savaşın antifeodal bir hüviyete bürünmemesi, dinci ideolojinin geniş çapta kullanılmasına sebep olmuştur. Savaş içerisinde, özellikle Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde Mustafa Kemal tarafından dinci ideoloji geniş

çapta kullanılmış ve bu şekilde Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretleri devrimci harekete kazanılmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal, **"Mutki'de aşiret reisi Hacı Mustafa Bey'e"**, **"Bitlis Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretleri'ne"**, **"Şırnak'lı Abdürrahman Ağa Hazretleri'ne"**, **"Derşevli Ömer Ağa Hazretleri'ne"**, **"Musaşlı Resul Ağa Hazretleri'ne"**, **"Şeyh Mâhmud Efendi Hazretleri'ne"**, **"Norşin'li Meşahihi İzamdan (Büyük ulu şeyhlerden) Şeyh Ziyaettin Efendi Hazretleri'ne"**, **"Garzan'da Rüesa'dan Cemil Çeto Bey'e"**... yazdığı mektuplarda¹⁴ Saltanatın ve Hilafetin, dolayısıyla İslam aleminin büyük bir tehlike içinde olduğunu belirtmiş, Hilafetin ve Saltanatın otoritesini sürdürebilmek için düşmanla savaşmak gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in şu ifadesi, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret reislerine yazdığı bütün mektuplarda yer almıştır:

"Zatı fazilanelerinizin, harbi umuminin imtidadınca Osmanlı Ordusu'na ifa eylemiş olduğunuz himedatı bergüzide-lerine ve makamı muallayı Hilafet ve Saltanata göstermiş olduğunuz revabıtı kalbiyelerine yakından muttali bulunuyorum. Bu sebeple Zat-ı Alinize kalben pek büyük hürmetim vardır."

"Bugün makamı Hilafetin, Saltanatı Osmaniye'nin ve vatanı mukaddesimizin düşmanlarımız tarafından nasıl rencide edilmekte ve vilayeti şarkiyemizin Ermenilere hediye edilmesinde ısrar olunmakta olduğu malumu arifaneleridir."

Dinci ideolojinin kullanılmasını sadece Mustafa Kemal'in söz ve yazılarında görmüyoruz. Kurtuluş savaşı sırasında 15. Kolordü Komutanı ve daha sonra Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'in çeşitli yazılarında da görüyoruz.¹⁵

Dinci ideolojinin devrimci bir anlam kazandığı şeklindeki yargılara da katılmıyoruz. Çünkü din, şeyhlik, tarikat gibi kurumlarda belirgin bir hale gelmektedir. Bu kurumlar ise aslında feodal üretim biçiminin ideolojisini yansıtır. Feodal

14. **Nutuk**, Cilt III, Vesikalar, Vesika 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53

15. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s. 155

kurumlara dayanılarak yapılan bir savaşta ister istemez onlara tavız verilecektir. Fakat 1919-1922 Türkiye'si koşullarında, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerini "devrim"e kazanabilmek için bundan daha iyi bir yol bulunabilir miydi? Kanımca hayır. Çünkü, Kurtuluş Savaşı boyunca İngiliz emperyalizmi, Kürtleri kendi safına çekmek ve Anadolu'daki kurtuluş hareketini engellemek için her çeşit eyleme girişiyordu. İşte emperyalizmin bu olumsuz faaliyetleri, geniş ölçüde dinci ideolojinin, yani ümmet ideolojisinin kullanılmasıyla önlenebilmiştir.

Mustafa Kemal'in hocaları, giderek diğer feodal unsurları etrafına toplayabilmesi, aşiret yapısını en az emperyalizm kadar bildiğini ve eylemde kendi ideolojisi lehine kullanmayı başardığını göstermektedir.

Burada çok önemli iki nokta vardır:

A. AŞİRET YAPISI KARŞISINDA MUSTAFA KEMAL'İN ve EMPERYALİZMİN TUTUMU

Aşiret reislerinin Mustafa Kemal'e "evet sizin safınızdayım, sizinle beraber savaşacağız" demesiyle, İngiliz emperyalizmine, "evet sizin yanınızdayız" demesi arasında hiç bir fark yoktur. Çünkü aşiret şeklindeki toplumsal ve siyasal örgütleşmede ulus bilinci yoktur. Bu bilinç olmayınca, aşiret reislerinin siyasi kanaatı esas olmakta, halkın çıkarları değil, aşiretin çıkarları söz konusu olmaktadır. Zaten aşiret sistemindeki, aşiret, kabile, zoma, çadır şeklindeki kademeleme aşiret reisinin mutlak otoritesini ister istemez kabul ettirmektedir. Bundan dolayı, ulusal bilincin gelişmemiş, sadece aşiret çıkarlarının söz konusu olduğu bir ekonomik ve siyasal yapıda Kürt aşiretlerinin Mustafa Kemal'e "evet" demesiyle, İngiliz emperyalizmine "evet" demesi arasında hiç bir fark yoktur. İşte aşiret yapısının bu monist özelliğini en az İngiliz emperyalizmi kadar bilen Mustafa Kemal, onları "devrimci" mücadeleye katabilmek için dinci ideolojiyi sık sık kullanmış, Kürt aşiretlerinin emperyalizmin safında yer almalarını engellemiştir. Çünkü, Kürt aşiretleri de Müslümandır, Hilafet ve Saltanata büyük bir inançla bağlıdırlar. İslam ideolojisi sayesinde Kürtler Ermenilerle ittifak yapma-

ya yanaşmamışlardır. Ermenilerden Haçador Ağa'nın, Kürt aşiret reislerine yazdığı ve Kürtleri kendi saflarında birleşmeye çağıran mektupta şöyle denilmektedir:

"Zatı devletleri ile hüsnü münasebet meydana getirmek ve bilumum Kürtlerle hali suhnette ve uhuvvette yaşamak bizim en büyük emel ve maksadımızdır... Bugün olmazsa yarın, yarın olmazsa öbür gün muhakkak dost olacağız... Bizim gayet alicenap ve asil bildiğimiz Kürt milleti neden dolayı bizlerle uzlaşma tarikini tercih edememişlerdir?.. Kürt beyleri, Kürt aşairi ve Kürt milleti ile götürülecek bu uhuvvet cephe-mizde müstahdem umum Ermeni zabitanı ve umerası arzu-keş ve amadedir."¹⁶

Bu mektuba karşı Kürt aşiret reislerinin cevabında da şöyle denilmektedir:

"... Mektubunuzu aldım. Ermenilerin aguşu İslamiyette pek mesudane idame-i hayat ettikleri sırada bile yine maksadı asliyeleri uğruna hafi ve celi her türlü fenalığı ikadan geri durmamışlar ve ezcümle bu harpte cepheden müsellehan firarla Rus ordularına iltihak etmişlerdir. Bunu inkâr edemezsiniz. Binaenaleyh ihanetleri tamamen ve gaye-i maksatları zahiren anlaşılan Ermenilerle İslam Kürt milleti meyanelerinde uzlaşma imkânı kalmamıştır. Ve beş senedenberi İslamiyeti mahvetmeye, fırsat buldukça nüfusu İslamiyeyi şiarı insaniyete mugayir bir tarzda balta ve süngülerle ve mukad-datatı Osmaniyyeye tecavüz etmeyi mübah gören Ermenilerle Kürt milleti bir araya gelemez. Ermenilerin on misline faik olan Kürt milleti, Ermeni himayesine girmez ve girmesi im-kânsızdır."¹⁷

Görüldüğü gibi, savaş yıllarında millet ideolojisinden ziyade ümmet ideolojisi daha ağır basmaktadır.

16. Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 345

17. Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 345

B. TÜRK ve KÜRT HALKLARININ, BÜTÜN HALKLARIN KARDEŞLİĞİ

Savaş yıllarında her ne kadar ümmet ideolojisi kullanılmışsa da, halkların kardeşliği, bu arada Türk ve Kürt halklarının kardeşliği de işlenmiştir. Mustafa Kemal 1920 Mayıs'ında Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada şöyle diyor:

"Meclis-i Âlimizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız laz değildir; fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiyedir. Samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh muhafaza ve müdafası ile iştigal ettiğimiz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasır-ı İslamiyeden mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir İslam unsur bizim kardeşlerimiz ve menfaati tamamen müşterek olan vatandaşlarımızdır."¹⁸

Yine Mustafa Kemal tarafından Malatya Mutasarrıf vekili vasıtasıyla Hacı Kaya ve Şatzade Mustafa Ağalara, 15 Eylül 1919 tarihinde çekilen telgrafta şöyle denilmektedir:

"Padişah ve millet hainlerinin kandırmalarına kapılarak maazallah İslam aleminde kan akıtılması ve günahsız zavallı Kürt kardeşlerimizden birçoğunun asakiri şahane tarafından itlaf edilmesi gibi dünya ve ahret pek elim akıbetin men-i husulü emrinde sebkât eden himmeti vatanperveraneleri Sivas Umumi Kongresi heyetince şayarı takdir ve şükran görülmüştür. Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça, Türk ve Kürdün yekdiğerinden ayrılmaz iki özkardeş olarak yaşamakta devam eyleyeceği ve Hilafet etrafında sarsılmaz bir vücut halinde dahil ve hariç düşmanlarımıza karşı demir-ten bir kale halinde kalacağı şüphesizdir. Cenabı hak mesainizi meşkûr eylesin."¹⁹

Görüldüğü gibi bu yazıda Türk-Kürt kardeşliği ve dinci ideoloji birlikte kullanılmaktadır. Savaş yılları boyunca ısrarlı bir şekilde işlenen Türk ve Kürt halklarının kardeşliği konusundaki yazıları başka yayınlarda da izlemek mümkündür.

18. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 28

19. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Cilt IV, s. 63

“Başka milletlerin geceli gündüzlü mesailerini memleketimizde fitne koparmak suretiyle Türklerle Kürdün girift bulunduğ ve büyük bir muhabbet ve hürmetle Hükümeti-i Osmaniye'nin inkısam kabul etmez bir rüknü olduğunu fiiliyatla dahi gösteren mıntikalarda hükümeteşizlik göstermek düşmanlarımız hesabına zaferdir.”²⁰

Kürtlerin ayrı bir ırk olduğ u, fakat tarih boyunca Türklerle birlikte yaşadıkları, İsmet İnönü'nün Lozan Konferansı sırasında yaptığı konuşmalarla açık bir şekilde ortaya konmuştur:

“İsmet Paşa'nın söylediğine göre Musul Vilayeti'nin oturu cu halkı 503.000 ve göçebe halkı 170.000 kişidir. Göçebeler mevsime göre Bağdat'ta, Diyarbakır'da ve hatta İran Yaylalarında bulunurlar. Onun için onları Musul vilayeti ahalisi saymak doğru olmaz. Vilayetin 503.000 halkından 263.830'u Kürt, 146.960 kişisi Türk, 42.210'u Araptır.”(*)

“Kürtler eskiden beri kendi rızaları ile Türk idaresine geçmişler ve mukadderlerini Türklerinkine bağlamışlardır. O vakitten beri asırlardır Kürtler ve Türkler soy, adet, din ve ahlâk birliğiyle birbirlerine bağlıdırlar.”

“Son harpte, Kürtlerin fena harp ettiğ i doğru değildir. Aynı gayeye varmak ve aynı dileğ i elde etmek yolunda Kürtler, Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda tam olarak çalışmışlardır. Muhtariyet meselesine gelince: Kullanılan isim ne olursa olsun, hakikatte bir müstemleke olacak bir ülkede, bir yabancı devlet tebaası vaziyetiyle, şimdiki halini değiştirecek tek bir Kürt yoktur. Kürtler pekâlâ bilirler ki, bu muhtar idarede, memleketin mukadderine fiilen hiçbir nüfuzları olmayacak ve işleri kendilerini temsil etmeyen bir hükümet ve parlamento tarafından yürütülecektir. Halbuki bugün Kürt memleketin mukadderatında hakimdir.”²¹

20. Kâzım Karabekir a.g.e., s. 352

(*). Lozan Konferansı'nda Lord Curzon'un verdiğ i sayılar ise şöyledir: 452.720 Kürt, 65.895 Türk, 185.763 Arap. Bk: **Lozan Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Çev. Seha L. Meray, SBFY, Takım I, Cilt I, Kitap I, Ankara 1970, s. 345

21. Cemil Birs el, **Lozan**, İkinci Kitap, İstanbul 1933, s. 217-232

VI. HİLAFETİN KALDIRILMASI ve SONUÇLARI

Bilindiği gibi, çok geniş bir alan üzerinde yayılma olanakları bulan Osmanlı İmparatorluğu, çeşitli ırkları ve dinleri bünyesinde toplayabilmiştir. Müslüman olmayan halkları merkezi otoriteye bağlayan kuvvet, feodal toplum düzeninin ortaya koyduğu toplumsal güvenlik kurumları olduğu halde Müslüman halklar arasında birlik ve beraberliği sağlayan en önemli etken Hilafet kurumuydu. Gerçekten imparatorluk içinde, Türk, Kürt, Arap, Çerkes, Gürcü gibi çeşitli Müslüman halkları müşterek bir hedefe doğru götüren, onlara müşterek bir ideal veren tek kuvvet Hilafet ideolojisidir. Ve bu ideoloji sultanın kişiliğinde kurumlaşmakta ve siyasi iktidarın kendisi olmaktadır. Çeşitli milliyetleri Müslümanlık ideolojisi altında birleştiren bu kurum, imparatorluk içinde, özellikle Müslüman halklar arasında milliyetçilik fikrinin gelişmesine de engel olmuştur.

Yukarıda açıklanan bütün belgelerden anlaşılacağı gibi, Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı boyunca, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerini, dolayısıyla Kürt halkını "devrim"e kazanabilmek için dinci ideolojiyi, yani Hilafete ve sultanlığa dayanan ümmetçilik ideolojisini geniş ölçüde kullanmış ve Kürt aşiretlerinin İngiliz emperyalizminin tahriklerine kapılmamaları yolunda büyük başarılar kazanmıştır. 1919-1922 kurtuluş hareketi sırasında dinci ideolojinin kullanılmasının devrimci bir yol olduğu, yani dinin "devrimci" bir görev ifa ettiği söylenemez. Yalnız İngiliz emperyalizminin etkisini azaltmak bakımından çok yerinde ve zamanında kullanılmış bir taktik olduğu her zaman iddia edilebilir. Nitekim dinin, Hilafetin ve Saltanatın devrimci bir görev yapamayacağını Mustafa Kemal çok iyi biliyordu. Bildiği için de, cumhuriyetin ilan edilışinden hemen sonra Hilafetin kaldırılmasıyla ilgili düşüncelerini fiiliyata koymaya başladı. Ve Hilafet kaldırılıp saray mensupları yurt dışına sürüldü.

Hilafetin kaldırılması, onun yerine Hilafetin görevini yapacak yeni bir ideoloji getirilmesi, giderek bu ideolojinin sonuçları, araştırılması gereken son derece önemli bir olaydır. Bu bakımdan üzerinde son derece dikkatli bir şekilde durmak gerekir. Çünkü, üstyapı kurumunda meydana gelen bu değişme, Doğu Anadolu'da üretim ilişkilerinin değişmemesi

yüzünden, çok önemli etkilerde bulunmuş, altyapının değişmesini etkilemiştir. İşte bunun için Doğu Anadolu'da geri kalmışlığın oluşumunu bu olayla birlikte ele almak ve bu süreç içinde üstyapının altyapıya olan etkilerini araştırmak gerekir.

VII. İKİ MUSTAFA KEMAL

Hilafetin birdenbire kaldırılması Doğu Anadolu'daki aşiret reisleri üzerinde derin ve olumsuz bir etki yarattı. Çünkü onlar savaş yıllarında olduğu gibi Mustafa Kemal'i Hilafet ve Saltanatın koruyucusu ve İslam aleminin kurtarıcısı olarak biliyorlardı. Mustafa Kemal'in bu makamlar için savaştığını ve kendilerinden de yardım istediğini anlatan mektupları 2-3 yıl önce yazılmış olup henüz ellerindeydi. Hilafetin ve Saltanatın kaldırılabilceğine, hele bunu Mustafa Kemal'in yapacağına bir türlü inanmıyorlardı. Nitekim bu iş kesin olarak öğrenilince Mustafa Kemal'e karşı duyulan eski sevgi ve güven Kürt aşiret reisleri arasında azaldı. Ve Hilafetin kaldırılması huzursuzluk yaratmaya başladı.

Bugün Doğu Anadolu'nun bazı kesimlerinde yaşlı kimselerle konuşulduğu ve Mustafa Kemal'den söz edildiği zaman:

"Hangisini soruyorsun, iki tane Mustafa Kemal var, biri seferberlikte aşiret reislerini teker teker ziyaret eden, Hilafeti, Saltanatı, padişahı, dini-imanı koruyacağız, gâvurlara karşı savaşacağız, diyen ve aşiret reislerinden yardım isteyen Kemal, öteki de seferberlikten sonra padişahı kovan, medreseleri kapatan, kuranımıza, dinimize önem vermeyen Kemal. Hangisini soruyorsun?"

diyorlar.

VIII. HİLAFET ve SULTANLIK YERİNE "TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ" İDEOLOJİSİ

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu devrinde imparatorluk içinde İslam halklarını birleştiren, halklar arasında müşterek bir ideal olan tek kuvvet vardı. Bu, Hilafet ve Saltanat kurumu idi. Bu kurum siyasi iktidarın laikleşmesi sü-

reci içinde ortadan kaldırıldı. Onun yerine konabilecek, yani halk yığınları arasında birlik ve beraberliğini sağlayabilecek yeni bir ideolojiye ihtiyaç vardı: "Türk Milliyetçiliği." Fakat Türk milliyetçiliği fikrine toplumsal bir muhteva verilmediği için (bu husus milliyetçiliğin köklü ekonomik ve toplumsal devrimler sonucu meydana gelmediği sorunu ile ilgilidir), bazı ırkçı gelişmelerin önüne geçilemedi.

Hilafet ve sultanlık yerine hakim kılınmak istenen Türk milliyetçiliği ideolojisinin etkilerini üç ana grupta toplayabiliriz:

a) Osmanlı İmparatorluğu devrinde birbirleriyle Hilafet, Saltanat gibi dinci ideoloji yansıtan kurumlar sayesinde Türklerle birleşen, birlik olan Kürt halkı, otomatik olarak yeni ideolojinin etki alanının dışında kaldı. 1924 Anayasası'nın "**Türkiye ahalisine din ve ırk farkı gözetmeksizin (Türk) ıdlak olunur...**" hükmü, fiili durumu değiştirmemiştir. Çünkü Hilafet ve sultanlığa yani ümmete dayanan İslam ideolojisinin çok geniş bir kapsamı olduğu halde, milliyetçiliğe dayanan ideolojinin kapsamı çok daha dar olup, sadece temsil ettiği milleti içine alır.

b) Türk milliyetçiliği ideolojisinin ikinci etkisi, Türk halkının uluslaşma sürecinin hızlanmasını sağlamasıdır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu devrinde küçümsenen, küçük görülen, Türkmen denilerek aşağılanan ve ilk olarak Mehmet Emin Yurdakul'un, "**Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur**" şiirinde değerini bulan Türk halkı, Türk milliyetçiliği ideolojisi ile birlikte hızlı bir uluslaşma süreci içine girmiştir. Fakat bu uluslaşma kapitalist dönüşümler sonucu meydana gelen bir uluslaşma değil, tepeden inme ideolojiler yoluyla meydana getirilen bir uluslaşmadır. "**Bir Türk dünyaya bedeldir**", "**Dünyanın en asil ırkı Türklerdir**", "**Ne mutlu Türküm diyene**" gibi sloganlar bunlardandır. "**Türk Tarih Teorisi**", "**Güneş-Dil Teorisi**" gibi zorlamalar da, bu ideolojilere bilimsel olarak kılıflar aramak zorunluğundan doğmuşlardır.

c) Türk milliyetçiliği ideolojisinin toplum yapınızda yarattığı üçüncü büyük etki, ikinci faktörün içinde gizlidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Türk halkının uluslaşması

ekonomik yapıda hızlı kapitalist dönüşümler sonucu meydana gelmiş bir milliyetçilik ve ulusçuluk değildir. Üstyapı kurumlarında yapılan değişikliklerle getirilmiş bir ulusçuluktur. Bu ise birden fazla halkın yaşadığı bir toplumda "hakim ulus" ideolojisinin meydana gelmesine sebep olmuştur. O halde Türk halkının toplumsal muhteva ile beslenmeyen bir milliyetçilik fikriyle uluslaşmaya başlaması, kısa zamanda "hakim ulus" ideolojisini meydana getirmiş, ırkçı bir karaktere bürünmüş, bütün bunlar ise Kürt halkının uluslaşmasını engellemiştir, geciktirmiştir.

IX. KÜRT HALKI ve BÜROKRASI

Bürokrasi, aslında egemen sınıfların ideolojisi doğrultusunda hareket eden bir üst tabakadır. Sınıflı toplumlarda bu daima böyledir. 1923-1945 yılları arasındaki Türk bürokrasisi ise Doğulu egemen sınıflara hizmet şöyle dursun, onlarla kesin bir çelişme süreci içine girmiştir. Çünkü hakim ulus ideolojisi Türk bürokrasisini kısıvrak bağlamıştı. Fakat bu çelişme bütün isyan ve isyanlar sonundaki sürgünlere rağmen feodalizmin sosyo-ekonomik gücüne karşı olmayıp, sadece feodalizmin kültürüne, özellikle Kürt dili ve kültürüne karşıdır. Hem "Kürt demek, kurt (dağlı) demektir. Kürt yok, Türk milleti vardır" deniliyor, hem de Kürt, Kürt olduğu için küçümsendiği gibi, dili ve kültürü de reddediliyor.

Yukarıda değindiğimiz gibi, halk yığınlarının gerçek kurtuluşu altyapıda köklü bir reforma gitmek, yani altyapıda devrim yapmaktır. Bu yapılmadan halkın kurtuluşunun hiçbir olanağı yoktur. Fakat Cumhuriyet Türkiye'si içinde altyapıda devrim yapılamamıştır. Bunun nedeni, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın antifeodal bir nitelik göstermemesi, yani cumhuriyetten sonraki siyasi iktidarların geniş ölçüde feodal kurumlara ve burjuva sınıfına dayanmasıdır. Başta bu neden olmak üzere, çeşitli nedenlerden dolayı altyapıda devrim yapılamamış, dolayısıyla ne Doğu Anadolu halkının, ne de tüm Türkiye halklarının kurtuluşu yolunda yeni düzenlemelere gidilememiştir. Bu böyleyken ve daha 1920'lerde Kürt halkından, Türk-Kürt kardeşliğinden bahseden Mustafa Kemal'in, 1937'de Kürtlerin en yoğun olduğu Diyarba-

kır'da, Diyarbakır'ı tamamen Türk olarak göstermeye çalışması, normal ölçüler içinde anlaşılması son derece güç bir olaydır.²² Mustafa Kemal, Türk ve Kürt halklarını köklü yapısal reformlar ile bütünleştireceği yerde neden hakim ulus ideolojisiyle bütünleştirmeye çalışmıştır? Birincisinin son derece zor, büyük çabalar sarf ettireceği şüphesizdir. İkincisinin ise son derece yanlış ve başarıya ulaşamayacak bir tutum olduğu büyük bir gerçektir. Çünkü çeşitli halkların hakim ulus ideolojisi ile bütünleştirilmeye çalışılması, toplumların objektif gelişim doğrultusuna zıt bir davranıştır. Başarıya ulaşmasına imkân yoktur.

X. DOĞU İSYANLARI

Yukarıdaki kısımlarda da açıkladığımız gibi, Doğu Anadolu'daki feodalizmin siyasi kurumu aşirettir. Aşiret, ulustan önce gelen bir siyasi şekildir. Halk yığınları aşiretler şeklinde bölünmüştür. Aşiretler arasında müşterek bir hedef yoktur. Bilakis üstünlük, asillik yarışı vardır. Bu koşullar altında herhangi bir aşiret reisinin yabancı çıkarlara kolayca alet olması çok doğal bir olaydır. Fakat 1923'ten sonraki esas mesele, Doğulu aşiret reislerinin neden yabancı çıkarlara kolayca alet olduklarını araştırmak değil, aşiretlerin neden daha ileri bir kademe olan ulusa dönüşmediklerini araştırmaktır. Öte yandan, 1924 Nasturi, 1925 Raman ve Raçkoyan, 1925 Şeyh Sait isyanları için emperyalizmin rolü üzerinde her zaman durulabilirse de (bu doğru bir tutumdur), 1926 Koçuşığı, 1927 Bicar, 1930 Zilân, 1926, 1927, 1930-1932 Ağrı,²³ 1937, 1938 Dersim isyanları hakkında emperyalizmin doğrudan etkilerini aramak, zorlamadan öte bir anlam taşımayacaktır. Bu bakımdan Doğu isyanlarının sebebini yine, Türkiye'nin 1923'ten sonraki iktidar yapısında ve ideoloji değişikliğinde aramak gerekir.

22. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 531; Güneydoğu Birinci Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 58; Kadri Kemal Kop, Atatürk Diyarbakır'da, İstanbul 1938, s. 88

23. Temmuz-Ağustos 1969 tarihli Cumhuriyet gazetelerinin "40 Yıl Önce Bugün" sütunlarında Ağrı isyanına ait önemli bilgiler vardır.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Doğu Anadolu'da tamamen feodal bir üretim biçiminin ve feodal toplum yapısının egemen olduğunu yukarıda açıklamıştık. Yine yukarıdaki bölümlerde söyledik ki, bu yapıda önemli hiçbir değişme olmamış, bilakis Batı'dan aktarılan özel hukuk, feodal mülkiyetin resmîlik kazanmasını sağlamıştır. Fakat yine cumhuriyetle birlikte, bu feodal kurumlara dışarıdan bazı etkiler ve karışmalar olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu devrinde saray, yani merkezi hükümet, Doğu Anadolu'daki feodal hükümetlere hiç karışmıyor, onları her işlerinde serbest bırakıyordu. Feodal hükümetlerle merkezi hükümet arasında organik hiçbir bağ yoktu. Böyle bir bağın olmaması ise, feodal hükümetlerin kendi arzularına göre hareket etmelerini sağlıyordu. Cumhuriyetten sonra ise durum değişti. O dönem feodal üretim biçimi ve buna göre belirlenen feodal toplum yapısının aynen devam etmesine rağmen, merkezi hükümet, bu feodal diyarlarla, özellikle aşiret reisleriyle organik bir bağ kurmak, onları merkezi otorite içinde tamamen eritmek istiyordu. Yine üstyapı kurumlarında yapılan reformların Doğu Anadolu'da yürürlüğe konması gerekiyordu. Bunlardan en önemlileri şunlar idi: Tahsildar, jandarma, zorunlu eğitim, Türkçe konuşmak vb. Osmanlı İmparatorluğu devrinde vergi toplamak ve bunları gerektiği gibi harcamak yetkisine sahip olan Doğu'nun feodalleri, şimdi kendi dışındaki bir otoriteye vergi ödemek zorunda kalıyordu. Burada şunu hemen belirtiyim ki, bu vergi meselesi Doğu'daki üretim biçimini katıyen değiştirmiş değildir. Aşiret reisleri, toprak ağaları, şeyhler ile köylüler arasındaki ilişkiler yine feodaldi. Yer yer feodalizmden daha aşağı üretim biçimleriydi. Fakat feodal egemen sınıfın dış faktörlerle ilişki kurmaları, sadece onları, ilkel bir kapitalizm ile karşı karşıya getirmiştir. Vergiden sonra ikinci müdahale jandarmanın görevleriyle ilgilidir. Bilindiği gibi Osmanlı devrinde güvenlikten sorumlu olan bölgedeki üretim ilişkilerini kontrol eden feodal idi. Her şey feodalın kişiliğinden sorulurdu. Halbuki cumhuriyetle birlikte merkezi otoritenin yayılması, feodallerin bölgede serbestçe hareket etmek olanağını kısıtladığı gibi, eskiden sahip olduğu nimetleri ve yapmakla görevli bulunduğu işleri artık ifa edemez bir duruma getirdi. Feodalın bu görevleri yavaş yavaş jandarmaya geçiyor, bu ise feodalleri içten içe kızdırıyor-

du. Doğu'daki feodal kurumlara karşı üçüncü bir karışma, eğitim meselesinde görülüyordu. Osmanlı devrinde istediği yerde medrese açan, istediği dilde eğitim yapan ve yaptırabilen feodaller, cumhuriyetle birlikte bu konuda da rahatsız oldular. Medreselerin çalışması yasaklandığı gibi Türkçe eğitim de zorunlu kınılıyordu. Buna bağlı olarak, her ne kadar anayasal bir mecburiyet olmamakla beraber Türkçe konuşmaya da mecbur oluyorlardı.

İşte cumhuriyetle birlikte temel yapıda, yani üretim biçiminde herhangi bir önemli değişiklik olmamış, fakat üstyapı reformları sayesinde Doğu'daki feodal kurumlar ile merkezi otorite arasında organik bir bağ kurulmak, yani merkezi otorite içinde Doğu feodalizmi eritilmek istenmiştir. Bütün bunlardan dolayı Doğu isyanları, merkezi otoritenin gelişimi karşısında sıkışan, rahatsız olan, bazı çıkarlarını kaybeden feodallerin, merkezi otoriteye karşı bir reaksiyonu olarak başlamıştır. İsyanlarda çeşitli faktörlerin etkisi yanında, milli duyguların rolü olduğu da söylenebilir. Doğu isyanlarında bilinçli bir milliyetçilik "Kürt milliyetçiliği" fikrinin de rol oynadığı tartışma götürür bir gerçektir. Bu konuyu aydınlatacak en önemli kaynak şüphesiz ki, çeşitli Doğu isyanlarına katılarak isyancılar veya isyanı bastıncılar safında görev almış ve bugün hayatta olan kişilerle yapılacak uzun konuşmalardır. Resmi kaynakların bu konuda objektif bilgiler vermesi mümkün değildir. Zaten çoğu da gizlidir.

Doğu isyanlarında emperyalizmin de rol oynadığı bilinmekle beraber, aşağıdaki iki sorunun açıklıkla cevaplandırılması gerekir.

1. Kurtuluş Savâşı süresince Batı Anadolu'da, gelişen anti-emperyalist hareketi baltalayıcı karakterde olan birçok isyan olduğu halde (Çerkes Ethem, Anzavur Katırcıoğlu), Doğu Anadolu'da bu tip isyanlar neden görülmemiştir?

2. Kürtler neden Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının çok daha sıkışık oldukları bir zamanda, koşulların daha elverişli olduğu, İngiliz emperyalizminin faaliyetlerinin bütün yoğunluğuyla devam ettiği bir zamanda isyan etmemişler de, Türkiye Cumhuriyeti'nin yavaş yavaş teşekkül ettiği, kudret kazandığı; karışıklıkların sona erdiği ve sorunların durulma-

ya başladığı bir zamanda isyan etmişlerdir? 1919-1922 yılları arasında Mustafa Kemal'le birlikte Anadolu'daki kurtuluş hareketine katılan Kürtler, cumhuriyetten sonra niçin merkezi otoriteye karşı sık sık, adeta sürekli bir direnme hareketi içine girmişlerdir?

Öte yandan bu isyanların bastırılmasında ordu kullanılmıştır.

"Türk Ordusu 1925 ve 1930 yıllarında olmak üzere iki defa rejime karşı vuku bulan ayaklanmaları bastırmak için kullanılmıştır. Her iki isyan da, Doğu bölgesinde olup etnik bir mahiyet arz etmekteydi."²⁴

O halde yakın tarihimiz içinde ordunun defalarca kullanılmasına yol açan olayları çok iyi tahlil etmek ve anlamak gerekir. Emperyalizmin oyunudur, deyip geçmek hiçbir zaman yeterli değildir. Bütün bu oluşum içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi bakımdan en bağımsız devreleri olduğunu da hiçbir zaman unutmamak gerekir.

XI. DOĞU İSYANLARININ SONUÇLARI

Doğu isyanlarının en önemli sonucu 1923'de Hilafet ve sultanlık ideolojisi yerine getirilen Türk milliyetçiliği ideolojisinin giderek hakim usul ideolojisi haline gelmesi, dolayısıyla Türk ve Kürt halkları arasında bir çelişme, yani uçurum yaratmasıdır. Çelişme aslında Türk ve Kürt halkları arasında değil, bu halkların egemen sınıfları, giderek emperyalizm ile bu halkların ezilen sınıfları arasındadır.

Bu olgu temel gerçek olduğu halde, Türk bürokrasisinin, toplumsal bir muhteva ile beslenmeden ortaya çıkan hakim ulus ideolojisine uygun davranışları, çelişmeyi daima Türk ve Kürt halkları arasında göstermeye çalışmış, bu da, Türk ve Kürt egemen sınıflarının giderek emperyalizmin işine yaramıştır.

Her isyanın sonunda bir sürgün olayı vardır. İsyancılar sonunda, merkezi otorite Doğu Anadolu'daki bazı bölgeleri sık sık boşaltıp Batı Anadolu'da muhtelif yerlere aktarmıştır.

24. İlder Turan, **Cumhuriyet Tarihimiz, Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1969, s. 113

Bu sürgün furyası içinde, sadece aşiret reisleri, toprak ağaları, şeyhler vb. gibi feodal egemen sınıf sürülmemiş, örneğin bir aşiret tümüyle, bir köy veya bir şeyh bütün müridleriyle beraber gönderilmiştir. Bu olay üzerinde çok dikkatli bir şekilde durmak gerekir. Çünkü cumhuriyetle birlikte, üretim ilişkilerinde köklü değişikliğe gidilmemiş, sadece üst-yapı kurumlarında bazı reformlara gidilmiştir. Bu reformlar ise Doğu'daki feodal üretim ilişkileri ve üstyapı kurumu olan din, şeyhlik, siyasi ideolojisi olan aşiret reisliği gibi kurumlarla çatışmıştır. Bu çatışmalar 'silahlı isyanlara kadar varmıştır. Feodallerle mücadele için sürgünler yapılmıştır. Fakat esas yapı olan üretim ilişkilerinde herhangi bir değişiklik yapılmadığı için, bu sürgünler uzun vadeli olmadı. Dolayısıyla her sürgün sonunda aşiret reisleri, şeyhler, toprak ağaları vb. yerlerine yurtlarına döndüler, mallarına mülklerine kavuştular. Fakat sürgüne gönderilen geniş halk yığınları için durum aynı değildir. Şeyh, ağa ve aşiret reislerinin feodal ilişkileri kontrol eden fonksiyonları onları tekrar yerlerine götürdüğü halde, halk yığınları yerlerine yurtlarına dönmeyemedikleri gibi, dönenlerin de zaten kötü olan durumları daha beter bir hale gelmiştir. Bu konuda Kemal Tahir'in **Kondurma Siyaseti** isimli hikâyesi gerçekten ilginçtir.²⁵ Bunun gibi Kemal Bilbaşar'ın **Cemo-Memo** serisinde - roman tezinin yanlış olmasına rağmen- isyanlar sonunda halk yığınlarının ne kadar büyük perişanlıklar çektiğine dair önemli izlenimler vardır.²⁶

Ağaların, beylerin, şeyh ve seyyitlerin yine yerlerine dönüp eski sınıfsal statülerine kavuşmaları onların ekonomik gücü ile ilgilidir. Bu ekonomik güç daha sonraki yıllarda onların Batı Anadolu ile bütünleşmelerini sağlayacaktır.

Doğu İsyanlarını, daima merkezi otoriteye karşı devamlı bir direnme hareketi olarak almak gerekir. Bu oluşum içinde görülecektir ki, herhangi bir toprak üstünde yaşayan birden fazla halkı hakim ulus ideolojisi altında birleştirmeye çalışmak, ekonomik ve toplumsal kanunlara son derece zıt

25. Kemal Tahir, **Göl İnsanları**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 281-335

26. Kemal Bilbaşar, **Cemo**, Tekin Yay., 3 bs., İstanbul 1969; **Memo**, Cilt I, İstanbul 1969; **Memo**, Cilt II, İstanbul 1969

bir tutumdur. Halk yığınları ancak üretim ilişkilerinde köklü değişimler yaparak ve halkların kültürüne saygı duyularak ve bu kültürü geliştirmek suretiyle birleştirilebilir, bütünleştirilebilir. Hakim ulus ideolojisi ise halkları birleştirmek şöyle dursun, çelişme ve çatışmaları artırmaktan öte bir anlam ifade etmez. Bu çelişme ve çatışmalardan da egemen sınıfların, giderek emperyalizmin faydalandığı büyük bir gerçektir.

XII. 1945: ÇOK PARTİLİ REJİME GEÇİŞ

Aslında kaypak bir yapıya sahip olan bürokrasinin olağanüstü çelişmeli durumu, 1945 yılına kadar devam ediyor. Bu tarihten itibaren çok partili demokratik düzene geçiliyor. Bu oluşum içinde halk yığınlarının oyu değer kazanıyor. Bu, halk yığınlarını kontrol eden ağa, şeyh, aşiret reisi gibi feodal üretim ilişkisini kontrol eden kişilerin değer kazanması demektir. Çünkü çok partili demokratik rejim, yani biçimsel burjuva demokrasisi, bu ilkel yapı üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan getirilmiştir. Halbuki Batı'da, yani Avrupa'da burjuva demokrasisi birden bire ortaya çıkmış değil, çetin sınıf çatışmalarından sonra oluşmuştur. Bunun için de toplumsal bir muhtevası vardır. Ve bu toplumsal muhteva ancak gelişmiş kapitalist ülkeler için anlamlıdır. Avrupa'nın birtakım sınıf çatışmaları sonucu oluşturduğu bu burjuva demokrasisi yer yer feodalizmin egemen olduğu bir bölgede uygulandığı zaman, tabiidir ki, feodal unsurların ve onlarla ittifak yapmaya başlayan burjuvazinin çıkarlarını koruyacaktır. Bu durum Doğubeyazıt'ta çıkan ŞERESİYAR isimli toplumcu bir gazetede şu şekilde ifade edilmektedir:

"... Günü geldi Hamidiye Alayları tarumar oldu, aşiretler kabilelere bölündü, kabileler sülalelere bölündü, millet peyderpey dağdan düze indi. Beyoğlubeyler köyden şehire indiler, foter giydiler, kravat taktılar. Palabıyıklarını kesip modaya uydular. Çeşitli devirlerde sürülmüş beyoğlubeylerden büyük şehirlere postu serip sosyeteye girenler bile oldu. Yüzlere ak olsun."

"Beyoğlubeyler 1950 yılından beri arazilerine traktör, puluk, biçerdöver aldılar, ticaret hayatına atıldılar. Para ve servet elde etmek için yedi boyaya girdiler. Dinleri, imanları para

oldu. Beş paranın hesap kitabını tutmayı öğrendiler. **Çok parti icat olmuş olalı, rey reşat altını kadar kıymetli olmuş olalı** (altını biz çizdik) siyasetin kuyruğuna kene gibi yapıştılar."²⁷

İşte bu demokrasicilik oyunu içinde Doğulu egemen sınıflar ağa, şeyh ve aşiret reisleri yavaş yavaş merkezi otorite ile yani Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşmeye başladılar. Merkezi otorite ile sürtüşen ve sürtüşmeyen ayrımı yavaş yavaş ortadan kalkmaya, hepsi de merkezi otorite ile iyi geçinmeye ve bütünleşmeye çalıştı. Bilindiği gibi, Doğu isyanları sırasında Doğu'daki aşiret reislerinin ağa, bey, şeyh ve seyitlerin hepsi de isyana katılmadı. Bunlardan bir kısmı merkezi otorite yanında gözüktü. Veya tarafsız kaldı. Çok partili demokrasi süreci içinde ise herkes, merkezle sürtüşmeyi bırakıp Batı'dakilerle birlikte sömürü koalisyonuna girdi.

Bu yeni oluşumun en önemli özelliklerinden biri, bürokrasinin 1923-1945 arasındaki çok çelişmeli olan durumunun normal bir hal almasıdır. Burada, bürokrasinin Kürt halkıyla çelişmesinin ortadan kalktığını söylemek istemiyoruz. Kürt egemen sınıflarıyla ve feodalizmin bazı üstyapı kalıntılarıyla (aşiret reisliği, şeyhlik vs.) çelişmesinin ortadan kalktığı da büyük bir gerçek. Bu tarihten sonra bürokrasi normal devrelerde olduğu gibi, iyice egemen sınıfların hizmetine girmiş ve onların ideolojisini gerçekleştirme doğrultusunda hareket etmiştir.

1960'ta, 27 Mayıs hareketiyle birlikte 55 toprak ağasının sürülmesiyle, bürokrasi Doğulu egemen sınıflarla tekrar çatışmışsa da, toplumun kendi kanunları kısa bir süre içinde yine ağırlığını ortaya koymuş, ağalar, beyler, şeyhler-seyitler tekrar yerlerine dönmüşlerdir. Bugün Doğulu ve Batılı egemen sınıflar geniş bir çıkarbirliğine girmiştir. Bu süreç büyük bir yoğunlukla devam etmektedir.

27. Şereslyar, Sayı 2, Ocak 1970, s. 1

XIII. KAPİTALİSTLEŞMENİN KAÇINILMAZ SONUCU ULUS ve ULUSÇULUKTUR

Doğu Anadolu'da temelden gelen köklü bir değişim vardır. Bu değişim feodalizmin kapitalizme doğru evrildiğidir. Bu evrim Türkiye'deki az gelişmiş kapitalizme göre şekil alarak devam etmektedir. O halde, Doğu Anadolu'da henüz oluşmakta olan değişimin yine egemen sınıflar lehine bir değişim olduğu görülür. Fakat geniş halk yığınları yararına meydana gelecek bir devrimin de ancak bu oluşum içinde gizli olduğunu hiçbir zaman unutmamak gerekir.

Feodalizm kapitalizme dönüşürken siyasi planda ulus ve ulusçuluğu yaratması çok normal bir olaydır. Bilindiği gibi siyasi iktidarlar şimdiye kadar Doğu Anadolu'yu ihmal edip oraya yatırım yapmamışlardır. Fakat şimdi Doğu'nun ağaları, beyleri, şeyh ve seyitleri de, daha fazla sömürülebilme için kapitalistleşmek istemekte ve siyasi iktidarlar da bu isteklere cevap vermektedir. Nitekim son yıllarda Doğu Anadolu'da, baraj, su kanalları, yol, fabrika vs. gibi altyapı yatırımlarına hız verilmiştir. Ekonomik ve toplumsal alanda meydana gelen bu değişimin siyasal planda aşiret şeklindeki toplumsal ve siyasal örgütlenme sistemini yıkıp çok daha ileri bir aşama olan uluslaşma sürecini başlatması kaçınılmazdır.

Uluslaşmanın belli başlı dinamiğinin yine toprak mülkiyetindeki çelişkide aranması yerinde olur. Kapitalist kişiler oldukları zaman çok daha iyi sömüreceklerini anlayan Doğu'nun feodalleri süratle makinalaşmaya başlamışlardır. Makinalaşma, traktör ile el emeği arasında bir çelişki doğurmuştur. Bu çelişki tarımda çalışan bir yığın köylünün şehirlere akın etmesine sebep olmaktadır. Sahte de olsa bir şehirleşme başlamakta ve hızla gelişmektedir. Endüstri yatırımlarının bu gelişmeleri hızlandıracağı şüphesizdir. Bütün bu oluşum içinde aşiretler arasında kaleler yıkılacak, aşiret sisteminin değerleri yıkılıp ulusal değerler önem kazanacak, alım satım kapasitesi büyük şehirlerin meydana gelmesi ve nüfusun hızla artması bu oluşumu hızlandıracaktır. Feodalizmin yıkılışıyla birlikte bu oluşumun meydana gelmesi kaçınılmazdır. Zira aşiret feodalizmin, ulus da kapitalizmin siyasi kurumudur.

Herhangi bir bölgede kapitalist ilişkiler yoğunlaşırken, aşiret örgütlerini ayakta tutmanın hiçbir olanağı yoktur. Bu oluşum içinde değer kazanacak en önemli şey, Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt folklorü ve Kürt tarihi araştırmalarıdır.

Öte yandan "Kırmanç" da değer kazanacaktır. Bu konu üzerinde biraz duralım. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda ümmet ideolojisi hakim olduğundan Arap olmayan milletler teker teker hor görülmüştür. Hor görülenler arasında Türkler ve Kürtler de vardır. Osmanlı egemen sınıfları gerek "Türkmen"i gerekse "Kırmanç"ı daima küçümsemişlerdir. Bugün Orta Anadolu'da analar, oğullarına kızdıkları zaman, hâlâ Türkmen derler. Bir kişiyi yüceltmek için ise "eski Osmanlı" tabiri kullanılır. Fakat Cumhuriyetle birlikte (bunun daha önceki yıllara inen temelleri de vardır) Türk halkı hızlı bir uluslaşma süreci içine girdiği için Türkmen değer kazanmıştır. Kırmanç ise Doğu'da hâlâ aşağılanan bir anlamda kullanılmaktadır.²⁸ Kürt halkı uluslaşma süreci içine girdiği zaman Türkmen gibi Kırmanç da değer kazanacaktır. Bu arada çeşitli şubelere, ağızlara ve diyalektlere²⁹ ayrılan Kürt dili de aşiret dilinden ulusal dile doğru evrilecektir. Devrimci Doğu Kültür Ocakları da tesadüflerin sonucu kurulmuş değildir. Toplumsal gelişmenin belirli bir safhasında uluslaşma hareketinin küçük burjuva kökenli aydınlara, devrimcilere yansıtacağı ve bunun ilkönce burjuva tarafından savunulacağı şüphesizdir.

İşte bu oluşumun bilincine çok iyi bir şekilde varan egemen sınıflar ve onların siyasi iktidarları Doğu'ya ekonomik yapıda bünye değişikliğine sebep olacak yatırımları götürdüğü gibi, bu yatırımların meydana getireceği uluslaşma sürecini geciktirici, yozlaştırıcı tedbirleri de getirmektedir. 27 Mayıs hareketinden sonra bir hükümet kararnamesi ile Kürtçe köy isimlerinin değiştirilmesi, bölge yatılı ilkokullarının hızla artması, Doğu'da radyo istasyonlarının gittikçe çoğalması, bunun en belirgin örnekleridir. Fakat bu tedbirle-

28. Ahmet Aras, "Türkiye'de Feodalite Var mıdır?" *Ant* dergisi, Sayı 139, 26 Ağustos 1969, s. 12

29. Kemal Badıllı, *Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kurmançça Lehçesi)*, Ankara 1965

rin umulan sonucu vermemesi üzerine iktidar baskı yollarına başvurmuş ve komando hareketini başlatmıştır.³⁰

Fakat uluslaşmanın dinamiği sadece, sosyo-ekonomik altyapıda feodalizmin kapitalizme doğru dönüşümü değildir. Siyasi iktidarlar tarafından yürütülen ırkçı politikalar karşısında da hızlı bir ulus bilinci oluşur.

İlhan Selçuk bir yazısında şöyle demektedir:

"Bu memlekette bir vakitler Türk kelimesi yadırganırdı. Milli Mücadele kuşağı Türklüğü benimsemek için kaç kez ateş çemberinden geçti? Harbiye kumandanı öğrenciler arasında Türkçülük akımlarını kovalar, böyle 'tehlikeli fikirler'e sarmış öğrenciyi cezalandırırdı..."

"Ve kendisine Türk denilen kişide başlardı bir rahatsızlık. Çünkü Türk, kaba köylüye verilen aşağılayıcı bir sıfattı. Milliyetçilik bilinci Osmanlılık bilincinden üste çıkmasın, ümmetçilik bilincini eritmesin diye Türk kelimesi aforoz edilmiş, Türkçülük tehlikeli ve aşırı bir akım sayılmıştı. Balkan harbinden İstiklâl harbi sonuna kadar onbir yıllık kan ve ateş sınavından geçen milli güçler, Türklük kavramını yüceltip, milli bilinci keskinleştirdiler. Yüce Gazi Mustafa Kemal de, şimdiki Batıcı beylere gereksiz gibi gelen: 'Ne mutlu Türküm diyene' gibi sözlerle, Türk olmanın övünç verici bir algı sayılması gerektiğini inatla savundu."³¹

50 yıl önce Osmanlı tarafından Türk halkına reva görülen bu baskılar, bugün, egemen sınıflar ve Türk bürokrasisi, asker-sivil aydın kadroları tarafından Kürt halkına 'reva' görülmektedir. Kürt olan kimse Kürtlüğüyle övünmek şöyle

30. Bu konuda, **Doğu Anadolu'nun Düzeni** kitabının ikinci baskısında geniş bilgiler vardır.

31. İlhan Selçuk, "Proleter Millet", **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1970, İlhan Selçuk'un bu yazısı, bugünkü Kürt toplumunun, Türk toplumundan en az 50 yıl geride olduğunu göstermesi bakımından çok ilginç bir belgedir. "Ne mutlu Türküm diyene", "bir Türk dünyaya bedeldir", "Türk gibi kuvvetli" gibi sözlerle Türk halkının uluslaşması hızlandırılmış, fakat bu oluş, biraz da Kürt halkının uluslaşmasının geciktirilmesi pahasına sağlanmıştır. Bunun en büyük suçluları ise, "Doğu Sorunu"nun özünü, halkların eşitliği ve kardeşliği temel prensibini kavrayamayan, anlamayan, anlatmayan, sivil-asker aydın kadrolardır.

dursun, "ben Kürdüm" bile diyememekte ve çeşitli ceza tehditleriyle karşı karşıya bırakılmaktadır. Bunun en ilginç örneklerinden biri Atatürk Üniversitesi'nde, Müslim Seval isimli bir öğrencinin kendini yakması sonucu başlayan öğrenci olayları ile ilgili olarak kurulan tahkikat komisyonunda cereyan etmiştir. Komisyon, öğrenciyi: "Beşikçi, Kürt diye bir şeylerden bahsediyor, halbuki böyle bir şey yok, ne dersin?" şeklinde bir soru sormuş, öğrenci ise bu soruya sadece, "ben Kürdüm"³² şeklinde cevap vermiştir. Bu durum karşısında komisyon şoke olmuş, "Kürtçülük yapıyor" iddiasıyla öğrenciyi mahkemeye vermeye kalkmıştır.

Görüldüğü gibi her türlü baskı ve teröre rağmen bilinç gelişmektedir.

XIV. SONUÇ

Bünyesinde ağa, şeyh, aşiret reisi gibi feodal kalıntıları barındırdığı ve siyasi iktidarlar tarafından ihmal edildiği için Doğu Anadolu geri kalmıştır demek, aslında Doğu'nun geri kalmasını açıklayan bir görüş değil, sosyo-ekonomik bakımdan açıklanması gereken temel olgulardan biridir. Bu açıdan bakıldığı zaman Doğu Anadolu'nun kendi kendine geri kaldığı değil, güdülen ekonomik, toplumsal ve kültürel politikaların bir sonucu olarak geri kaldığı, yani geri bırakıldığı gerçeği ortaya çıkar. Doğu Anadolu'nun geri kalmışlığının incelenmesinde sınıfsal analizlerin yanısıra etnik faktörler de göz önüne alınmalıdır.

Çok partili düzene geçiş, ağa, şeyh ve aşiret reislerini yeni bir biçimde müesseseseleştirdiği gibi, onların Batılı egemen sınıflarla bütünleşmelerini de sağlamıştır. İşte bu süreç içinde gerek merkezi otoriteye isyan eden, gerekse merkezi otoriteyle sürtüşmesi olmayan bütün feodal unsurlar yavaş yavaş Batı Anadolu'daki egemen sınıflarla çıkar birliğine girmeye başlamıştır. Bu oluşumun en belirgin görünüşü kırsal alanlara hakim olan feodallerin, artık kasaba ve şehirlere doğru kayması ve toprakla birlikte ticaret, el sanatları, kredi, politika gibi başka alanları da kontrol etmeye başlaması-

32. Bu olaylarla ilgi belgeler ileride aynen yayınlanacaktır.

dir. Bu, feodallerin burjuvalaştığını ortaya koyar. Yani Doğu Anadolu'daki feodalizm, toplumun kendi iç dinamikleri sonucu değil, Türkiye'de yaygınlaşan kapitalizme göre değişmektedir.

Doğulu ve Batılı egemen sınıflar, bu değişim içinde, daha sıkı bir bütünleşme süreci içine girmekte, bu bütünleşme ise Doğu'da yaratılan artık-ürünün Batı'da yatırılıp değerlendirilmesine ve Doğu'nun sürekli olarak fakirleşmesine sebep olmaktadır. Bu bütünleşmeye paralel olarak Doğu Anadolu'daki sınıf yapısı değişmekte, feodal egemen sınıf kapitalistleşmekte ve uluslaşma süreci, sosyo-ekonomik altyapıda olagelen bu değişmeye paralel olarak yoğunluk kazanmaktadır. Doğu Anadolu'da feodalizmin devrimci olmayan bir yolla, yani feodal egemen sınıfın kapitalistleşmesi şeklinde çözüldüğü şüphesizdir. Fakat bu oluşum, sonuçları itibariyle devrimcidir. Çünkü ilkel bir siyasal şekil olan aşiret yapıları parçalanarak ulus teşekkül etmekte, emek bağımlılıktan kurtularak hürleşmektedir.

Mustafa Kemal, 1919-1922 yılları arasında, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerini Anadolu'daki "devrimci" harekete kazanabilmek için geniş ölçüde dinci ideolojiyi kullanmıştır. Bugün bu olanak katiiyen yoktur. İki bakımdan yoktur:

1. Dinci ideoloji artık tam anlamıyla karşıdevrimcilerin silahı olmuştur ve devrimciler bu ideolojiden yararlanamaz.

2. Doğu Anadolu'da her ne kadar aşiret reisi, şeyh, seyyit, ağa, bey gibi egemen sınıfın unsurları varsa ve halk yığınlarını bunlar kontrol ediyorlarsa da özellikle küçük burjuvazinin öncülüğünde (bu öncülük devrim stratejisinde bir zamanlar tartışılan öncülük değildir. Sadece küçük burjuvanın devrimci fikirleri halk yığınlarına götürmesi olarak anlaşılmalıdır) devrimci bir kadro gelişmekte ve günden güne ağırlık kazanmaktadır.

Bu bakımdan Doğu Anadolu'yu devrimci mücadeleye kazanabilmek için başka faktörleri aramak gerekir. Bu, ulusların eşitliği ve kardeşliği temel doğrusunun fiili olarak gerçekleştirilmesi için mücadele etmektir. Doğu Anadolu'yu Türk görmek, Türkleştirmeye çalışmak başarısız kalmaya mahkumdur.

"Halklar kendilerini sömüren, ezen sınıflara ve emperyalist güçlere karşı kardeşçe ve dayanışma içinde etkin bir mücadele verebilirler. Bunun temel şartı HALKLARIN EŞİTLİĞİ ilkesini bütün şartlanmalardan kurtularak içtenlikle, tavizsiz kabul etmektir. Halkların eşitliği ilkesi vatandaşların eşitliği ilkesinin de temel şartıdır. Birbirlerinin varlığına, etnik özelliklerine saygılı olmadan, milliyetler meselesinde devrimci titizliği göstermeden, beraber mücadele için gerekli olan güven ortamı yaratılamaz. Halkı eritme ve yok etme ve diğer baskı metodlarını uygulamak isteyen herhangi bir iktidara karşı:

HAKİM ULUSLARIN HALKÇI GÜÇLERİ VE DEVRİMCİ GÜÇLERİ BÜTÜN İMKÂNLARI İLE DİRENMEZLERSE, EZİLEN ULUS VEYA ETNİK GRUP BUNLARA KARŞI GEREKLİ GÜVEN DUYGUSUNU BESLEYEMEZ."³³

Türkiye'deki halklar sorunu konusunda 29-31 Ekim 1970 tarihleri arasında toplanan TİP 4. Büyük Kongresi'nde son derece ilginç bir karar alınmıştır. Burada şöyle denilmektedir:

"Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla gerikalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini göz önüne alan hakim sınıf iktidarlarının güttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu; (...) kabul ve ilan eder."³⁴

Doğu Anadolu'da oluşan yeni süreç yani feodalizmin kapitalizme doğru evrimi yine egemen sınıflar yararına olan bir değişimdir. Fakat geniş halk yığınlarının kurtuluşunun da bu değişimin içinde olduğu, kurtuluşu bu değişimin hazırlayacağı da şüphesizdir.³⁵

33. **Devrimci Doğu Kültür Ocakları, I. Dönem Genel Kurulu, 1969-1970 Karar Tasarısı** (Çoğaltma), DDKO Yayını, Ankara 1970, s. 7; Ayrıca bk. Ali Harzya, "Kürt Sorunu" **Emek Aylık Sosyalist Dergi**, Sayı 6, Kasım 1970, s. 64

34. **Ant dergisi**, Aralık 1970, Sayı 8, s. 38

35. Bütün bunlardan dolayı burjuvallaşan Kürt ağaları üzerinde dikkatle durmak gerekir. Bunların iki yönü vardır. Batı Anadolu'daki işbirlikçi kapitalistlerle bütünleştikleri ve işlerini yoluna koydukları için statüko-

nun aynen devamını isterler. Bu bakımdan Doğu'da, özü itibariyle devrimci olan "ulusçu" harekete de karşıdırlar. Fakat Doğu'daki devrimci potansiye-
lin de farkındadırlar. Böyle bir potansiyelin dışına düşmek de işlerine gel-
mez. Çünkü o zaman halkın desteğini tamamen kaybedip yığınların dışına
düşerler. İkili oynadıkları için de devrimci, yani ulusçu harekete faydaları ol-
maz. Bu ifadelerin bütün burjuvalaşan Kürt ağaları için geçerli olmadığı
şüphesizdir. Fakat genellikle doğrudur. Dolayısıyla kapitalistleşme olayını
emekçi halk yığınları lehine kanalizere edebilmek için burjuvalaşma olayı
üzerinde önemle durulmalıdır.

DOĞU ANADOLU'NUN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

ve

KÜRT FOLKLORUNUN ARAŞTIRILMASI(*)

I. TARİHSEL GELİŞİM

Kürtler ilk çağlarda Van Gölü'nün güney taraflarında rastlanmakla beraber, ancak, Arap yayılması sırasında politik bir güç olarak belirmişlerdir. Kürtler, Doğu Anadolu'da Arap ordularıyla karşılaştıkları zaman ilkel bir feodal düzende yaşıyorlardı. Müslümanlığı kolayca kabul ettikleri için, Arap ordularıyla kanlı çatışmalara girmediler. Böylece Kürt feodal düzenleri, Arap yayılması sırasında güçlenerek varlığını sürdürdü.¹

Türkler ilk defa, 1028 yıllarında Anadolu'ya akınlara başladılar. Bu akınlar 1071 Malazgirt savaşına kadar sürdü. Bu akınlar sırasında Türkler her şeyden önce Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret düzenleriyle karşı karşıya geldiler. Türkler ilkönce Kürt aşiret düzenlerini ortadan kaldırarak, Kürtleri tamamen kendilerine bağlamak istediler. Türk boylarıyla Kürt aşiretleri arasında büyük savaşlar oldu. Bu savaşlar

(*) Bu yazı Robert Kolej Türkiye Folklor Kulübü'nün isteği üzerine hazırlanmıştır. Türkiye Folklor Yıllığı'nda yayımlanmak üzere istenmişti. Yazı, Robert Kolej Türkiye Folklor Kulübü'ne 10 Mart 1971'de gönderilmişti.

Bu yazı yayımlanmadı.

1. **İslam Ansiklopedisi**, Kürtler Maddesi, Cilt 6, s. 1096 vd.

sonunda Türkler, Kürt aşiret düzenlerini ortadan kaldırmayacaklarını anladılar. Bu düzenleri tanıyarak onlarla ittifak yapmak zorunda kaldılar. Bu şekilde, gerek Türk akınları sırasında, gerekse Selçuklu İmparatorluğu devrinde Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret düzenleri, feodal üretim ilişkileri düzeyinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde de Doğu Anadolu'daki Kürt feodal düzenleri hiçbir bünye değişikliğine uğramadan devam etmiştir. Şöyle ki: Osmanlı sistemine göre toprak, devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Topraktan faydalanma hakkı ise has, tımar, zeamet örgütü içinde reayaya verilmiştir. Fakat imparatorluk üzerinde rakipsiz bir hakka sahip olan padişah, çeşitli nedenlerle, çeşitli kişi ve topluluklara çok geniş araziler vermiş ve bu araziler, Osmanlı toprak sistemi dışında tutularak, özel hukuk kağıdelerine göre işlenmiştir.

Osmanlılar Doğu Anadolu'yu fethetmeye başladıkları zaman, ilkönce feodal Kürt düzenleriyle karşı karşıya geldiler. Başlangıçta, bu düzenleri organik olarak kendi bünyeleri içine almak istediler. Fakat bu konuda gösterilen gayretlerin boşa çıktığını ve sonuç alınamayacağını kısa zamanda gördüler. Çünkü Kürtler de savaşçı ve atak bir kavimdi. Kürt aşiret düzenlerini organik olarak kendi bünyesi içine alamayacağını anlayan Osmanlı, bu sefer onları kendi düşmanlarına karşı tampon olarak kullanmaya çalıştı. Böylece aşiret sistemine dayanan Kürt feodal düzenleriyle Osmanlı merkezi otoritesi arasında Kuvvet dengesine dayanan bir sözsüz anlaşma yapıldı. Bu sözsüz anlaşma uyarınca devlet, Doğulu beylerin egemenlik alanlarına karışmamakta, buna karşılık savaşçı Kürt kabileleri de merkezi otoriteye başkaldırmamakta² ve Osmanlıyı Safevi ve Memluk Devletleri'nden gelecek saldırılara karşı korumaktadırlar.

Osmanlı tarihinde Kürdistan olarak anılan Doğu hakkında Prof. Sıddık Sami Onar şöyle demektedir:

"... Yalnız şark tarafında istisnai bir durum vardı. Birinci

2. İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1970, s. 368

Sultan Selim Çaldıran'da Şah İsmail'le galip geldikten sonra, hudut üzerindeki Kürt beyliklerini de imparatorluğa ilhak etmiş, ancak bunların oturdukları yerler kendilerine Yurtluk ve Ocaklık namı ile tevcih olunmuştu. Şu suretle buralarda miri arazi ve buna dayanan tımar ve zeamet sistemi husule gelmemiş istisnai bir durum ortaya çıkmış, eski Kürt beyleri bu toprakların adeta maliki durumuna gelmişlerdi. Bu yurtluk ve ocaklıkların ihtiva ettiği arazinin devlete ait olan varidat ve hasılatı ve bu yerlerin idaresi Kürt beylerine bırakılmıştı. Bunların devlete karşı vazifeleri, hududu muhafaza etmek ve şayet ordu o taraflara doğru sevk edilirse o ordunun kumandasına iltihak etmekten ibaretti. Bu beyler azledilmezler ve öldükleri zaman arazileri oğullarına geçer, şayet oğulları yoksa hanedanlarının münasiplerine tefviz olunurdu. Bunların bazılarına da hükümet denilmekte idi. Mesela Diyarbakır eyaletinde onbir Osmanlı sancağı, sekiz Kürt beyleri sancağı, beş hükümet vardı.

Şu suretle buralarda miri arazi ve buna dayanan tımar ve zeamet sistemi husule gelmemiş, istisnai bir durum ortaya çıkmış, eski Kürt beyleri bu toprakların adeta maliki durumuna gelmişler ve buralarda garp feodalitesine çok benzeyen bir feodalite zuhur etmiş bulunuyordu."³

Kürdistan'da görülen bu duruma Osmanlı İmparatorluğu'nun has, zeamet ve tımar sistemi de uygulanmayan öteki bölgelerinde rastlamıyoruz. Örneğin Bağdat, Basra, Yemen, Mısır, Habeş eyaletleriyle Halep ve Cezayir-i Bahri Sefit eyaletlerinin bazı sancaklarında tımar ve zeamet yoktur. Bu gibi yerlerin öşür vs. gibi devlete ait olan hasılatı tamamen hazineye gelir, ancak bu hasılatı beylerbeyleriyle sancakbeylerinin ve yerli askerlerin istihkakı ayrıldıktan sonra üst tarafı merkeze gönderilir.⁴ Kürdistan'da ise toplanan gelirler üzerinde merkezin hiçbir hakkı yoktur. Bu gelirleri toplama ve harcama yetkisi tamamen mahalli Kürt beylerine dolayısıyla, Kürt hükümetine ve sancağına bırakılmıştır.

Bütün bunlar Doğu Anadolu'da Kürt toplumunun Os-

3. Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, Cilt I, 2. bs., İstanbul 1960, s. 124

4. Sıddık Sami Onar, a.g.e., s. 535

manlı sarayıyla ilişkileri yönünden başlıca üç sistemin varlığını ortaya koyar. **a)** Kürt hükümetleri, **b)** Kürt sancakları, **c)** Kürt beylerine verilen yurdruk ve ocaklıklar **d)** Osmanlı devlet sancakları. Bunlardan Kürt hükümetleri, tam feodal nitelikte bağımsız birliklerdir. Kürt hükümetlerinin de toprağa ve aşiretlere Osmanlı devleti karışmıyor, bunlar hükümetlerin feodal yöneticilerinin mülkü ve tebaası kabul ediliyordu. Belli başlı Kürt hükümetleri arasında, Cizre, Hazro, Eğil, Lalı, Kih, Bitlis, Hızan, Hakkâri, Mahmudi, Şehrizor, İmadiye, Mihriyana, Uştı, Ekrad hükümetlerini sayabiliriz.⁵ Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde, "azıl kabul etmez Kürt beyleri" beyler ve beylikler bunlardır.⁶

Kürt aşiret reislerine yurdruk ve ocaklık olarak verilen sancaklar öteki sancaklardan ayrılmakta, idari yetkileri bakımından hükümetlere yaklaşmaktadır. Bu çeşit sancaklara sahip olan aşiret reislerinin ellerinden toprakları alınamamakta, topraklara bir yabancı tayin edilememektedir. Yani toprağın ve aşiretin sahibi, sancak reisi olan aşiret reisleridir. Yalnız hükümetlerden farklı olarak, sancak beyi olan aşiret reisleri, bu yetkilerine karşılık, sipahi gibi savaşa katılmak zorundadır.⁷ Doğu Anadolu'da 16'ya yakın Kürt hükümeti, 50'ye yakın Kürt sancağı vardı.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi Osmanlı sarayı Doğu Anadolu'yu hiçbir zaman organik olarak kendi bünyesi içine alamamıştır. Bu durumda Doğu Anadolu'daki feodal ilişkiler, asırlar boyunca devam etmiş, imparatorluğun özellikle Batı kesimlerinde meydana gelen olaylardan önemli derecede etkilenmemiştir. Bilindiği gibi feodal üretim ilişkilerinin en önemli sonuçlarından biri, son derece az bir artı-ürünün yaratılmasıdır. Bu faktör, Doğu Anadolu'nun dışarı-

-
5. Şerafettin Turan, 17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı, **Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı**, Erzurum 1963, s. 205
 6. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 6. Kitap, Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1970, s. 263; Ayrıca Bk. **Naima Tarihi**, Cilt 3, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968
 7. Muzaffer Erdost, Türkiye'de Feodalizmin Kaynakları ve Bugünkü Durumu Üzerine Bir Taslak, **Aydınlık Sosyalist Dergi**, Sayı 5, s. 363

ya açılma, dış faktörlerle bütünleşme, dış faktörlerden etkilenebilirlik veya onları etkileme olanaklarını kısıtlayan önemli bir faktördür. Hayvancılık alanında elde edilen artık-ürün ise, Doğu Anadolu'nun Batı Anadolu'ya değil, daha çok Orta-Doğu'ya açılmasına sebep olmuştur. Böylece Doğu Anadolu kendine özgü bir sosyo-ekonomik sistemi sürdürmüştür. İmparatorluğun kudretli devirlerinde ilişkiler bu seviyede sürdürülürken Tanzimatla birlikte, özellikle Batı'nın etkisiyle, bu ilişkilerin bünyesinde bazı değişiklikler olmuştur. Bu devirde Osmanlı İmparatorluğu Batı'da oluşan milliyetçilik hareketlerinden geniş ölçüde etkilenmiş, Balkan halkları hızlı bir şekilde bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

Milliyetçilik hareketlerinin geliştiği bu çağda Osmanlı sarayı, Doğu Anadolu üzerinde uyguladığı başarılı bir taktikle hem Kürt halkının merkezleşmesini, birlik olmasını ve uluslaşmasını engellemiş, hem de Ermenilerle Kürtleri birbirleriyle çarpıştırarak Ermenistan Devleti'nin kuruluşunu başarısızlığa uğratmıştır. Osmanlı sarayının Doğu Anadolu üzerinde uyguladığı bu taktik Hamidiye Alayları'nın kurulması ile ilgilidir. 1891 yılında Sultan Abdülhamit tarafından 36 adet olarak kurulan Hamidiye Alayları Osmanlı sarayına iki bakımdan yarar sağlamıştır. Birincisi Kürt aşiretleri arasında zaten mevcut olan çatışmaların, silahlı bir biçimde ve resmi olarak sürdürülmesini sağlayarak Kürt halkının birlik olmasını, merkezleşmesini ve uluslaşmasını engellemesidir. Padişah Abdülhamit'in Kürt aşiretlerinin bu özelliğini kavraması ve buna göre bir politika izlemesi, Osmanlı Sarayı yönünden son derece başarılı bir tutumdur. Hamidiye Alayları kuruluşu ile sarayın sağladığı ikinci yarar da Müslüman Osmanlı halkları, Türkler, Kürtler, Araplar, Çerkesler, Arnavutlar vs. arasında birlik ve beraberliği sağlayan Hilafet kurumunu ve dinci ideolojiyi kullanarak Ermenilere karşı bitmek tükenmek bilmeyen bir savaşın başlatılmasıdır. Osmanlı Sarayı halkların birbirleriyle çarpıştırılması sonucu meydana gelen dengeden geniş ölçüde yararlanmış ve kendisine karşı muhtemel olan başkaldırıları önlemiştir.

II. SOSYO-EKONOMİK YAPININ GELİŞME DOĞRULTUSU

1965 nüfus sayımına göre, Doğu Anadolu Bölgesi'nin nüfusu 5 milyon 903 bindir. Bu, Türkiye nüfusunun % 18.8'idir. 18 ilt içine alan Doğu Anadolu'nun kapladığı alan ise 220 bin 735 Km² dir. Bu, genel Türkiye arazisinin % 29.9'udur. Bölgede nüfus yoğunluğu kuzey taraflarda daha düşük güneyde fazladır. Hakkâri'de ise 9'dur. Nüfusun yerleşme birimleri itibariyle dağılışına baktığımız zaman ise şunları görüyoruz: Göçebe aşiretlerin sayıları her ne kadar saptanmamışsa da, Doğu Anadolu nüfusunun % 1 veya % 1.5'ünü meydana getirdiğini tahmin edebiliriz.⁸ Mezraa, yayla gibi köy-altı yerleşme biçimleri 9.717 olup, buralarda yaşayan nüfus Doğu Anadolu'daki genel nüfusun % 19'u kadardır. 9.936 adet köyde ise bu nüfusun % 53.2'si, 138 kasabada % 11.9'u, 18 il merkezinde ise % 15.3'ü yaşamaktadır.⁹

18 ilde çiftçi ailelerinin % 38'i topraksızdır. Çiftçi ailelerinin % 45.4'ü 1-50 dönüm arasında toprak kontrol etmekte ve bu toprak genel tarım arazisinin % 27'sini meydana getirmektedir. Çiftçi ailelerinin % 14.2'si 51-200 dönüm arasında toprağa sahip olup bu toprakların genel tarım arazisi içindeki oranı % 40'a yakındır. Çiftçi ailelerinin % 2.4'ü ise 200 dönümden fazla toprak kontrol etmekte ve bu topraklar da genel tarım arazisinin % 33'ünü meydana getirmektedir. Bu durum toprak mülkiyetinde çok büyük dengesizliklerin var olduğunu göstermektedir.¹⁰ Toprak mülkiyetindeki bu dengesizlik, gelir dağılımında sınıflararası keskinlikleri etkilediği gibi, insan ilişkilerinde anonimleşmemiş şekilleri de beraberinde oluşturmaktadır. Öte yandan eğitim, siyaset, demokrasi, din, tarikat, hukuk gibi üstyapı kurumları bu yapıya göre şekillenip ona göre fonksiyonel bir karakter göstermektedir.

8. İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller**, 2. Bs., E Yayınları, İstanbul 1970, s. 46

9. İsmail Beşikçi, a.g.e., s. 46

10. İsmail Beşikçi, a.g.e., s. 61

Fakat son zamanlarda nüfusun büyük bir hızla artışı, temeldeki bu sorunun yani toprak dengesizliğinin çok daha açık bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Doğu Anadolu'da nüfusun artışı gerçekten çok hızlıdır ve Türkiye ortalamalarının üzerindedir. 1945-1965 arasındaki 20 yıllık süre içinde Doğu'da artış hızı % 2.88 olduğu halde, Türkiye'de bu % 2.65'tir. Şehir ve köylerdeki artış hızlarının incelenmesi ise daha ilginç sonuçlar ortaya koymaktadır. Şehirlerdeki artış Doğu Anadolu'da % 4.3, Türkiye'de ise 3.4'tür. Köylerdeki artış ise Doğuda % 2.4, Türkiye'de ise % 2.1'dir. Artan nüfusun tabandan yukarı doğru yaptığı baskı çok önemlidir. Çünkü nüfus artışıyla birlikte, toprak, yayla, iş istekleri de artmakta ve dinamizm kazanmaktadır. Toprak, yayla ve işyeri istekleri şimdilik devlete karşı yapılmış olsa da, dönüp dolaşıp mülkiyet ve üretim ilişkilerini kontrol edenlere karşı olacağı şüphesizdir. Doğu Anadolu'da statükoyu parçalayacak esas unsur, nüfus artışı ve bu oluşumun tarımdaki makinalaşma ile diyalog haline gelmesidir. Zira tarımdaki makinalaşma hızı Doğu Anadolu'da çok hızlıdır. 1965-1966 yılında Türkiye'deki traktörleşme % 19 artarken Doğu'da bu hız % 46'dır. 1966-1967 yılındaki artışlar da aşağı yukarı böyledir. Bu ise makinalaşma ile birlikte çok büyük bir köylü nüfusun tarım sektörü dışında kalması ve kendisine tarım sektörü dışında iş araması demektir.

Öte yandan normal bir şehirleşme olayı olmadığı, yani tamamen demografik bir yığılma olduğu için, bu yığın fonksiyonel hale getirilmesi de zordur. Zira sanayileşme son derece zayıftır. İşte geniş toprakları ve buna bağlı olarak geniş halk yığınlarını kontrol eden kişiler, temeldeki çelişkiyi çok iyi gördüklerinden, bu sorunu gizleyebilmek ve halkın bu konuda bilinçlenmesini önlemek için hem baskı yapmakta, hem de kamuoyunun dikkatini daha başka ve ana sorunun dışında bulunan alanlara doğru kanallı etmeye çalışmaktadır.

Temeldeki ana sorunu gizleyen etkenlerden birisi, çeşitli tarikat ve mezhep gruplarının çatıştırılması, irticanın körüklenmesi, öteki ise, toplumsal muhtevadan uzak tutularak, duygusal bir şekilde saptırılmaya çalışılan Kürt sorunudur. Milliyetçilik anlayışının, yeni fikirlere, özellikle devrimci fi-

kırlara kapalı olduğu, toprak ağaları ve şeyhler tarafından iddia edilmektedir. Böylece egemen sınıflar, duygusal olarak geliştirmeye çalıştıkları Kürt milliyetçiliğini ana çelişkiyi gizleyebilecek bir etken olarak kullanmak istemektedirler. Örneğin milliyetçi adamın kendi ağasını, şeyhini aşiret reisini sevmesi gerektiği fikrini geniş ölçüde propaganda ederler.

Ağaların kullandıkları başka bir taktik de doğrudan doğruya baskıdır. Ağa bu baskıyı günden güne artırdığı silahlı adamları vasıtasıyla sürdürmektedir. Bu baskının halk yığınları üzerindeki etkisi çok büyüktür. Bu bakımdan baskıya karşı yeni direnme yolları aranmaktadır. Eşkıyalık her şeyden önce böyle bir direnme biçimidir. Bunun ötesinde az nüfuslu ağa köylerinin hemen yakınında kurulan ve nüfusları gittikçe artan köylerin durumu da çok ilginçtir. Ağa bu çözümleri baskı yolu ile önlemeye başladığı andan itibaren yapıda bulunan az-çok hukukilik ve meşruluk durumu kaybolmakta, ağa, ceberrut bir hüviyete bürünmektedir.

Bütün bunlara rağmen, halkın aradığı yeni direnme yollarının henüz sınıfsal bir anlam kazandığı iddia edilemez. Silahlı çatışmalar ve anlaşmazlıklar hâlâ ağa ile ağa arasında, aşiret reisi ile aşiret reisi arasındadır. Henüz ağa ile köylü ve aşiret reisi ile köylü arasında bir çatışma başlamamıştır. Köylüler henüz ağa ile ağanın, aşiret reisi ile aşiret reisinin çatışmalarında bir alet olarak kullanılmaktadırlar.

Bütün bu söylenenler 1967 yaz aylarında Doğu Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yapılan, daha sonraki yıllarda da büyük bir yoğunlukla sürdürülen ve Doğu Anadolu'nun geri bırakılmışlığını protesto eden mitinglerde gayet somut bir biçimde ortaya konmuş ve belgelenmiştir. Mitingler her ne kadar Doğulu toplumcu aydınların feodal kalıntıları sürdürbilmek için her türlü tedbiri alan Doğulu ve Batılı egemen sınıflara karşı bir protesto hareketi olarak başlamışsa da, tabanda geniş etkiler yaratmış ve aydınların halk yığınlarıyla diyalog kurmalarını sağlamıştır.

Mitinglere topraksız ve az topraklı köylüler yanında ağa, şeyh, seyit, aşiret reisi gibi üretim ilişkilerini kontrol eden kişiler de katılmışlardır. Üretim ilişkilerini kontrol eden bu egemen kişilerin mitinglere katılmalarının başlıca üç nedeni vardır: **Birincisi** kamuoyunun temel toplumsal yapı çelişki-

lerinde bilinçlenmesini önlemektir. **İkincisi** Kürt halkının hor görülmesini protesto etmek, **üçüncüsü ise** kapitalist ağalar olma özlemidir.

Doğu'daki ağalar Batı'daki toprak ağalarının çok geniş birikimler yaparak daha çok zengin olduklarının, yani kapitalist ilişkiler kurduklarının farkındadırlar. Doğudaki ağa da böyle işletmeler kurarak daha fazla birikim, daha fazla yatırım yapıp daha fazla kâr sağlamak amacındadır. Çünkü feodal ilişkilerin sürdüğü düzende kendisindeki birikim de çok az ve yatırım olanakları çok düşüktür. İşte bunu anlayan ağalar da, mitinglere katılmakta, Doğu-Batı dengesizliğini ileri sürerek, devletin doğruya el uzatmasını, özellikle, yol, baraj, su kanalları gibi altyapı tesislerinin kurulmasını istemektedirler. Devletin Doğu için yukarıda sayılan altyapı tesislerini yapması, aslında feodal ilişkilerin tasfiyesini hızlandırmaktadır. Çünkü haberleşme ve ulaştırma olanaklarının ve bunların gereği olan teknik bilgilerin yoğunlaşması, sosyal yapıların gerek iç bünyelerini, gerek dış ilişkiler alanını, ergeç değiştirecek daha dinamik ve yoğun insan ilişkileri, kişisel bağların çok büyük rol oynadığı geleneksel ilişkilerin yerini alacak, böylece feodal ilişkileri tasfiye edecektir. Feodal mülkiyet ve üretim ilişkilerini kontrol eden ağalar, şeyhler ve aşiret reisleri, şimdilik, yer yer bu baskıya dayanarak mülkiyetlerini kontrol olanağı buluyorlarsa da, nüfus artışı ve makınalaşmanın temelden yaptığı baskı, ağaların silahlı baskısını da aşacak güçtedir.

III. KAPİTALİSTLEŞMENİN KAÇINILMAZ SONUCU ULUS ve ULUSÇULUKTUR

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Doğu Anadolu'da temelden gelen köklü bir değişim vardır. Bu değişim feodalizmin kapitalizme doğru evrildiğidir. Bu değişim, Türkiye'deki az gelişmiş kapitalizme göre şekil alarak devam etmektedir. O halde, Doğu Anadolu'da henüz oluşmakta olan değişimin yine egemen sınıflar lehine bir değişim olduğu görülür. Fakat geniş halk yığınları yararına meydana gelecek bir devrimin de ancak bu oluşumun içinde gizli olduğunu hiçbir zaman unutmamak gerekir.

Feodalizm kapitalizme dönüşürken siyasi planda ulus ve ulusçuluğu yaratması çok normal bir olaydır. Bilindiği gibi siyasi iktidarlar şimdiye kadar, Doğu Anadolu'yu ihmal edip oraya yatırım yapmamışlardır. Fakat şimdi Doğu'nun ağaları, beyleri, şeyh ve seyitleri de, daha fazla sömürebilmek için kapitalistleşmek istemekte ve siyasi iktidarlar da bu isteklere cevap vermek zorunda kalmaktadır. Nitekim son yıllarda Doğu Anadolu'da baraj, su kanalları, yol, fabrika vs. gibi altyapı yatırımlarına hız verilmiştir. Ekonomik ve toplumsal alanda meydana gelen bu değişimin siyasal planda aşiret şeklindeki toplumsal örgütlenme tüketimini yıkıp, çok daha ileri bir amacı ve siyasal olan uluslaşma sürecini başlatması kaçınılmazdır.

Uluslaşmanın belli-başlı dinamiğinin yine toprak mülkiyetindeki çelişki aranması yerinde olur. Kapitalist kişiler oldukları zaman çok daha iyi sömüreceklerini anlayan Doğu'nun feodalleri, süratle makinalaşmaya başlamışlardır. Makinalaşma traktör ile el emeği arasında bir çelişki doğurmuştur. Bu çelişki tarım sektöründe çalışan bir yığın köylünün şehirlere akın etmesine sebep olmaktadır. Sahte de olsa bir şehirleşme başlamakta ve hızla gelişmektedir. Endüstri yatırımlarının bu gelişmeleri hızlandıracağı şüphesizdir. Bütün bu oluşum içinde aşiretler arasındaki kaleler yıkılacak, aşiret sisteminin değerleri yıkılıp ulusal değerler önem kazanacak, alım-satım kapasitesi, büyük şehirlerin meydana gelmesi ve nüfusun hızla artması bu oluşumu hızlandıracaktır. Feodalizmin yıkılışıyla birlikte bu oluşumun meydana gelmesi kaçınılmazdır. Zira aşiret feodalizmin, ulus da kapitalizmin siyasi kurumudur. Herhangi bir bölgede kapitalist ilişkiler yoğunlaşırken, aşiret örgütlerini ayakta tutmanın hiçbir olanağı yoktur. Bu oluşum içinde değer kazanacak en önemli şey Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt tarihi ve Kürt folkloru araştırmalarıdır.

Öte yandan "Kırmanç" da değer kazanacaktır. Bu konu üzerinde biraz duralım. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda ümmet ideolojisi hakim olduğundan, Arap olmayan milletler teker teker hor görülmüştür. Hor görülenler arasında Türkler ve Kürtler de vardır. Osmanlı egemen sınıfları gerek "Türkmen"i, gerekse "Kırmanç"ı daına küçümsemişler-

dir. Bugün Orta Anadolu'da analar, oğullarına kızdıkları zaman, hâlâ Türkmen derler. Bir kişiyi yüceltmek için ise "eski Osmanlı" tabiri kullanılır. Fakat Cumhuriyetle birlikte (bunun daha önceki yıllara inen temelleri de vardır.) Türk halkı hızlı bir uluslaşma süreci içine girdiği için Türkmen değer kazanmıştır. Kırmanç ise Doğu'da hâlâ aşağılanan bir anlamda kullanılmaktadır.¹¹ Kürt halkı uluslaşma süreci içine girdiği zaman Türkmen gibi Kırmanç da değer kazanacaktır. Bu arada, çeşitli şubelere, ağızlara ve diyalektlere¹² ayrılan Kürt dili de aşiret dilinden ulusal dile doğru evrilecektir. Devrimci Doğu Kültür Ocakları da tesadüflerin sonucu kurulmuş değildir. Toplumsal gelişmenin belirli bir safhasında uluslaşma hareketinin küçük burjuva kökenli aydınlar, devrimcilere yansıtacağı ve ilkönce bunlar tarafından savunulacağı şüphesizdir.

İşte bu oluşumun bilincine çok iyi bir şekilde varan egemen sınıflar ve onların siyasi iktidarları, Doğu'ya ekonomik yapıda bünye değişikliğine sebep olacak yatırımları götürmediği gibi, bu yatırımların meydana getireceği uluslaşma sürecini geciktirici ve yozlaştırıcı tedbirleri de getirmektedir. 27 Mayıs hareketinden sonra bir hükümet kararnamesi ile Kürtçe köy isimlerinin değiştirilmesi, bölge yatılı ilkokullarının hızla artması, Doğu'da radyo istasyonlarının gittikçe çoğalması, bunun en belirgin örnekleridir. Fakat bu tedbirlerin umulan sonucu vermemesi üzerine iktidar baskı yollarına başvurmuş ve komando hareketini başlatmıştır.¹³

Fakat uluslaşmanın dinamiği sadece, sosyo-ekonomik altyapıda feodalizmin kapitalizme dönüşümü değildir. Siyasi iktidarlar tarafından yürütülen ırkçı politikalar karşısında da hızlı bir ulus bilinci oluşur.

11. Ahmet Aras, Türkiye'de Feodalite Var mıdır? **Ant** dergisi, Sayı 139, 26 Ağustos 1969, s. 12

12. Kemal Badıllı, **Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kurmançça Lehçesi)**, Ankara 1965 s. 7

13. İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni**, s. 35, s. 398-436

IV. KÜRT FOLKLORUNUN ARAŞTIRILMASI

Uluslaşma ile ortaya çıkacak en önemli sorun ulusal dilin nasıl teşekkül edeceğidir. Bilindiği gibi, Kürtçe bugün çeşitli kollara ve lehçelere ayrılmaktadır.¹⁴ Her aşiret, Kürtçeyi başka bir şive ve ağızla konuşmaktadır. Her aşiretin ayrı bir diyalekti vardır. Bu bakımdan çeşitli bölgelerde konuşulan Kürtçe arasında bazı farklar olmakta,¹⁵ anlaşmada bazı güçlükler belirebilmektedir. Bunun temel nedeni aşiret organizasyonlarıdır. Her aşiretin bağımsız bir feodal beylik meydana getirmesi ve bu feodal beyliklerin dışarıya, yani öteki beyliklere kapalı olması, her aşiret için farklı bir diyalektin

14. Kürdolog Kemal Badıllı, Kürtçeyi, Lurî (Lürce), Goranî (Goranca), Kelhurî (Kelhürce) veya Soranî (Soranca) ve Kurmanci (Kürmançça) olmak üzere başlıca dört büyük kola ayırmaktadır. Lürce konuşan Kürtler genellikle İran'da ve Kerkük'te oturur. Goranca ise Goranların ve Zazaların konuştuğu Kürtçeye verilen addır. Goranlar Musul, Zazalar ise Diyarbakır, Siverek ve Dersim dolaylarında bulunurlar. Soranca konuşan Kürtler daha büyük bir dağılma gösterirler. Bu gruba dahil Kürtlere Musul dolaylarında rastlandığı gibi, Diyarbakır, Ankara, Çorum ve Trabzon dolaylarında da rastlanır.

Kürtlerin en büyük şubesini meydana getiren Kurmanci ise çeşitli lehçelere ayrılır. Türkiye'deki bütün Kürtler ile Sovyet Ermenistanı, Kuzey Suriye ile Kuzey Irak'taki Kürtler bu şubeye dahildir.

Bu dört şubeden yani lehçelerden, herbiri kendi aralarında şive ve ağızlara ayrılmaktadır. Örneğin, Kürmançça lehçesi, Kürmançların kavmî tasnifine paralel olarak Bohti, Mehmedi, Silivi ve politika esasına göre yapılan tasnife göre de Kuzey-Batı, Güney-Doğu gibi şivele-re ve bu şiveler de Diyarbakır (Sürüc), Siverek (Soreg), Viranşehir gibi ağızlara ayrılır. Örneğin bugün Urfa ve dolaylarında konuşulmakta olan Kürtçe, Kürtlerin kürmançça lehçesine ve bu lehçenin, Kuzey Batı şivesine mensup Urfa ağızıdır.

Kemal Badıllı, **Kürtçe İzahlı Kürtçe Grameri, (Kürmançça Lehçesi)**, Ankara Basım ve Ciltevi, 1965, s. 6-7

Eskidenberi edebi dil olarak kullanılan Kürtçe ise Cizre ve dolaylarında konuşulan Kürtçedir. a.g.e., s. 1

15. Çeşitli bölgelerde oturan ve o bölgelere ait Kürtçeyi konuşan insanların bir araya geldikleri zaman birbirleriyle anlaşamadıkları ise büyük bir yalandır. Örneğin, benimle beraber Şemdinli'de askerliğini yapan Karslı bir Kürt, Şemdinli Kürtleriyle ve Kuzey Irak'taki Kürtlerle son derece rahat bir şekilde anlaşabilmıştır.

oluşmasına yol açmıştır. Feodalizmin, giderek aşiret yapılarının çözülüşü ile birlikte, merkezileşme olacak, böylece dil de merkezilik kazanacaktır. Yani şu veya bu aşiretin konuştuğu şive, ağız değil de Kürt dili ortaya çıkaracaktır. O halde ulusal dil, yazı dili, edebî dil, ancak aşiret yapılarının, feodal yapıların yıkılması ve uluslaşma sürecinin yoğunluk kazanması ile birlikte ortaya çıkar.

Thomas Bois, "Kürtleri Tanıma" isimli eserinin edebiyat bölümüne şu cümlelerle girer: Bu bölümün başlığı belki de Kürt edebiyatının mevcudiyetinden haberdar olmayanların şaşırabilir. Böylelerinin tamamen yanılğı içinde bulunduklarını söylemek gereksizdir. Kürt dili bağımsız ve tüm şirinliği ile mevcuttur ve bir yüzyıldanberi etüdü yapılmakta ve bilginler tarafından orijinalitesi ilan edilmektedir. Bu bilginlerden en çok göze çarpan birkaçını sıralayalım: E.N. Mc. Carus, 1958 (ABD), D.N. Mackenzie, 1961 ve 1962 (İngiltere), I. Tsukerman, 1964 (SSCB), K. Kurdo, 1961 (SSCB). Sonuncusu yani Kurdo, aynı zamanda 1957'de, Moskova'da 30.000 kelimelik bir Kürtçe-Rusça sözlük yayınlamıştır.¹⁶

Kürt halk edebiyatı ve folkloru çok zengin ve renklidir. Bu edebiyatın ve folklorun kaynakları üzerinde uğraşanlardan bazıları şunlardır: A. Socin (1890), A. Le Coq (1903), Oscar Man (1906-1909), Hugo Makas (1926), Roger Lescot (1942), Jaba, Lorch, Rryn, Hadank, Nikitine, Mackenzie. Ayrıca, Sovyet Kürdistanı'nda Hacı Cindi, Emin Avdal, Casım Celil gibi Kürt asıllı bilginlerden de Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt folkloru ve Kürt tarihi üzerinde eserler yayınlayanları vardır.¹⁷

Kürt halk edebiyatında destan türü çok gelişmiştir. Bu destanlardan başlıcaları şunlardır: Destane Memê Alan, Hozbek, Siyamendê Xace, Leyla û Mecnun, Xurşid û Xaver, Ferhad û Şîrin, Şîrin û Husrev, Faxr û Sîtiye, Manîka û Bijan, Kerr û Kulike Silêmin. Bunlardan bazıları Kürtlere komşu ülkelerdeki Acem, Ermeni ve Türk edebiyatlarında da işlenmiştir. Bütün bunlar 1953 yılında Aledin Sacade

16. Zikreden, S.A. Şivan, **Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali**, (Çoğaltma), 1970, s. 31

17. S.A. Şivan, a.g.e., s. 32

tarafından Kürtçe olarak kaleme alınan Kürt Edebiyatı Tarihi'nden izlenebilir. Kürt edebiyatının anahatlarını gösteren bu büyük eserde 50 mela, 31 Şex, 5 Mevlana, 4 Feqi ile 9 Xan, 3 Emir, 11 Beg'den seçilmiş metinler vardır. 5 tane de kadın yazardan söz edilmektedir.

M.S. Sekizinci yüzyılın sonlarında Bacbarakı Mamezani Arap yayılmasına karşı Kürt halkının giriştiği savaşları ve mücadeleleri Kürtçe olarak kaleme almıştır. 10 yüzyılda yaşayan Bavê Tahire Hamedani mistik şiirleriyle ün yapmıştır. 11. yüzyılda yaşayan Eli Termîkî ise Kürt Ronsard'ı olarak bilinir. Eli Harririye Şemdinani (1009-1079), Feqiye Teyran (1302-1315), Şex Ehmedê Nisavî (1407-1481), Melayê Cezi-re, Mela Ehmedê Bate, yine aynı devirlerin yazarlarıdır.

16. yüzyılda kütüphanesinde 2000'den fazla eser bulundurmakla ün yapmış Bahdınan Sultan Hüseyin ve 1596 da büyük tarihi eseri Şerefname'yi kaleme alan Bitlis'li Şerehan Kürt edebiyatının en büyük kişilerindendir. 17. yüzyılda yaşayan Ehmedê Xanî (1650-1706) Kürt milli halk destanlarının en ünlülerinden olan Memê Alan'dan esinlenerek Mem û Zin adlı dev eserini yazmıştır. Mem û Zin sadece Kürt edebiyatının değil, aynı zamanda dünya edebiyatının ölmez eserlerinden biridir.

Yine aynı yıllarda yaşamış Smailê Beyazidî (1654-1709) Şerif Xane Çulamerge (1688-1748) özellikle gazelleriyle ün yapmışlardır. Muradê Beyazidî ve 1790 yılında tıbbî bir kitabı Kürtçe olarak yayınlayan Melayê Ervasî, özellikle Goranî lehçesinde yazdığı Selavatnamesiyle meşhur Xaneyê Qubadî de yine önemli kişilerden biridir.

19. yüzyıl Kürt şairleri arasında Nailî Efendî (1797-1856), Hacı Qadir Koyî (1817-1894) başta gelenlerdendir. Bunlar, yazdıkları şiirlerde Kürt milliyetçiliğini geniş ölçüde işlemişlerdir. Kürt edebiyatı tarihinde ıstın yapmış kadınlardan bazıları ise şunlardır: Mahşefef Xanem Dardelan (1800-1847), Sîre Xaneme Diyarbekırî (1814-1865) Pîrozî, Xato, Xurşîd (1881-1915).¹⁸

Suriye Kürdistanı'nda yaşayan ve çağdaş Kürt şiirinin en büyük ustalarından biri olan Cigerxwin sadece Kürt ede-

18. S. Şivan, a.g.e., s. 34

biyatının değİl, dünya edebiyatının da sayılı kişilerindendir. Cegerxwin Kürtlerin Nazım Hikmet'i olarak bilinir.

Görüldüğü gibi Kürt edebiyatı ve folkloru sanıldığından çok ileri ve zengindir. Uluslaşma süreci hızlandıkça bu edebiyat ve folklor araştırılacak, gün ışığına çıkarılacak ve değer kazanacaktır. Türkiye'de şimdiye kadar Kürt dili ve edebiyatının gelişmesini önlemek için silahlı baskı da olmak üzere her türlü baskı yoluna başvurulmuştur.

Bununla beraber Kürt folkloru, türküleri, şarkıları, oyunları, her türlü gelenek ve görenekleri, gerek Türkiye'deki, gerek Avrupa ve Amerika'daki çeşitli bölgelerarası ve uluslararası gösteri ve yaşışmalarda, Türk folkloru diye sunulmuş ve dereceler almıştır. Bu Kürt folkloru'nun, g derek kültürünün baskı altında tutulmasından da öte gasp edilmesinden başka bir şey değildir. Fakat bu baskılar Kürt dilinin ve edebiyatının gelişmesini şeklen bile önleyememiş, bilâkis bu dille yazmak özlemini artırmıştır. Örneğin Musa Anter'in "Kıml" (Yeni Matbaa, İstanbul 1962), ve "Birına Reş" (İstanbul 1965) isimli eserleri Kürt aydınları arasında büyük yankılar yaratmıştır. Öte yandan Kemal Badıllı'nın "Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kurmançça Lehçesi)" (Ankara 1965)'den başka yine Musa Anter'in "Ferhanga Khurd -Türki Kürtçe-Türkçe Sözlük" (Yeni Matbaa, İstanbul 1965) isimli eseri de araştırmacıların faydalandıkları temel kaynaklardan olmuştur.¹⁹

19. Kürt dili ve edebiyatı ile ilgili olarak bk.

- Musa Anter, Doğu Kalkınması  zerine, **Barış Dünyası**, Sayı 4 Temmuz 1962
- Musa Anter, Kürt Edebiyatı, **Barış Dünyası**, Sayı 7
- Musa Anter, Doğu'dan Portreler Mela Ehmede Ciziri, **Barış Dünyası**, Sayı 10
- Musa Anter, Kürt Dili  zerine, **Doğu**, Aralık 1969, Sayı 1
- Musa Anter, Kürt Dili  zerine, **Doğu**, Ocak-şubat 1970, Sayı 1
- Ferit  ng ren, **Doğu Anadolu'da T ten Kültür**, Karakoçan, Nisan 1969 İstanbul
- Mehmet Emin Bozarıslan, **Mem   Zin**, Türkçe  evirisinin  ns z , Gün Yayınevi, İstanbul 1968

V. SONUÇ

Folklor araştırmaları toplumların tarihsel gelişmelerinin belirli bir döneminde yoğunluk ve anlam kazanırlar. Toplumların iç dinamiğinin işlemeı sonucu feodal sosyo-ekonomik yapılar kapitalizme doğru dönüşürken siyasi plânda da ulus ortaya çıkar. Ulusçuluk her şeyden önce dil, edebiyat, sanat, folklor alanlarında belirir ve bütün bunlar halkın kendi kendini buluşunu, öteki uluslar içindeki yerini almasını ve o uluslara karşı güven duygusunun kökleşmesini sağlar.

Bu esaslara göre Doğu Anadolu'daki Kürt toplumuna baktığımız zaman şunları görüyoruz: Feodalizm devrimci olmayan bir yolla çözülmekte, yani feodal hakim sınıf kendi kendini yenileyerek kapitalistleşmektedir. Fakat bu oluşum sonuçları itibarıyla devrimcidir. Çünkü ilkel bir siyasi şekil olan aşiret yapıları parçalanarak ulus teşekkül etmekte, emek bağımlılıktan kurtularak hürleşmektedir. Bu uluslaşma sürecinde, "Duderañ aşiretindenim", "Mamhurañ aşiretindenim", "Jirki aşiretindenim" anlayışı yıkılarak "Kürt ulusundanım"... fikri kökleşmeye başlamaktadır. İşte Kürt toplumu ile ilgili folklor çalışmaları, Kürt halkının, "Kürt ulusundanım" demeye başladığı andan itibaren yoğunluk ve anlam kazanır. Ve bu oluşum Kürt halkının kendi kendini bulmasına, ulusal bir bilinç kazanmasına ve yaşayan bir kültürün emperyalist etkilerden kurtarılarak gün ışığına çıkarılmasına yardımcı olur. Bu bakımdan Doğu Anadolu'da feodalizmin kapitalizme dönüşümü ile ortaya çıkacak uluslaşmayı dikkatle izlemek ve bu dönemdeki folklor çalışmalarının rolünü çok iyi kavramak gerekir. Önümüzdeki yıllarda Doğu Anadolu'da Kürt toplumu ile ilgili olarak yapılacak folklor çalışmaları sonucunda çok saf folklor ürünleri elde edilecektir. Bu çalışmalar aynı zamanda Kürt folklorunu temellendiren çalışmalar olacaktır.

- Mehmet Emin Bozarslan, **Alfabe**, Gün Matbaacılık, İstanbul 1968

- Bu konuda ayrıca 1963 yılında Diyarbakır'da yayınlanan "**Deng**" ve daha önceleri yayınlanan "**Dicle-Fırat**" ve 1966 yılında Ankara'da 4 sayı olarak çıkarılan "**Yeni Akış**" dergilerine bakılabilir.

Burada hemen şunu belirtelim ki ulusçuluk ayrılcılığı gerektiren bir akım değildir. Modern merkezi devletlerin, birbirlerinin ulusal ve kültürel özelliklerine saygılı çeşitli uluslardan meydana gelebileceği gerçeğini yani, ulusların eşitliği ve kardeşliği temel prensibini hiçbir zaman unutmamak gerekir. Çeşitli halkları hakim ulus ideolojisiyle bütünleştirmeye, giderek tek uluslu devlet yaratmaya çalışmak mümkün değildir. Bu tutum toplumsal kanunlara zıttır. En ufak bir başarı şansı yoktur. Hedef elbetteki birliğe ve bütünleşmeye doğrudur. Fakat bir ulusun, ulusal hakları reddedilerek ve asimileye çalışılarak ortadan kaldırılması hayaldir. Bütünlük ancak, çeşitli halkların Türk ve Kürt halklarının, giderek öteki halkların her türlü ulusal hak ve hukuklarının fiili ve anayasal eşitliği ile sağlanır. Bütün bunların ise ancak sosyalist bir mücadele sürecinde gerçekleştirilebileceği bilimsel araştırmaların sonucunda saptandığı gibi bu konuda, dünyanın çeşitli bölgelerinde yapılan uygulamalarla da görülmüştür.

"TÜRKİYE'DE GERİ KALMIŞLIĞIN TARİHİ" KİTABI ÜZERİNDE BİR ELEŞTİRİ -Doğu Anadolu'da Geri Kalmışlığın Oluşumu- (*)

Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısıyla ilgili araştırmalar gün geçtikçe artmaktadır. Son birkaç yıl içinde yayınlanan kitaplar, gazete ve dergilerde yayınlanan makaleler bu alandaki çalışmaların ne kadar büyük bir yoğunluk kazandığını açıkça göstermektedir. Araştırma ve yayım işlerinin daha çok, üniversite dışındaki kişi ve kurumlar tarafından yürütülmesi ise, araştırmaların daha geniş bir aydınlar kitlesi tarafından izlenmesi ve değerlendirilmesi olanaklarını yaratmaktadır. Öte yandan yine bu yayınlar etrafında yapılan dinamik ve etkili tartışmalar kamuoyunun gittikçe bilinçlenmesine sebep olmakta ve bu bilinçlenme Türkiye'nin sorunlarına bakış tarzını temelinden değiştirmektedir. Bu oluşumun görünen en somut sonucu şudur: Bilimsel araştırma yapmak, Türkiye'nin sorunlarını kavramak ve bu sorunlara çözüm yolları getirmek, artık, üniversite feodalitesinde çöreklenmiş uzun unvanlı kişilerin imtiyazında değildir. Ekonomik ve toplumsal yapı araştırmaları üniversite feodalitesinin dışına taşmıştır, hem de bu feodaliteye bir tepki olarak yoğunluk kazanmaktadır. Çünkü bu zamana kadar üniversite kendine düşen devrimci görevi, yani halktan yana bir üniversite olma görevini benimsememiş, emperyalizm, iş-

(*). Bu yazı, 1970 yılı başlarında hazırlanmıştır. Yayımlamak için olanak bulunamamıştır.

Yazının Bir nüshası da İsmail Cem'e gönderilmiştir.

birlikçi sermaye ve feodalitenin sözcülüğü görevini yüklenmiştir. Bu durumda Türkiye'nin sorunlarını araştırmak ve çözüm yolları getirmek görevi üniversite dışında gelişmeye başlamıştır. Devrimci yazarlarımız bu görevlerini başarılı bir şekilde sürdürmektedirler. Gerçekten, devrimci yazarlarımızın ekonomik ve toplumsal sorunları geniş halk yığınları lehine çözümleme gayretleri, üniversite feodalitesinde çöreklenmiş, üstelik zırh gibi dokunulmazlıklara sahip olan uzun unvanlı kişilerinkinden çok daha anlamlıdır, çok daha etkilidir. Üniversite feodalitesinin zırh gibi unvanlara sahip olan ağaları, sorunlara çok daha yürekli ve halkçı bir açıdan bakmadıkları sürece bu dokunulmazlıklara lâyık değildirler. Öte yandan bu kişiler için dokunulmazlığın lüzumu da yoktur.¹

I. GERİ KALMIŞLIK GÖRÜNTÜLERLE AÇIKLANAMAZ

İsmail Cem'in, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi (Cem Yayınevi, İstanbul 1970) isimli araştırması son zamanlarda yoğunluk kazanan bu oluşumun somut bir örneğidir. Yazar her şeyden önce geri kalmışlık sorununa açıklık getirmekte ve bu yönüyle eser, Türkiye'deki toplumsal bilim çalışmalarına bir katkıda bulunmaktadır.

"Geri kalmışlığın tarihini izlerken çoklukla kullanılan bazı yöntem ve ölçülerden kaçınacağız. Türkiye'de konu ile ilgili çalışmaların çoğunda rastlanan alışkanlık, toplumu belirli bir dönemde donmuş varsaymaya, onun o andaki özelliklerini Batı kaynaklarının esinlediği ölçülere vurmaya çalışıyor.

Bu değerlendirme, hele Türkiye gibi çok sayıda ayrıcalığı bulunan bir ülkeye uygulandığında yanlış sonuçlar verir; ileriye dönük bir yönetime ışık tutmaya değil, geri kalmışlığın belirtilerini çoğu yetersiz ölçülerle sıralamaya yarar. Meselenin

-
1. Bu yargının üniversitedeki bütün kişilere teşmil edilemeyeceği şüphesizdir. Bugün, kendisini yenileyen birçok profesör devrimci hareketlerin önünde gitmekte, öğrenci ve asistanlarına örnek olmaktadır. Üniversitelerimizde bu gibi hocalar az olmakla beraber günden güne artmaktadır. Sözümüz onlara değildir. Fakat emperyalizme ve emperyalizmin sağladığı nimetlere göbek bağı ile bağlı olanların-büyük bir çoğunluk meydana getirdikleri de şüphesizdir.

nedenine inmeksizin sonuçları ortaya kor; milli gelir düşük, beslenme yetersiz, sanayi zayıf, dolayısıyla ülke geri kalmıştır, der. Bu durum neden meydana geldi, sorusunu cevaplamadığı gibi, nasıl düzelir sorusuna da cevap getirmez... Oysa bütün ekonomik olgular gibi hareket halinde olan geri kalmışlık sorunu, belirli ve sınırlı bir anda ülkenin sosyal ve iktisadi durumu üzerinde yapılmış gözlemlerle çözümlenemez. Geri kalmışlığın incelenmesi, varoluş nedenlerinin ve çözümlerinin aranması ancak olgunun dinamik özelliğine uygun, tarihten günümüze, hatta yarına kadar uzanan bir metotla mümkün olabilir.” (s. 14)

Görüldüğü gibi yazar, daha kitabının ilk sayfalarında, geri kalmışlığın, günümüzdeki belirtileriyle açıklanamayacağını, geri kalmışlığın tarihsel bir oluşum içinde ele alınması gerektiğini son derece açık ve kesin olarak belirtmiştir.

II. DOĞU ANADOLU'DA GERİ KALMIŞLIĞIN OLUŞUMU

Geri kalmışlığı bu şekilde ortaya koyan İsmail Cem, insana, ister-istemez “Doğu Anadolu’da Geri Kalmışlık Nasıl Oluşturdu?” sorusunu sorduruyor. İşte biz kitabı, bu açıdan eleştirmeye çalışacağız.

İsmail Cem Doğu sorununu kitabının altıncı başlığının, dördüncü bölümünde inceliyor. (s. 367-373) Bu bölümde yazılanlara söyleyeceğimiz hiçbir şey yok, hepsi de doğru. Fakat, geri kalmışlık konusunda sağlam bir metot ortaya konulduktan sonra, bu metoda göre Doğu Anadolu’da geri kalmışlığın oluşumu da ortaya konabilirdi.² Bizim yapmak istediğimiz de budur. Bu işi yaparken **a)** İsmail Cem’in metodundan hareket edeceğiz. **b)** “Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi”nde, geri kalmanın sebebi olarak gösterilen faktörlerin Doğu Anadolu’ya doğru uzantısını çizineye, yani aynı metot ve aynı kaynakları kullanarak Türkiye’nin Batısı ile Doğu’su arasında organik bir bağ kurmaya çalışacağız.

Günümüze kadar, Doğu Anadolu’nun geri kalmışlığı söz

2. İsmail Cem’in kitabı, her ne kadar, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi** adını taşıyorsa da daha çok Doğu Anadolu dışındaki yerler araştırma konusu olmaktadır.

konusu edildiği zaman, bunun açıklaması iki sebebe dayan-
dırılarak yapıliyordu: Bunlarda biri Doğu Anadolu'nun siya-
si iktidarlar tarafından ihmal edilmesi, öteki ise bölgenin
ekonomik ve toplumsal yapısında, hâlâ, ağalık, şeyhlik-
seyitlik, aşiret reisliği gibi, Ortaçağ kalıntısı kurumların
mevcut olmasıdır. Bu görüş en güzel ifadesini Cumhuriyet
Halk Partisi'nin 12 Ekim 1969 seçim bildirgesinde bulduğu
gibi,³ bazı bilim adamlarımızın yazılarında da görülmekte-
dir.⁴ Aslında Doğu Anadolu'nun geri kalmasını açıklamaya
çalışan bu ifadeler, geri kalmanın nedenleri değil, İsmail
Cem'in de çok yerinde ve doğru olarak ortaya koyduğu gibi,
sadece geri kalmanın görüntüleri ve belirtileridir. Bu bakı-
mdan bizzat kendileri sosyo-ekonomik bakımdan açıklanması
gereken temel yapısal olgulardır. Başka bir deyişle, söyle-
nenler, Doğu Anadolu'nun geri kalmasının nedenleri değil,
Doğu Anadolu'ya karşı yürütülen, belirli ekonomik, toplum-
sal ve kültürel politikaların bir sonucudur. O halde, ağalık,
şeyhlik-seyitlik, aşiret reisliği gibi Ortaçağa has kurumların
mevcut olması Doğu'nun geri kalmasının nedenleri değildir.
Bu kurumların hâlâ ayakta kalmaları siyasi iktidarlar tara-
fından yürütülen ekonomik, toplumsal ve kültürel politika-
ların bir sonucudur. Siyasi iktidarların Doğu Anadolu'yu ih-
mal etmeleri yine aynı politikaların bir gereği olmuştur. Bu
bakımdan aşağıdaki iki soruyu açık yüreklilikle, her türlü
duygusallıktan uzak kalarak, cesaretle, tam bir bilimsel ça-
ba içinde sormak ve cevap aramak gerekir.

1. Doğu Anadolu'da çeşitli altyapı hizmetleri yapılıp ka-
pitalist ilişkilerin geliştirilmesine öncülük yapılsaydı, ağalık,
şeyhlik, aşiret reisliği gibi feodal kurumlar ayakta kalabilir
miydi?

2. Merkezi otorite kapitalist ilişkileri geliştirip feodaliteyi
tasfiye edeceği yerde, neden feodaliteyle ittifak yapıp, feoda-
litenin Batı Anadolu'daki egemen sınıflarla bütünleşmesini
sağlamıştır?

3. **CHP'nin Düzen Değişikliği Programı, Doğuda Yeni ve Halkçı Dü-
zen,** Ankara 1969, Bölüm 6, s. 45

4. Özer Ozankaya, Doğu Anadolu Sorunu, **SBFD**, Cilt 24 Sayı 3 s. 75
vd.

Burada çok önemli gördüğümüz bir açıklamayı yapmak gerekir. Bütün merkezi otoritelerin kendi egemen sınıflarıyla ittifak yapacakları, başka bir deyişle merkezi otoritenin egemen sınıfların bizzat kendisi olduğu şüphesizdir.⁵ Fakat Batı Anadolu kapitalist ilişkileri hızla geliştirip emperyalist pazarlarla ilişki kurduğu halde, Doğu neden feodal bir düzende kalmıştır? Doğu'daki feodal egemen sınıf, feodal üretim biçiminin ortaya koyduğu artık-ürünün çok az bir artık-ürün, dolayısıyla feodal sömürünün çok düşük bir sömürü olduğunun, halbuki Batı Anadolu'daki toprak sahiplerinin çok daha fazla ürün kapatıp çok daha fazla birikim yaptıklarının neden farkına varamamışlardır? Merkezi otorite neden onların feodal olarak kalmalarını sağlayıp, onlarla kapitalist değil de feodal olarak ittifak yapmayı tercih etmiştir?

İşte biz bu sorulara “Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi” kitabında kullanılan kaynaklardan yararlanarak ve İsmail Cem’in geri kalmanın nedenleri olarak gösterdiği faktörlerin Doğu Anadolu ile ilişkilerini kurarak cevaplamaya çalışacağız.

III. TARİHSEL GELİŞİM

“Osmanlı topraklarının çok büyük bölümü miri idi. Özellikle Orhan Bey döneminde (1324-1326) ve sonrasında ele geçirilen yeni topraklar, işleyenler ister Müslüman, ister Hristiyan olsunlar, miri arazi rejimine tabi kılınarak devletin mülkiyetine alınmıştır. Bazı toprakların miri rejiminin dışında tutulması ise daha çok bölgesel özelliklerden ve halkın etnik durumundan ileri gelmektedir. Batı’da Eflak ve Boğdan eyaletleri ile Doğu’da Kürt Beylerinin güçlü oldukları bazı eyaletler bu ayrıcalığın örnekleridir.” (s. 46)

“Tarihin hiçbir döneminde Doğu Anadolu Osmanlı bütünü’nün kaynaşmış bir parçası olmamıştır. İmparatorluğa katılan topraklarda devletin geleneksel mülkiyet düzeni uygulanıp, tımar sahipleri aracılığıyla devlet otoritesi uzak köşelere götürülürken, Doğu Anadolu bu sisteme bir istisna yaratmıştır.

-
5. Türkiye’de merkezi otoritenin meydana gelişinde Doğu’daki feodal egemen sınıfın ağırlığını ileride araştıracağız.

İmparatorluğa bağlanmakla beraber mülkiyet düzeni değişmemiş, feodal özellik taşıyan beylerin egemenliği kesintisiz devam etmiştir.

Osmanlıların Doğu'ya bu ayrıcalığı tanımları çeşitli nedenlerden ileri gelmektedir. Doğu ırk ve mezhep özelliğinden ötürü merkezi devlete her zaman başkaldırabilecek nitelikte olduğundan, Osmanlılar bu bölgede kendilerine sadık müttefikler bulmak zorunda kalmışlardır. Bu müttefikler bölgedeki Kürt ve Türk beyleridir. Osmanlı Devleti, Şii ayaklanmasını bastırırken yararlandığı ve her zaman çekindiği beylere, bir çeşit armağan ve taviz olarak topraklarını gönüllerince yönetmek imkânını vermiş, onların işine karışmamıştır. Bu armağanın karşılığında savaşçı Kürt kabileleri merkeze başkaldırmamış, bölgenin coğrafi şartlarını, ulaşım yollarının yetersizliğini, merkezden uzaklığını fırsat bilip imparatorluktan kopmamıştır. Bu koşullar altında, devletle beyler arasında, bir çeşit sözsüz mukavelenin yapıldığı söylenebilir." (s. 368-369)

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi, Osmanlı Sarayı Doğu Anadolu'yu hiçbir zaman, organik olarak kendi bünyesine almak için çaba göstermemiştir. Bu durumda Doğu Anadolu'daki feodal ilişkiler asırlar boyunca devam etmiş, imparatorluk içinde meydana gelen olaylardan etkilenmemiştir. Bilindiği gibi feodal üretim ilişkilerinin en önemli sonuçlarından biri, son derece az bir artık-ürünün yaratılmasıdır. Bu faktör, Doğu Anadolu'nun dışarıya açılma, dış faktörlerle bütünleşme, dış faktörlerden etkilenme veya onları etkileme olanaklarını kısıtlayan önemli bir faktördür. Hayvancılık alanında elde edilen artık-ürünün ise, Doğu Anadolu'nun Batı Anadolu'ya değil, daha çok Orta-Doğuya açılmasına sebep olmuştur. Böylece Doğu Anadolu kendine özgü bir sosyo-ekonomik sistemi sürdürmüştür. İmparatorluğun kudretli devirlerinde ilişkiler bu seviyede sürdürülürken Tanzimatla birlikte, özellikle Batının etkisiyle bu ilişkilerin bünyesinde bazı değişiklikler olmuştur. Bu devirde Osmanlı İmparatorluğu Batı'da oluşan milliyetçilik hareketlerinden geniş ölçüde etkilenmiş, Balkan halkları hızlı bir şekilde bağımsızlığına kavuşmuşlardır. Milliyetçilik hareketlerinin geliştiği bu çağda, Osmanlı Sarayı, Doğu Anadolu üzerinde uyguladığı son derece başarılı bir taktikle hem

Kürt halkının uluslaşmasını engellemiş, hem de Ermenilerle Kürtleri birbirleriyle çarpıştırarak Ermenistan'ın kuruluşunu başarısızlığa uğratmıştır. Osmanlı Sarayı'nın Doğu Anadolu üzerinde uyguladığı bu taktik Hamidiye Alayları'nın kurulmasıyla ilgilidir. 1891 yılında Sultan Abdülhamit tarafından 36 adet olarak kurulan Hamidiye Alayları Osmanlı Sarayı'na iki bakımdan yarar sağlamıştır. Birincisi Kürt aşiretleri arasında, zaten mevcut olan çatışmaların, silahlı bir şekilde ve resmi olarak sürdürülmesini sağlayarak, Kürt halkının merkezileşmesini ve birlik olmasını önlemesidir. Padişah Abdülhamit'in Kürt aşiretlerinin bu özelliğini kavraması ve buna göre bir politika izlemesi Osmanlı Sarayı yönünden son derece başarılı bir tutumdur. Hamidiye Alayları kuruluşuyla sarayın sağladığı ikinci yarar da Müslüman Osmanlı halkları, Türkler, Kürtler, Araplar vs. arasında birlik ve beraberliği sağlayan Hilafet kurumunu ve dinci ideolojiyi kullanarak Ermeniler'e karşı bitmek-tükenmek bilmeyen bir savaşın başlatılmasıdır. Osmanlı Sarayı halkların bir birleriyle çarpıştırılması sonucu meydana gelen dengeden geniş ölçüde yararlanmış ve kendisine karşı muhtemel olan başkaldırıları önlemiştir. Bu denge politikasının sadece Doğu Anadolu'da değil, imparatorluğun çeşitli yerlerinde ve çeşitli iç politika sorunları karşısında oynanmış olduğunu görüyoruz.⁶

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, 1858 tarihli arazi kanunnamesine rağmen, toprak, tamamen mahalli feodallerin kontrolü altına geçmiş ve bu süreç merkezi otoritenin zayıflamasına göre yoğunluk kazanmıştır. Cumhuriyetle birlikte son derece önemli bir olay ile karşılaşıyoruz. O zamana kadar halk üzerinde derebeyi olarak hüküm süren toprak ağası, şeyh, aşiret reisi gibi Doğulu egemen sınıfların Cumhuriyetle, özellikle Medeni Kanun'un kabulüyle birlikte, toprak mülkiyetine sahiplikleri de hukuksal bir hüviyete bürünmüş ve meşrulaşmıştır. Şu olayı kavramak çok önemlidir. Cumhuriyetin ilânı ve Medeni Kanun'un kabulüyle birlikte, Osmanlı toprak sisteminden özel mülkiyete geçiş neden gürültüsüz, patırtısız olmuştur? Veya

6. Tefvik Çavdar, **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, Ant Yayınları, İstanbul 1970, s. 49

devlet, toprağı halka geçirecek, mülkiyetini ona devredecek düzenlemeleri niçin yapmamıştır? Aslında böyle bir düzenlemeye lüzum yoktur. Çünkü, toprak, zaten, imparatorluğun son zamanlarında mahalli derebeylerin eline geçmiştir. Mahalli derebeyler bunu halk üzerinde yaptıkları baskı ve zor ile elde etmişlerdir. Bu bakımdan Cumhuriyetle birlikte, devlet topraklarının, vatandaşların mülkiyetine geçmesini sağlayacak yeni bir düzenlemeye lüzum kalmamıştır. Medeni Kanun'un kabulü bu sosyo-ekonomik gerçeğe, yani fiili duruma sadece hukukilik ve meşruluk vermiştir.

Doğu Anadolu'da 1923'ten bu tarafa toprak mülkiyetinin dağılışı konusunda önemli bir bünye değişikliği olmamıştır. Her şey Osmanlı'nın son zamanlarında olduğu gibi devam etmektedir.⁷ Cumhuriyetin ilanı ve Hilafetin kaldırılmasıyla birlikte merkezi otoriteye karşı yapılan isyanlar, bu isyanların sonucu olan sürgünler, durumda bir değişiklik yapmadığı gibi, 1945'te çok partili demokratik düzene geçiş, bu durumu daha sağlam esaslara bağlamış, feodalizmin güçlenmesine, Batılı egemen sınıflarla bütünleşmesine sebep olmuştur.

IV. KURTULUŞ SAVAŞININ İDEOLOJİSİ

Kurtuluş savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürgeleş-tiren güçlere karşı antiemperyalist bir savaştır. Bu bakımdan anti-emperyalist şiarlar sık sık kullanılmıştır. Fakat bu savaş hiçbir zaman antifeodal bir savaş olmamıştır. Dolayı-

-
7. Prof. Mübeccel Kıray, "Türk köylü sınıfının bugünkü sınıfsal özelliklerini kazanmasında Osmanlı toplumunun özelliklerinin bir rolü yoktur, günümüzü aydınlatır ümidiyle, Osmanlı toplum düzenine karşı son zamanlarda duyulan ilgi akademik bir ilgiden öte bir anlam taşımaz" demektedir. (Bugünkü ve Yarınki Türk Toplumı, **Devrim**, Sayı 10, 29 Aralık 1969, s. 8) Bu fikir imparatorluğun Batı'ya açılışı sürecinde, Batı'dan geniş ölçüde etkilenen Batı ve Orta Anadolu için doğru olabilir. Fakat her türlü değişimin dışında kalan, ekonomik ve toplumsal oluşumlardan son derece az etkilenen ve tamamen feodal bir düzen içinde bulunan Doğu Anadolu için geçerli değildir. Doğu Anadolu'da köylünün sınıf yapısının değişmesi süreci yeni başlamıştır. Bu süreç ileride de dokunulacağı gibi feodal egemen sınıfı kapitalistleşmeye, yani kapitalist egemen sınıf haline gelmeye başlamasıdır.

sıyla demokratik hakların savunuculuğunu yapan şiarlara fazla yer verilmemiştir. Savaşın antifeodal bir savaş olması, her şeyden önce feodalitenin desteğiyle kazanılması demektir. Bu durumu Doğu Anadolu'da bütün açıklığıyla görüyoruz. Burada, Mustafa Kemal'in 1919-1922 yılları arasında, Doğu Anadolu'yu, Anadolu'daki devrimci harekete hangi ideolojiyi kullanarak kazandığının araştırılması çok önemlidir. Bu bakımdan dinci ideolojinin durumunun incelenmesi gerekir. Savaşın antifeodal bir hüviyete bürünmemesi dinci ideolojinin geniş çapta kullanılmasına sebep olmuştur. Savaş içerisinde, özellikle Erzurum ve Sivas kongrelerinde Mustafa Kemal tarafından dinci ideoloji geniş çapta kullanılmış ve bu şekilde Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretleri devrimci harekete kazanılmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal, **"Mutki'de aşiret reisi Hacı Mustafa Bey'e"**, **"Bitlis Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretleri'ne"**, **"Şırnak'lı Abdürrahman Ağa Hazretleri'ne"**, **"Derşevli Ömer Ağa Hazretleri'ne"**, **"Musaşlı Resul Ağa Hazretleri'ne"**, **"Şeyh Mahmut Efendi Hazretleri'ne"**, **"Norşin'li Meşahihi İzamdan (Büyük şeyhlerden) Şeyh Ziyaettin Efendi Hazretleri'ne"**, **"Garzan'da Rüsea'dan Cemil Çeto Bey'e"**... yazdığı mektuplarda⁸ Saltanatın ve Hilafetin, dolayısıyla İslam aleminin büyük bir tehlike içinde olduğunu belirtmiş, Hilâfetin ve Saltanatın otoritesini sürdürebilmek için düşmanla savaşmak gerektiği ifade edilmiştir. Mustafa Kemal'in şu ifadesi, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret reislerine yazdığı bütün mektuplarda yer almıştır.

"Zatı fazilanelerinizin, harbi umuminin imtidadınca Osmanlı Ordusuna ifa eylemiş olduğunuz himedatı bergüzidelerine ve makamı muallâyı Hilafet ve Saltanata göstermiş olduğunuz revabıtı kalbiyelerine yakından muttali bulunuyordum. Bu sebeple Zatı Alinize kalben pek büyük hürmetim vardır.

Bugün makamı hilafetin, saltanatı Osmaniye'nin ve vatani mukaddesimizin düşmanlarımız tarafından nasıl rencide edilmekte ve vilayeti şarkiyemizin Ermenilere hediye edilmesinde ısrar olunmakta olduğu malumu arifaneleridir."

8. **Nutuk**, Cilt III, Vesikalar, Vesika 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53

"Dinci ideolojinin kullanılmasını sadece Mustafa Kemal'in söz ve yazılarında görmüyoruz. Kurtuluş savaşı sırasında 15. Kolordu komutanı ve daha sonra Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'in çeşitli yazılarında da görüyoruz."⁹

Görüldüğü gibi Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerini devrime kazanabilmek, hiç olmazsa onları tarafsızlaştırmak ve ya tehlikesiz hale getirmek için dinci ideoloji geniş çapta kullanılmıştır. Bu konuda siyaset bilimcisi Taner Timur şöyle demektedir:

"Milli kurtuluş savaşımızın anti-emperyalist niteliği, onu Sovyetler Birliği'nin doğal müttefiki haline getirmiştir. Atatürk, Anadolu ihtilali sırasında anti-emperyalist şiarları sık sık kullanmıştır. Ancak 1920 Türkiye'sinde hakim ideoloji İslam olduğu için, bu dönemde dinin de devrimci bir nitelik kazandığına tanık oluyoruz. Bu yıllarda Atatürk, İslam tarihini incelemeye geniş zaman ayırmış, İstanbul'un işgali üzerine 'İslam alemine beyanname'ler göndermiş, 1921 Şubatında da panislamist kongreyi toplantıya çağırmış ve hatta aslında milli hakimiyet esasına dayanan 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu münasebetiyle yaptığı konuşmada 'biz prensip olarak makam-ı hilafet ve saltanatı kabul ediyoruz' demiştir."¹⁰

Burada, Taner Timur'un kurtuluş savaşımızın ideolojisi- ni açıklaması bakımından çok önemli noktalara dokunduğu şüphesizdir. Fakat, dinci ideolojinin devrimci bir anlam kazandığı şeklindeki yargısına katılmıyoruz. Çünkü, din, şeyhlik, tarikat gibi kurumlarda belirgin bir hale gelmektedir. Bu kurumlar ise aslında feodal üretim biçiminin ideolojisidir. Feodaliteye dayanılarak yapılan bir savaşta ister-istemez bu ideolojiye taviz verilecektir. Fakat 1919-1922 Türkiye'si koşullarında, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerini devrine kazanabilmek için bundan daha iyi bir yol bulunabilir miydi? Kanımca hayır. Çünkü, kurtuluş savaşı boyunca İngiliz emperyalizmi, Kürtleri kendi safına çekmek ve Anadolu'daki

9. Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, 2. Bs., Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s. 155

10. Taner Timur, **Dinci İdeolojinin Gelişme Çizgisi ve Sınıfsal Anlamı**, **Emek Dergisi**, Sayı 13, 20 Ekim 1969, s. 3

Kurtuluş hareketini engellemek için her çeşit eyleme girişiyordu. İşte emperyalizmin bu olumsuz faaliyetleri, geniş ölçüde dinci ideolojinin yanı sıra ümmet ideolojisinin kullanılmasıyla önlenebilmiştir.

Bunu, yazarımız İsmail Cem şu şekilde belirtiyor:

“Milli Mücadele başlarken, mücadelenin başarıya ulaşması için hemen her sebep mevcuttur. Ancak Atatürk gibi bir taktik dehası çelişen çıkarları aynı yerde toplayarak fırsatları kullanmış, şartların gerektirdiği tavizleri vermeyi bilmiştir. Adeta, siyaset cambazlığı ile hocaları etrafına toplayabilmiş, davanın ‘yabancıların elindeki zavallı halifeyi kurtarmak olduğuna’ tutucu çevresini inandırmıştır.

Aynı şekilde, milli mücadelenin tek dış yardım kaynağı olan Sovyetler Birliği ile ilişkiler ustaca yürütülmüş, onların hoşuna gidecek birtakım sözler edilerek, düzmece komünist partileri de kurulmuş, fakat Sovyet ekonomik modelinin etkisinden şiddetle kaçınılmıştır.” (s. 207)

Mustafa Kemal'in, hocaları, giderek feodaliteyi etrafına toplayabilmesi aşiret yapısını en az emperyalizm kadar bildiğini ve eylemde kendi ideolojisi lehine kullanmayı başardığını göstermektedir.

Yalnız burada yazarımızın görmediği çok önemli iki nokta vardır:

A. AŞİRET YAPISI KARŞISINDA MUSTAFA KEMAL'İN VE EMPERYALİZMİN TUTUMU

Aşiret reislerinin Mustafa Kemal'e “evet, sizin safınızdayız, sizinle beraber savaşacağız”, demesiyle, İngiliz emperyalizmine, “evet, sizin yanınızdayız”, demesi arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü aşiret şeklindeki toplumsal ve siyasal örgütleşmede ulus bilinci yoktur. Bu bilinç olmayınca, aşiret reislerinin siyasi kanaati esas olmakta, halkın çıkarları değil, aşiretin çıkarları söz konusu olmaktadır. Zaten aşiret sistemindeki, aşiret, kabile, zoma, çadır şeklindeki kademeleşme aşiret reisinin mutlak otoritesini ister istemez kabul ettirmektedir. Bundan dolayı, ulusal bilincin gelişmemiş, sadece aşiret çıkarlarının söz konusu olduğu bir ekonomik ve

siyasal yapıda Kürt aşiretlerinin Mustafa Kemal'e "evet" demesiyle, İngiliz emperyalizmine "evet" demesi arasında hiçbir fark yoktur. İşte aşiret yapısının bu monist özelliğini en az İngiliz emperyalizmi kadar bilen Mustafa Kemal, onları devrimci mücadeleye katabilmek için dinci ideolojiyi sık sık kullanmış, Kürt aşiretlerinin emperyalizmin safında yer almalarını engellemiştir. Çünkü, Kürt aşiretleri de Müslümandır. Hilafet ve Saltanata büyük bir inançla bağlıdırlar. İslam ideolojisi sayesinde Kürtler Ermenilerle ittifak yapmaya yanaşmamışlardır. Ermenilerden Haçador Ağa'nın, Kürt aşiret reislerine yazdığı ve Kürtleri kendi saflarında birleşmeye çağıran mektupta şöyle denilmektedir:

"Zatı devletleri ile hüsnü münasebet meydana getirmek ve bilumum Kürtlerle hali suhunette ve uhuvvette yaşamak bizim en büyük emelce maksadımızdır... Bugün olmazsa yarın, yarın olmazsa öbür gün muhakkak dost olacağız... Bizim gayet alicenap ve asil bildiğimiz Kürt milleti neden dolayı bizlerle uzlaşma tarikini tercih edememişlerdir?... Kürt beyleri, Kürt aşireti ve Kürt milleti ile götürülecek bu uhuvvet cephe-mizde müstahdem umum Ermeni Zabitanı ve umerası arzu-keş ve amededir."¹¹

Bu mektuba karşı Kürt aşiret reislerinin cevabında da şöyle denilmektedir:

"... Mektubunuzu aldım. Ermenilerin aguşu İslamiyette pek mesudane idame-i hayat ettikleri sırada bile yine maksadı asliyeleri uğruna hafı ve celi her türlü fenalığı ikadân geri durmamışlar ve ezcümle bu harpte cepheden müsellehan firarla Rus ordularına iltihak etmişlerdir. Bunu inkâr edemezsiniz. Binaenaleyh ihanetleri tamamen ve gaye-i maksatları zahiren anlaşılan Ermenilerle İslam Kürt milleti meyanelerinde uzlaşmak imkânı kalmamıştır. Ve beş senedenberi İslamiyeti mahvetmeye fırsat buldukça nüfusu İslamiyeyi şıarı insaniyete mugayir bir tarzda balta ve süngülerle ve Mukaddetâtı Osmaniye'ye tecavüz etmeyi mübah gören Ermenilerle Kürt milleti bir araya gele-

11. Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 345

mez. Ermenilerin on misline faik olan Kürt milleti Ermeni himayesine girmez ve girmesi imkansızdır.”¹²

Görüldüğü gibi savaş yıllarında millet ideolojisinden ziyade ümmet ideolojisi daha ağır basmaktadır.

B. TÜRK ve KÜRT HALKLARININ, BÜTÜN HALKLARIN KARDEŞLİĞİ

Savaş yıllarında her ne kadar ümmet ideolojisi kullanılmışsa da halkların kardeşliği, bu arada Türk ve Kürt halklarının kardeşliği de işlenmiştir. Mustafa Kemal 1920 Mayıs'ında Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada şöyle diyor:

“Meclis-i Alimizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Lâz değildir, fakat hepsinden mürekkep Anasır-ı İslamiye'dir. Samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh muhafaza ve müdafası ile iştigal ettiğimiz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif Anasır-ı İslamiyeden mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden herbir İslam unsur bizim kardeşlerimiz ve menfaatı tamamen müşterek olan vatandaşlarımızdır.”¹³

Savaş yılları boyunca ısrarlı bir şekilde işlenen Türk ve Kürt halklarının kardeşliği konusundaki yazıları başka yayınlarında da izlemek mümkündür.

“Başka milletlerin geceli gündüzlü mesaileri memleketimizde fitne koparmak suretiyle Türkle Kürdün girift bulunduğu ve büyük bir muhabbet ve hürmetle Hükümet-i Osmaniye'nin inkısam kabul etmez bir rüknü olduğunu fiiliyatla dahi gösteren mıntikalarda hükümeteşizlik göstermek düşmanlarımız hesabına zaferdir.”¹⁴

V. HİLAFETİN TOPLUMSAL ve SİYASAL ANLAMI

İsmail Cem, Osmanlı düzeninin sosyo-ekonomik altyapısıyla, bu yapıyla uyumlu hale gelen üstyapı kurumlarını şu şekilde ortaya koymaktadır:

12. Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 345

13. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 28

14. Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 352

“Osmanlı İmparatorluğu'nun bir araya getirdiği halk toplulukları çok değişik renk ve büyüklükteki mozaik parçalarını andırır. Devlet bu ayrıcalıklı toplumlar üzerindeki otoritesini, garip bir gelişmeyle, adem-i merkeziyetçiliği kullanarak sağlamıştır.” (s. 80)

“Dinsel hoşgörü, çeşitli birimlerden kurulu imparatorluğun dağılmamasında etken olmuştur. Osman Bey'in ölümünde (1325) 3 milyonluk Osmanlı nüfusunun bir milyonunun Hristiyanların meydana getirmesi ilgi çekicidir. Merkeziyetçilikten bir çeşit uzlaşma niteliğindeki dinsel çeşitlik ve hoşgörü, gene garip bir çelişmeyle, kitlelerin devlete bağlanmalarını, başkaldırmamalarını, merkez otoritesini kabullenmelerini sağlamıştır.” (s. 84)

“Osmanlı insanında temel nitelik şeklinde varolması gereken güvenlik kavramı, bireysel değil, toplumsaldır. Güvenliğe ancak cemaatin bir parçası olarak, cemaatin aracılığıyla erişilebilirdi. Köyün ve sipahinin köylünün güvenliğini, Ahî teşkilatının esnafın güvenliğini sağlaması gibi...” (s. 90)

Görüldüğü gibi Osmanlı düzeninde, sosyo-ekonomik alt-yapı ile uyumlu olan başlıca üstyapı kurumları, feodal toplumda toplumsal güvenliği sağlayan kurumlar ve Hilafet kurumu olarak biliniyor. Yazarımız İsmail Cem, gerek yukarıdaki örneklerden, gerekse araştırmasındaki başka bölümlerden anlaşılabildiği gibi (s. 75 vd) Osmanlı feodal toplumunun toplumsal güvenlik kurumlarını isabetli bir şekilde tahlil etmiştir. Gerçekten:

“Osmanlı, üretim ilişkileri bakımından Avrupa'dan çok ileri olduğu için değil, Avrupa'dakinden daha geri bir üretim biçiminde, fakat daha sağlam bir şekilde örgütlendiği için Avrupa'da yayılma olanakları bulmuştur... Osmanlı'nın Avrupa'daki yayılma yıllarında Avrupa yeni bir üretim biçimine geçmenin sancıları ve bunun doğurduğu anarşik bir ortam içindeydi. Artık, kapitalizmin temel unsuru olan kâr saiki ve kapitalist sömürü başlamış, işçiler, burjuvalar ve köylüler yeni düzendeki yerlerini almışlardı. Avrupa böyle karışık bir ortamdayken, Osmanlı, oraya feodal üretim düzeninin toplumsal kurumlarını ve feodal hukukun toplumsal güvenlik anlayışını götürdü. Osmanlı'nın fethettiği yerlerdeki halkın, din, dil,

ırk, kültür gibi kurumlarına dokunmaması, herkesi, din, dil, ırk ve kültüründe serbest bırakması, aslında, Osmanlı'nın, Kerim Devlet olmasının bir sonucu değil, feodal hukukun toplumsal güvenlik anlayışının gereklerinden idi. İşte bu sayede Osmanlı, Avrupa'da uzun süre yayılma imkânı bulmuş ve fethettiği yerlerde egemenlik kurabilmiştir.”¹⁵

Fakat İsmail Cem'in Osmanlı Hilafet kurumunu, yukarıda açıklamaya çalıştığımız toplumsal güvenlik kurumları kadar kavradığını söyleyemeyiz. Kanımızca Osmanlı ekonomik ve toplumsal düzeniyle en fazla uyuşma halinde olan kurum, Hilafet kurumu, Hilafet ve Sultanlık ideolojisi, giderek siyasi iktidarın bizzat kendisidir. Bu bakımdan toprak düzeniyle ordunun uyumu araştırılırken (s. 44 vd.) yine toprak düzeniyle Hilafet kurumu arasındaki uyum üzerinde dikkatle durulmalıdır.

Bilindiği gibi çok geniş bir alan üzerinde yayılma olanakları bulan Osmanlı İmparatorluğu çeşitli ırkları ve dinleri bünyesinde toplayabilmiştir. Müslüman olmayan halkları merkezi otoriteye bağlayan kuvvet feodal toplum düzeninin ortaya koyduğu toplumsal güvenlik kurumları olduğu halde, Müslüman halklar arasında birlik ve beraberliği sağlayan en önemli etken Hilafet kurumudur. Gerçekten imparatorluk içinde Türk, Kürt, Arap, Çerkes, Gürcü gibi çeşitli Müslüman halkları müşterek bir hedefe doğru götüren, onlara müşterek bir ideal veren tek kuvvet Hilafet ideolojisidir. Ve bu ideoloji Sultanın kişiliğinde kurumlaşmakta ve siyasi iktidarın kendisi olmaktadır. Çeşitli milliyetleri Müslümanlık ideolojisi altında birleştiren bu kurum, imparatorluk içinde, özellikle Müslüman halklar arasında milliyetçilik fikrinin gelişmesine de engel olmuştur. İsmail Cem bu durumu şöyle belirtiyor:

“Osmanlı yönetimi, milliyetçilik kavramının varolmadığı bu çağ ve ortamda güçlü bir otorite kurarak yayıldığı alandaki toplumların güvenliğini sağlamıştır...” (s. 100), “... Bu ters gelişim zamanla imparatorluğun temel direklerinden bir diğerini, din hürriyetini de zedelemiştir. Oysa tam deyimiyle ‘yetmişiki

15. İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller**, E Yayinevi, İstanbul 1969, s. 70

milleti' bir araya toplayıp yöneten Osmanlılarda din ve ırk ayrıcalığı gütmek imparatorluğun, imparatorluk niteliğine aykırı düşmekte, bölünmeleri adeta teşvik etmektedir. Bu yanlış tutum 'Ben Hristiyanım', 'Ben Arabım', 'Ben Arnavutum', gibi düşüncelerin 'Ben Osmanlıyım'dan önce çıkmasını kolaylaştırmış, ilerideki parçalanmaların ortamını hazırlamıştır." (s. 168)

VI. HİLAFETİN KALDIRILMASI ve SONUÇLARI

Yukarıda açıklanan bütün belgelerden anlaşılacağı gibi, Mustafa Kemal kurtuluş savaşı boyunca, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerini, dolayısıyla Kürt halkını devrime kazanabilmek için dinci ideolojiyi yani, Hilafete ve Sultanlığa dayanan ümmetçilik ideolojisini geniş ölçüde kullanmış ve Kürt aşiretlerinin İngiliz emperyalizminin tahriklerine kapılmamaları yolunda büyük başarılar kazanmıştır. 1919-1922 kurtuluş hareketi sırasında dinci ideolojinin kullanılmasının devrimci bir yol olduğu yani, dinin devrimci bir görev ifa ettiği söylenemez. Yalnız İngiliz emperyalizminin etkisini azaltmak bakımından çok yerinde ve zamanında kullanılmış bir taktik olduğu her zaman iddia edilebilir. Nitekim, dinin Hilafet ve Saltanatın devrimci bir görev yapamayacağını Mustafa Kemal çok iyi biliyordu. Bildiği için de cumhuriyetin ilan edilışinden hemen sonra Hilafetin kaldırılmasıyla ilgili düşüncelerini fiiliyata koymaya başladı. Ve Hilafet kaldırılıp saray mensupları yurt dışına sürüldü.

Hilafetin kaldırılması onun yerine Hilafetin oynadığı görevi yapacak yeni bir ideoloji getirilmesi, giderek bu ideolojinin sonuçları araştırılması gereken son derece önemli olaylardır. İsmail Cem kitabında bu olayın sadece sözünü edip geçiyor. (sayfa 207 vd.) Halbuki üstyapı kurumunda meydana gelen bu değişme Doğu Anadolu'da üretim ilişkilerinin değişmemesi yüzünden çok önemli etkilerde bulunmuş, altyapının değişmesini engellemiştir. İşte bunun için Doğu Anadolu'da geri kalmışlığın oluşumunu bu olayla birlikte ele almak ve bu süreç içinde üstyapının altyapıya olan etkilerini araştırmak gerekir.

VII. İKİ MUSTAFA KEMAL

Hilafetin birden bire ve çok başka bir süre içinde kaldırılması Doğu Anadolu'daki aşiret reisleri üzerinde derin ve olumsuz bir etki yarattı. Çünkü onlar savaş yıllarında olduğu gibi, Mustafa Kemal'i Hilafet ve Saltanatın koruyucusu ve İslam aleminin kurtarıcısı olarak biliyorlardı. Mustafa Kemal'in bu makamlar için savaştığını ve kendilerinden de yardım istediğini anlatan mektupları 2-3 sene önce yazılmış olup henüz ellerindeydi. Hilafetin ve Saltanatın kaldırılabilmesine, hele bunu Mustafa Kemal'in yapacağına bir türlü inanmıyorlardı. Nitekim bu iş kesin olarak öğrenilince Mustafa Kemal'e karşı duyulan eski sevgi ve güven Kürt aşiret reisleri arasında azaldı. Ve Hilafetin kaldırılması huzursuzluk yaratmaya başladı.¹⁶

VIII. HİLAFET ve SULTANLIK YERİNE "TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ" İDEOLOJİSİ

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu devrinde imparatorluk içindeki İslam halkalarını birleştiren, halklar arasında müşterek bir ideal olan tek kuvvet vardı. Bu, Hilafet ve Saltanat kurumu idi. Bu kurum Cumhuriyetle birlikte, siyasi iktidarın laikleşmesi süreci içinde ortadan kaldırıldı. Onun yerine konabilecek, yani halk yığınları arasında birlik ve beraberliği sağlayabilecek yeni bir siyasal kuruma ihtiyaç vardı. Bu kurum "Türk milliyetçiliği" olarak saptandı. Fakat Türk milliyetçiliği fikrine toplumsal muhteva verilemediği için (bu husus milliyetçiliğin köklü ekonomik ve toplumsal devrimler sonucu gelmediği sorunu ile ilgilidir) bazı ırkçı gelişmelerin önüne de geçilemedi.

-
16. Bugün Doğu Anadolu'nun bazı kesimlerinde yaşlı kimselerle konuşulduğu ve Mustafa Kemal'den söz edildiği zaman, "Hangisini soruyorsun, iki tane Mustafa Kemal var, biri seferberlikte aşiret reislerini teker teker ziyaret eden, hilafeti, saltanatı, padişahı, dini-imanı koruyacağız, gavurlara karşı savaşacağız, diyen ve aşiret reislerinden yardım isteyen Kemal, öteki de seferberlikten sonra padişahı kovvan, medreseleri kapatan, Kur'anımıza, dinimize önem vermeyen Kemal, hangisini soruyorsun" diyorlar.

Hilafet ve Sultanlık yerine getirilen Türk milliyetçiliği ideolojisinin etkilerini üç ana grupta toplayabiliriz.

a) Osmanlı İmparatorluğu devrinde birbirleriyle Hilafet, Saltanat gibi dinci ideolojiler sayesinde Türklerle birleşen, birlik olan Kürt halkı otomatik olarak yeni ideolojinin etki alanının dışında kaldı. 1924 Anayasası'nın "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı gözetmeksizin (Türk) ıdlak olunur..." hükmü fiili durumu değiştirememiştir. Çünkü Hilafet ve Sultanlığa yani ümmete dayanan İslam ideolojisinin çok geniş bir kapsamı olduğu halde milliyetçiliğe dayanan ideolojinin kapsamı çok daha dar olup sadece temsil ettiği milleti içine alır.

b) Türk milliyetçiliği ideolojisinin ikinci etkisi Türk halkının hızlı bir uluslaşma süreci içine girmesini sağlamasıdır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu devrinde küçümşenen, küçük görülen, Türkmen denilerek aşağılanan ve ilk olarak Mehmet Emin Yurdakul'un, "Ben bir Türküm dinim, cinsim, uludur" şiirinde değerini bulan Türk halkı-Türk milliyetçiliği ideolojisi sayesinde hızlı bir uluslaşma süreci içine girmiştir. Fakat bu uluslaşma kapitalist dönüşümler sonucu meydana gelen bir uluslaşma değil, tepeden inme ideolojiler yoluyla meydana getirilen bir uluslaşmadır. "Bir Türk dünyaya bedeldir", "Dünyanın en asil ırkı Türklerdir", "Ne mutlu Türküm diyene", gibi sloganlar bunlardandır. "Türk Tarih Teorisi", "Güneş-Dil Teorisi" gibi zorlamalarda bu ideolojilere bilimsel olarak kılıflar aramak zorunluluğundan doğmuştur.

c) Türk milliyetçiliği ideolojisinin toplum yapımızda yarattığı üçüncü büyük etki ikinci faktörün içinde gizlidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Türk halkının uluslaşması ekonomik yapıda hızlı kapitalist dönüşümler sonucu meydana gelmiş bir milliyetçilik ve ulusçuluk değildir. Üstyapı kurumlarında yapılan değişikliklerle getirilmiş bir ulusçuluktur. Bu ise birden fazla halkın yaşadığı bir toplumda (hakim ulus) ideolojisinin meydana gelmesine sebep olmuştur. O halde Türk halkının toplumsal muhteva ile beslenemeyen bir milliyetçilik fikriyle uluslaşmaya başlaması kısa zamanda (hakim ulus) ideolojisini meydana getirmiş, ırkçı bir karaktere bürünmüş, bütün bunlar ise Kürt halkının uluslaşmasını engellemiştir, geciktirmiştir.

IX. BÜROKRASİNİN KÜRT HALKIYLA ÇELİŞMESİ

Bürokrasi aslında egemen sınıfların ideolojisi doğrultusunda hareket eden bir üst tabakadır. Sınıflı toplumlarda bu, daima böyledir. Fakat 1923-1945 arasında Türkiye'deki bürokrasinin yani (Türk bürokrasisi'nin) durumu son derece ilginçtir. Aslında Türkiye'deki sınıf yapısında hiçbir değişiklik olmadığı, feodaller, burjuvalar vs. tamamen ayakta oldukları halde, Türk bürokrasisi bu feodalite sınıfına hizmet şöyle dursun, onunla müthiş bir çelişme süreci içine girdi. Çünkü hakim ulus ideolojisi Türk bürokrasisini kısıktırak bağlamıştı. Fakat bu çelişme bütün isyan ve isyanlar sonundaki sürgünlere rağmen feodalizmin sosyo-ekonomik gücüne karşı olmayıp, sadece feodalizmin kültürüne, özellikle Kürt dili ve kültürüne karşıdır. Hem "Kürt demek kurt (dağlı) demektir, Kürt yok Türk milleti vardır" deniliyor, hem de Kürt, Kürt olduğu için küçümsendiği gibi dili ve kültürü de reddediliyor.

Yukarıda değindiğimiz gibi halk yığınlarının gerçek kurtuluşu altyapıda köklü bir reforma gitmek yani devrimleri altyapıya indirmektir. Bu yapılmadan halkın kurtuluşunun hiçbir olanağı yoktur. Fakat Cumhuriyet Türkiye'si içinde altyapıda hiçbir devrim yapılamamıştır. Bunun nedeni ulusal kurtuluş savaşının antifeodal bir nitelik göstermesi yani Cumhuriyetten sonraki siyasi iktidarların geniş ölçüde feodalite ve burjuva sınıflarına dayanmasıdır. Başta bu neden olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı altyapı devrimi yapılamamış, dolayısıyla ne Doğu Anadolu halkının ne de tüm Türkiye halklarının kurtuluşu yolunda yeni düzenlemelere gidilememiştir. Bu böyleyken ve daha 1920'lerde Kürt halkından, Kürt-Türk kardeşliğinden bahseden Mustafa Kemal'in 1937'de Kürtlerin en yoğun olduğu Diyarbakır'da, Diyarbakır'ı tamamen Türk olarak göstermeye çalışması normal ölçüler içinde anlaşılması son derece güç bir olaydır.¹⁷ Mustafa Kemal Türk ve Kürt halklarını köklü yapısal

17. Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 531

Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 58; Kadri Kemal Kop, Atatürk Diyarbakır'da, İstanbul 1938, s. 88

reformlar ile bütünleştireceği yerde neden hakim ulus ideolojisiyle bütünleştirmeye çalışmıştır? Birincisinin son derece zor, büyük çabalar sarf ettireceği şüphesizdir. İkincisinin ise son derece yanlış ve başarıya ulaşamayacak bir tutum olduğu büyük bir gerçektir. Çünkü çeşitli halkların hakim ulus ideolojisi ile bütünleştirilmeye çalışılması toplumların objektif gelişim doğrultusuna zıt bir davranıştır. Başarıya ulaşmasına imkân yoktur.

İsmail Cem, Doğu Anadolu'nun ekonomik ve toplumsal yapısında Cumhuriyetten sonra da herhangi bir değişiklik olmadığını bildirerek şöyle demektedir:

“Doğu'nun bu tarihsel özellikleri ve merkezle arasındaki sözsüz anlaşma Cumhuriyetten sonra da önem ve etkisini korumuştur. Devlet, Türkiye'nin Batısı'na, kendini, kurumlarını ve hukukunu kolaylıkla kabul ettirirken, devlet geleneğinin olmadığı Doğu bölgesinde durum değişiktir. Batı'da devlet toplumun örgütlenmiş gücü ve hakim zümrelerin temsilcisi şeklinde belirmiştir. Doğu'da ise hakim zümreler devletin hükmi şahsiyetini eskiden olduğu gibi sınırlı alanlarda tanımış, kendi bölgelerinin bizzat devleti olmak geleneğini sürdürmüştür.

Meseleye bu açıdan bakınca, devlet kavramının niteliği ve fonksiyonu Doğu ile Batı farklılaşmasının ekseni şeklinde belirmektedir. Batı ve Batılı hakim zümrelerin evrimi devletle içli-dışlı bir ilişkinin etkisindeyken, Doğu ve Doğulu hakim zümreler devletin nimetlerinden ve sınırlamalarından uzak, kendi başına buyruk bir ortamda gelişmiştir. Sözsüz anlaşma uyarınca devlet Doğulu beylerin hayat alanına karışmamaktadır. Doğu'daki kanunu onların yapıp uygulamasına, hatta kendi kanununu çiğnemelerine göz yummaktadır. Devlet bu şekilde davranarak bey çıkarlarını zedelemekten ve tehlikeli tepkilere yol açmaktan dikkatle kaçınmaktadır. Geçmişteki olaylar Doğulu beylerin yabancı çıkarlara kolayca alet olabildiklerini göstermiştir, sınırlarımızın hemen yanı başında Kürt isyanı vardır vb. Ancak devletle Doğulu hakim zümreler arasındaki bu anlaşma Doğu halklarının her zaman zararına işleyecektir. Doğulu vatandaş devletin nimetlerinden, her şeye rağmen koruyucu kanadından uzak kalacak, bir çeşit üyev evlat gibi beylerin keyfine terkedilecektir.” (s. 368-369)

Burada, İsmail Cem'in belirttiği son derce önemli iki noktaya değinmenin gereğini duyuyoruz. Birincisi Doğu'nun merkezle olan ilişkileri, yani Doğulu egemen sınıflarla (feodal egemen sınıf) merkez arasındaki "sözsüz anlaşma", öteki de "Doğulu beylerin yabancı çıkarlara kolayca alet olabildikleri" hakkındaki görüşüdür.

X. DOĞU İSYANLARI

Yukarıdaki kısımlarda da açıkladığımız gibi Doğu Anadolu'daki feodalizmin siyasi kurumu aşirettir. Aşiret, ulustan önce gelen bir siyasi şekildir. Halk yığınları aşiretler şeklinde bölünmüştür. Aşiretler arasında müşterek bir hedef yoktur. Bilakis üstünlük, asillik yarışı vardır. Bu koşullar altında herhangi bir aşiret reisinin yabancı çıkarlara kolayca alet olması çok doğal bir olaydır. Fakat 1923'ten sonraki esas mesele, Doğulu aşiret reislerinin neden yabancı çıkarlara kolayca alet olduklarını araştırmak değil, aşiretlerin neden daha ileri bir kademe olan ulusa dönüşemediklerini araştırmaktır. Öte yandan, 1924 Nasturi, 1925 Reman ve Raçkoyan, 1925 Şeyh Sait isyanları için emperyalizmin rolü üzerinde her zaman durulabilirse de (bu doğru bir tutumdur) 1926 Koçuşığı, 1927 Bicar, 1930 Zilân, 1926, 1927, 1930-1932 Ağrı¹⁸ 1937, 1938 Dersim isyanları hakkında emperyalizmin doğrudan etkilerini aramak zorlamadan öte bir anlam taşımayacaktır. Bu bakımdan Doğu İsyanlarının sebebini yine, Türkiye'nin 1923'ten sonraki sınıf yapısında ve ideoloji değişikliğinde aramak gerekir.

XI. FEODALİZME KARŞI

DIŞARIDAN YAPILAN MÜDAHALELER

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Doğu Anadolu'da tamamen feodal bir üretim biçiminin ve feodal toplum yapısının egemen olduğunu yukarıda açıklamıştık. Yine yukarıdaki bölümlerde söyledik ki, bu yapıda hiçbir değişme olmamış, bilakis Batı'dan aktarılan özel hukuk, feodalitenin

18. Temmuz-Ağustos 1969 tarihli **Cumhuriyet** gazetelerinin (40 yıl önce bugün) sütunlarında Ağrı isyanına ait önemli bilgiler vardır.

daha önemli bir meşruluk kazanmasını sağlamıştır. Fakat yine Cumhuriyetle birlikte, bu feodaliteye dışarıdan bazı etkiler ve karışmalar olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu devrinde saray, yani merkezi hükümet Doğu Anadolu'daki feodal hükümetlere hiç karışmıyor, onları her işlerinde serbest bırakıyordu. Feodal hükümetlerle merkezi hükümet arasında organik hiçbir bağ yoktu. Böyle bir bağın olmaması ise, feodal hükümetlerin kendi arzularına göre hareket etmelerini sağlıyordu. Cumhuriyetten sonra ise durum değişti. Feodal üretim biçimi ve buna göre belirlenen feodal toplum yapısının aynen devam etmesine rağmen merkezi hükümet bu feodal diyarlarla, özellikle aşiret reisleriyle organik bir bağ kurmak, onları merkezi otorite¹⁹ içinde tamamen eritmek istiyordu. Yine üstyapı kurumlarında yapılan reformların Doğu Anadolu'da da yürürlüğe konması gerekiyordu. Bunlardan en önemlileri şunlar idi: Tahsildar, jandarma, zorunlu eğitim, Türkçe konuşmak vs. Osmanlı İmparatorluğu devrinde vergi toplamak ve bunları gerektiği gibi harcamak yetkisine sahip olan Doğu'nun feodalleri, şimdi kendi dışındaki bir otoriteye vergi ödemek zorunda kalıyordu. Burada şunu hemen belirtiyim ki bu vergi meselesi Doğu'daki üretim biçimini katıyen değiştirmiş değildir. Aşiret reisleri, toprak ağaları, şeyhler ile köylüler arasındaki ilişkiler yine feodaldır. (yer yer feodalizmden daha aşağı üretim biçimindedir.) Fakat feodal egemen sınıfın dış faktörlerle ilişki kurmaları, sadece onları, ilkel bir kapitalizm ile karşı karşıya getirmiştir. Vergiden sonra ikinci müdahale jandarmanın görevleriyle ilgilidir. Bilindiği gibi Osmanlı devrinde güvenlikten sorumlu olan bölgedeki üretim ilişkilerinin kontrol eden feodal idi. Her şey feodalın kişiliğinden sorulurdu. Halbuki Cumhuriyetle birlikte merkezi otorite, taşrada, yavaş yavaş Doğu Anadolu'daki feodal diyarlarda da yayılmaya başladı. Merkezi otoritenin yayılması feodallerin bölgede serbestçe hareket etmek olanağını kısıtladığı gibi, eskiden sahip olduğu nimetleri ve yapmakla görevli bulunduğu işleri artık, ifa edemez bir duruma getirdi. Feodalın bu görevleri yavaş yavaş jan-

19. İsmail Cem'e göre, 1923'ten sonra merkezi otoriteyi meydana getiren egemen sınıflar, eşraf (toprak ağaları ve Anadolu tüccarı), ithalatçı ve ihracatçı büyük tüccar, subaylar ve bürokratlardır. (s. 226-232)

darmaya geçiyor, bu ise feodalleri içten içe kızdıyordu. Doğu'daki feodalizme karşı üçüncü bir karışma eğitim meselesinde görülüyordu. Osmanlı devrinde istediği yerde medrese açan, istediği dilde eğitim yapan ve yaptırabilen feodaller Cumhuriyetle birlikte bu konuda da rahatsız oldular. Medreselerin çalışması yasaklandığı gibi Türkçe eğitim de zorunlu kılınyordu. Buna bağlı olarak, her ne kadar anayasal bir mecburiyet olmamakla beraber Türkçe konuşmaya da mecbur oluyorlardı.

İşte Cumhuriyetle birlikte temel yapıda yani üretim biçiminde herhangi bir değişiklik olmamış, fakat üstyapı reformları sayesinde Doğu'daki feodalizm ile merkezi otorite arasında organik bir bağ kurulmak yani merkezi otorite içinde Doğu feodalizmi eritilmek istenmiştir. Bütün bunlardan dolayı Doğu isyanları, merkezi otoritenin gelişimi karşısında sıkışan, rahatsız olan, bazı çıkarlarını kaybeden feodallerin, merkezi otoriteye karşı bir reaksiyonu olarak başlamıştır. İsyanlarda çeşitli faktörlerin etkisi yanında milli duyguların rolü olduğu da söylenebilir. Fakat bu görüş doğru değildir. Çünkü milli mesele hiçbir zaman feodalizmin meselesi değildir. Kapitalizmle birlikte ortaya çıkar.

XII. DOĞU İSYANLARININ SONUÇLARI

Doğu isyanlarının en önemli sonucu 1923'te Hilafet ve Sultanlık ideolojisi yerine getirilen Türk milliyetçiliği ideolojisinin giderek hakim ulus ideolojisi haline gelmesi, dolayısıyla Türk ve Kürt halkları arasında bir çelişme yani uçurum yaratmasıdır. Çelişme aslında Türk ve Kürt halkları arasında değil, bu halkların egemen sınıfları, giderek emperyalizm ile bu halkların ezilen sınıfları arasındadır.

Bu olgu temel gerçek olduğu halde, Türk bürokrasisinin, toplumsal bir muhteva ile beslenemeyen hakim ulus ideolojisine uygun davranışları çelişmeyi daima Türk ve Kürt halkları arasında göstermeye çalışmış, bu da Türk ve Kürt egemen sınıflarının giderek emperyalizmin işine yaramıştır.

Her isyanın sonunda bir sürgün olayı vardır. İsyanlar sonunda, merkezi otorite Doğu Anadolu'daki bazı bölgeleri

sık sık boşaltıp Batı Anadolu'da muhtelif yerlere aktarmıştır. Bu sürgün furyası içinde, sadece aşiret reisleri, toprak ağaları, şeyhler vs. gibi feodal egemen sınıf sürülmemiş, örneğin bir aşiret tümüyle, bir köy veya bir şeyh bütün müridleriyle beraber gönderilmiştir. Bu olay üzerinde çok dikkatli bir şekilde durmak gerekir. Çünkü Cumhuriyetle birlikte, üretim ilişkilerinde köklü devrimlere gidilmemiş, sadece üstyapı kurumlarında bazı reformlara gidilmiştir. Bu reformlar ise, Doğu'daki feodal üretim ilişkileri ve feodalitenin üstyapı kurumu olan din, şeyhlik, siyasi ideolojisi olan aşiret reisliği gibi kurumlarla çatışmıştır. Bu çatışmalar silahlı isyanlara kadar varmıştır. Feodalizmle mücadele için sürgünler yapılmıştır. Fakat esas yapı olan üretim ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmadığı için, bu sürgünler uzun vadeli olmadı. Dolayısıyla her sürgün sonunda aşiret reisleri, şeyhler, toprak ağaları, vs. yerlerine-yurtlarına döndüler, mallarınamülklerine kavuştular. Fakat sürgüne gönderilen geniş halk yığınları için durum aynı değildir. Şeyh, ağa ve aşiret reislerinin feodal ilişkileri kontrol eden fonksiyonları onları tekrar yerlerine götürdüğü halde, halk yığınları yerlerine-yurtlarına dönemedikleri gibi, dönenlerin de zaten kötü olan durumları daha beter bir hale gelmiştir. Bu konuda Kemal Tahir'in "Kondurma Siyaseti" isimli hikayesi gerçekten ilginçtir.²⁰ Bunun gibi Kemal Bilbaşar'ın Cemo-Memo serisinde - romanın tezinin yanlış olmasına rağmen- isyanlar sonunda halk yığınlarının ne kadar büyük perişanlıklar çektiğine dair önemli izlenimler vardır.²¹

Ağaların, beylerin, şeyh ve seyitlerin yine yerlerine dönüp eski sınıfsal statülerine kavuşmaları onların ekonomik gücü ile ilgilidir. Bu ekonomik güç daha sonraki yıllarda onların Batı Anadolu ve merkezi otorite ile bütünleşmelerini sağlayacaktır. Halbuki fakir-fukara köylü yığınları için durum böyle olmadığından, bürokrasi ile çelişmeleri daha hızlı bir şekilde artmıştır.

Doğu isyanlarını, daima, merkezi otoriteye karşı devamlı

20. Kemal Tahir, **Göl İnsanları**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 281-335

21. Kemal Bilbaşar, **Cemo**, Tekin Yayınları, 3. Bs. İstanbul 1969; **Memo**, Cilt I, İstanbul 1969; **Memo**, Cilt II, İstanbul 1969

bir direnme hareketi olarak almak gerekir. Bu oluşum içinde görülecektir ki herhangi bir toprak üstünde yaşayan birden fazla halkı hakim ulus ideolojisi altında birleştirmeye çalışmak ekonomik ve toplumsal kanunlara son derece zıt bir tutumdur. Halk yığınları ancak üretim ilişkilerinde köklü değişimler yaparak ve halkların kültürüne saygı duyularak ve bu kültürü geliştirmek suretiyle, birleştirilebilir, bütünleştirilebilir. Hakim ulus ideolojisi ise halkları birleştirmek şöyle dursun çelişme ve çatışmaları artırmaktan öte bir anlam ifade etmez. Bu çelişme ve çatışmalardan da egemen sınıfların giderek emperyalizmin faydalandığı büyük bir gerçektir.

XIII. "SÖZSÜZ ANLAŞMA"

İsmail Cem merkezi otorite ile Doğulu egemen sınıflar arasında "sözsüz anlaşma"dan söz edip, "sözsüz anlaşma uyarınca devlet Doğulu beylerin hayat alanına karışmamaktadır" (s. 369), buna karşılık olarak, "savaşçı Kürt kabileleri merkeze başkaldırmamış" (s. 368) demektedir. İsmail Cem'in bu görüşü doğrudur. Bu sözsüz anlaşma 1923-1945 arasında hakim ulus ideolojisinin uygulanışı sırasında bir ara bozulmuşsa da 1945'te tekrar rayına oturmuş, günümüz koşullarında da çok değişik bir bünyeye dönüşmüştür. Şimdi bunları tahlil etmeye çalışalım.

XIV. 1945 ÇOK PARTİLİ DEMOKRATİK REJİME GEÇİŞ, FEODAL EGEMEN SINIFIN MÜESSESELEŞMESİ, BÜROKRASİNİN YENİLİŞİ

Aslında kaypak bir yapıya sahip olan bürokrasinin olağanüstü çelişmeli durumu, 1945 yılına kadar devam ediyor. Bu tarihten itibaren çok partili demokratik düzene geçiliyor. Bu oluşum içinde halk yığınlarının oyu değer kazanıyor. Bu halk yığınlarını kontrol eden ağa, şeyh, aşiret reisi gibi feodal üretim ilişkilerini kontrol eden kişilerin değer kazanması demektir. Çünkü Batı'nın çok partili demokratik rejimi yani burjuva demokrasisi, bu ilkel yapı üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan getirilmiştir. Halbuki Batı'da yani Avrupa'da burjuva demokrasisi birdenbire ortaya çıkmış değil, çetin sı-

nın çatışmalarından sonra oluşmuştur. Bunun için de toplumsal bir muhtevası vardır. Ve bu toplumsal muhteva ancak Avrupa için anlamlıdır. Avrupa'nın birtakım sınıf çatışmaları sonucu oluşturduğu bu burjuva demokrasisi yer yer feodalizmin egemen olduğu bir ülkede uygulandığı zaman, tabiidir ki feodalizmin ve onlarla ittifak halinde olan burjuvazinin çıkarlarını koruyacaktır. Bu durum Doğu Beyazıt'ta çıkan, ŞERESİYAR isimli toplumcu bir gazetede şu şekilde ifade edilmektedir:

"... Günü geldi Hamidiye Alayları tarumar oldu, aşiretler kabilelere bölündü, kabileler sülalelere bölündü, millet peyderpey dağdan düze indi. Beyoğlubeyler köyden şehire indiler, foter giydiler, kravat taktılar. Palabıyıklarını kesip modaya uydular. Çeşitli devirlerde sürülmüş beyoğlubeylerden büyük şehirlere postu serip sosyeteye girenler bile oldu. Yüzlere ak olsun.

Beyoğlubeyler 1950 yılındanberi arazilerine traktör, puluk, biçerdöver aldılar, ticaret hayatına atıldılar. Para ve servet elde etmek için yedi boyaya girdiler. Dinleri imanları para oldu. Beş paranın hesap-kitabını tutmayı öğrendiler. Çok parti icat olmuş olalı **rey reşat altını kadar kıymetli olmuş olalı** (altını biz çizdik) siyasetin kuyruğuna kene gibi yapıştılar."²²

İşte bu demokrasicilik oyunu içinde Doğulu egemen sınıflar, ağa, şeyh ve aşiret reisleri yavaş yavaş merkezi otorite yani Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşmeye başladılar. Merkezi otorite ile sürtüşen ve sürtüşmeyen ayrımı yavaş yavaş ortadan kalkmaya, hepsi de merkezi otorite ile iyi geçinmeye ve bütünleşmeye çalıştı. Bilindiği gibi Doğu isyanları sırasında Doğu'daki aşiret reislerinin, ağa, bey, şeyh ve seyitlerin hepside isyana katılmadı. Bunlardan bir kısmı merkezi otorite yanında gözüktü. Veya tarafsız kaldı. Çok partili demokrasi süreci içinde ise herkes, merkezle sürtüşmeyi bırakıp Batı'dakilerle birlikte sömürü koalisyonuna girdi.

Bu yeni oluşumun en önemli özelliklerinden biri, bürokrasinin 1923-1945 arasındaki çok çelişmeli olan durumu-

nun normal bir hal almasıdır. Burada, bürokrasinin Kürt halkıyla çelişmesinin ortadan kalktığını söylemek istemiyoruz. Kürt egemen sınıflarıyla ve feodalizmin bazı üstyapı kurumlarıyla (aşiret reisliği, şeyhlik vs.) çelişmesinin ortadan kalktığı da büyük bir gerçek. Bu tarihten sonra bürokrasi normal devrelerde olduğu gibi egemen sınıfların hizmetine girmiş ve onların ideolojisini gerçekleştirme doğrultusunda hareket etmiştir.

1960'ta, 27 Mayıs hareketiyle birlikte 55 toprak ağasının sürülmesiyle, bürokrasi, Doğulu egemen sınıflarla tekrara çatışmışsa da, toplumun kendi kanunları kısa bir süre içinde yine ağırlığını ortaya koymuş, ağalar, beyler, şeyhler-seyitler tekrar yerlerine dönmüşlerdir. Bugün Doğulu ve Batılı egemen sınıflar geniş bir çıkar birliğine girmiştir. Bu süreç büyük bir yoğunlukla devam etmektedir.

XV. DEĞİŞİMİN DİNAMİĞİ

Değişim hakkında yukarıda belirtmeye çalıştığımız hususu biraz daha geliştirebiliriz. Bilindiği gibi Türkiye ekonomik bakımdan dışa bağımlı bir ülkedir. Dışa bağımlılık ekonomik ve toplumsal değişimin temel dinamiklerinin de Türkiye içinde değil, Türkiye'nin dışında aranması gerektiğini ortaya koyar. Bilindiği gibi toplumların ve üretim güçlerinin gelişim süreçleri içinde feodalizmi yıkan tek kuvvet vardır. O da toprak sahibi ve köylü tarafından bölüşülen ürünün, köylüde kalan ve tüketim fazlası olan kısmının, köylük alanlar dışındaki pazarlarda tefeci ve bezirgan sermayesine dönüşümü şeklinde olur. Fakat Doğu Anadolu'da meydana gelmeye başlayan yeni süreç böyle bir iç dinamizm sonucu olmamakta, doğrudan doğruya, toprak ağası, aşiret reisi gibi feodallerin kapitalist kişiler haline gelmeleri şeklinde olmaktadır. Doğulu egemen sınıflar, Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşme süreçleri içinde, kapitalist kişiler haline geldikleri zaman çok daha fazla sömüreceklerinin bilincine varmışlardır. Bu olay, ekonomik ve toplumsal değişimin iç dinamiklerden ziyade dış dinamikler sonucu ortaya çıktığını açıkça göstermektedir. Çünkü, Batı'daki egemen sınıflar da burjuva devrimi sonucu, kendilerini ve toplumu yenileyerek burjuva olmamışlar, emperyalizm ile bütünleşerek birikim

yapmışlardır. Bu bakımdan Doğu'da meydana gelen bu yeni oluşum, Tanzimattan beri meydana gelen dışa bağlı değişim çizgisine uymaktadır.

Doğu Anadolu'da kasaba ve şehirlerde oturup köyde toprak sahibi olan ailelerin, toprak sahibi genel aile sayısına oranı, bunların kontrol ettiği toprakların genel tarım arazisine oranı vs.'nin incelenmesi ilginç sonuçlar ortaya koymaktadır. Bir kere topraklar geniş ölçüde kasaba ve şehirlerde oturan toprak sahipleri tarafından kontrol edilmektedir. Bu oran Diyarbakır'da % 88, Urfa'da % 77'dir. Bu illerde köyde oturan ve asıl üretici olan çiftçi ailelerin sahip oldukları toprakların oranı ise % 12 ve % 23'tür. Ayrıca toprak sahibi ailelerin tümünün Urfa'da % 6'sı, Diyarbakır'da ise % 3'ü şehirlerde oturmaktadır. Toprağın, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Gaziantep illerinde ortalama olarak % 70'i, 18 Doğu ilinde ise şehirlerde oturan toprak sahipleri tarafından kontrol edilmektedir.²³

Şehirlerdeki toprak sahibi ailelerin tamamı mutlak rant sahibidir. Çoğu yerlerde pazar için üretim söz konusu olmadığı için diferansiyel rant da söz konusu değildir. Yani toprak sahibi köye kahyasını bırakmakta, kendisi ise şehirde, toprak dışında yeni kontrol alanları yaratmaya çalışmakta, ticari faaliyetlere katılmaktadır. Bu, kasaba ve şehirlerde oluşan yeni burjuvazi ile feodal aristokrasinin ayniyetini ortaya koyar. Bu durum feodal ağaların yavaş yavaş Batı'daki egemen sınıflarla bütünleştiğini gösterir. Bu bütünleşmeyi izlemek gerekir. Öte yandan feodal mülkiyet ve üretim ilişkilerini kontrol eden ağaların köylerden kasaba ve şehirlere doğru kayması, bu ilişkilerin köyde olduğu gibi, kasabalarda ve şehirlerde de kontrol edilmesi demektir. Bu ise şehir ve kasabaların esas amaç olan kırsal alanları kontrol altında tutması değil, tersine, kırsal alanların kasaba ve şehirleri etki altına almasıdır. Bu durum Doğu Anadolu'da, şehirlerde hızlı bir nüfus büyümesi olduğu halde, neden hâlâ sermaye birikiminin yapıp daha ileri üretim düzenine geçilemediğini açıklamaktadır. Çünkü şehirlerde oturan ağa aileleri için önemli olan toprağın kendisi değil, onun getireceği gelir, ya-

ni ranttır. Teknolojinin ve toplumsal ilişkilerin geriliği ise birikimi engelleyen başka bir nedendir. Bunun ötesinde Doğulu egemen sınıfların, Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşme olanaklarının artması, Doğu'da yaratılan artık ürünün Batı'da değerlendirilmesi sonucunu doğurmakta, bu ise Doğu'daki birikimi yine engellemektedir.

XVI. FEODALİZMİN KAÇINILMAZ SONUCU ULUS ve ULUSÇULUKTUR

Doğu Anadolu'da temelden gelen köklü bir değişim vardır. Bu değişim feodalizmin kapitalizme doğru evrildiğidir. Ve bu evrim Türkiye'deki hakim üretim ilişkisi olan az gelişmiş kapitalizme göre şekil alarak devam etmektedir. O halde, Doğu Anadolu'da henüz oluşmakta olan değişimin yine egemen sınıflar lehine bir değişim olduğunu görmek büyük bir zorunluluktur. Fakat geniş halk yığınları yararına meydana gelecek bir devrimin de ancak bu oluşum içinde gizli olduğunu hiçbir zaman unutmamak gerekir.

Feodalizm kapitalizme dönüşürken siyasi planda ulus ve ulusçuluğu yaratması çok normal bir olaydır. Bilindiği gibi siyasi iktidadarlar şimdiye kadar Doğu Anadolu'yu ihmal edip oraya yatırım yapmamışlardır. Fakat şimdi Doğu'nun ağaları, beyleri, şeyh ve seyitleri de kapitalistleşmek istemekte ve siyasi iktidadarlar da bu isteklere cevap vermektedir. Nitekim son yıllarda Doğu Anadolu'da baraj, su kanalları, yol, fabrika vs. gibi altyapı yatırımlarına hız verilmiştir. Ekonomik ve toplumsal alanda meydana gelen bu değişimin siyasal planda, aşiret şeklindeki toplumsal ve siyasal örgütlenme sistemini yıkıp çok daha ileri bir aşama olan uluslaşma sürecini başlatacağı da şüphesizdir.

Uluslaşmanın belli başlı dinamiğinin yine toprak mülkiyetinde aranması yerinde olur. Kapitalist kişiler oldukları zaman çok daha iyi sömüreceklerini anlayan Doğu'nun feodalleri, süratle makinalaşmaya başlamışlardır. Makinalaşma traktör ile el emeği arasında bir çelişki doğurmuştur. Bu çelişki tarım sektöründe çalışan bir yığın köylünün şehirlere akın etmesine sebep olmaktadır. Sahte de olsa bir şehirleşme başlamakta ve hızla gelişmektedir. Endüstri yatırımlarının bu gelişmeleri hızlandıracağı şüphesizdir.

Bütün bu oluşum içinde aşiretler arasındaki kaleler yıkılacak, aşiret sisteminin değerleri yıkılıp ulusal değerler önem kazanacak, alım satım kapasitesi büyük şehirlerin meydana gelmesi ve nüfusun hızla artması bu oluşumu hızlandıracaktır. Feodalizmin yıkılışıyla birlikte bu oluşumun meydana gelmesi kaçınılmazdır. Zira aşiret feodalizmin, ulus da kapitalizmin siyasi kurumudur. Herhangi bir bölgede kapitalist ilişkiler yoğunlaşırken aşiret örgütlerini ayakta tutmanın hiçbir olanağı yoktur. Bu oluşum içinde değer kazanacak en önemli şey, Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt folkloru ve Kürt tarihi araştırmalarıdır. Öte yandan “Kırmanç” da değer kazanacaktır. Bu konu üzerinde biraz duralım.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda ümmet ideolojisi hakim olduğundan Arap olmayan milliyetler teker teker hor görülmüştür. Hor görülenler arasında Türkler ve Kürtler de vardır. Osmanlı egemen sınıfları gerek “Türkmen”i, gerekse “Kırmanç”ı daima küçümsemişlerdir. Bugün Orta Anadolu'da analar, oğullarına kızdıkları zaman, hâlâ Türkmen derler. Bir kişiyi yüceltmek için ise “Eski Osmanlı” tabiri kullanılır. Fakat Cumhuriyetle birlikte (Bunun daha önceki yıllara inen temelleri de vardır.) Türk halkı hızlı bir uluslaşma süreci içine girdiği için Türkmen değer kazanmıştır. Kırmanç ise Doğu'da hâlâ aşağılanan bir anlamda kullanılmaktadır.²⁴ Kürt halkı uluslaşma süreci içine girdiği zaman Türkmen gibi Kırmanç da değer kazanacaktır.

İşte İsmail Cem'in “Sözsüz anlaşma” diye nitelediği durumda meydana gelen değişimler kısaca bunlardır.

XVII. SONUÇ

İsmail Cem kitabında, geri kalmanın görüntü ve belirtilerle açıklanamayacağını bunun tarihsel bir oluşum içinde ele alınması gerektiğini açık ve kesin bir şekilde ortaya koymuş. Fakat Doğu Anadolu'nun geri kalmışlığının tarihsel temelini araştırmamıştır. Salt sınıfsal analizlerle Doğu Anadolu'nun geri kalmışlığının temellendirilmesi imkânsızdır. Öte

24. Ahmet Aras, Türkiye'de Feodalite Var mıdır? *Ant* dergisi, Sayı 139, 26 Ağustos 1969, s. 12

yandan etnik faktörleri göz önüne almadan sınıfsal analizle yapmanın olanağı da yoktur. 1923'ten bu tarafa, Doğu Anadolu'nun sınıf yapısının incelenmesi sırasında etnik faktörler ister-istemez ortaya çıkmaktadır. 1924'deki ideoloji değişikliği son derece önemli bir olaydır. Bu değişiklik, aslında çelişmeli bir yapıya sahip olan Türk bürokrasisini 1923-1945 arasında çok daha büyük bir çelişme içine sokmuş, onu, temelinde hiçbir değişiklik olmayan feodalizmin üstyapı kurumlarıyla çatışma haline getirmiştir. Giderek hakim ulus ideolojisi haline dönüşen "Türk milliyetçiliği" fikri, Kürt halkının uluslaşmasını engellemek için, Doğulu egemen sınıflarla feodal olarak ittifak yapmayı gerektirmiştir. Çünkü, Doğu'nun feodal egemen sınıfı halk yığınlarını, feodal üretim ilişkileri düzeyinde kontrol ettikleri sürece böyle bir mesele- nin ortaya çıkmasının da olanağı yoktur. Bu olay, üstyapı kurumunda yaratılan bir değişikliğin altyapı korumundaki gelişmeleri nasıl etkilediğini ve engellediğini açıkça göstermektedir. Günümüz koşullarında ise Doğu Anadolu'daki sınıf yapısı değişmekte, feodal egemen sınıf kapitalistleşmekte ve uluslaşma süreci, sosyo-ekonomik altyapıda olan bu değişmeye paralel olarak yoğunluk kazanmaktadır.

ABADAN Nermin 13, 47, 107

ABADAN Yavuz 59

Adalet Partisi 72

Ağrı ayaklanması 102, 151

Akşam (gazete) 48, 50, 51, 53, 56

ALEDİN Sacade 177

Ali Harzya 163

ALTAN Çetin 48, 50, 51, 53

Ant (dergi) 28, 126, 159, 163, 211

ANTER Musa 179

Araplar 140, 147

ARAS Ahmet 48, 67, 68, 159, 175, 211

ARI Oğuz 13

Arnavutlar 169

asimilasyon 43, 44

ATATÜRK (Mustafa Kemal) 20, 21, 22, 23, 33, 34, 141, 143, 145, 147, 148, 151, 153, 160, 190

ATATÜRK Üniversitesi 14, 63, 68, 161

AVCIOĞLU Doğan 20, 47

AYBAR Mehmet Ali 48

AYDEMİR Şevket Süreyya 34

AYDIN Osman 43

Aydınlık (dergi) 47, 51, 79, 139

BADILLI Kemal 109, 159, 175, 176, 179

BARKAN Ömer Lütfi 98

BARZANİ Molla Mustafa 67

BAYAR Celal 55

BEKATA Hıfzı Oğuz 38

BELLİ Mihri 47, 51

BİLBAŞAR Kemal 155, 205

Birinci Müfettişlik Bölgesi 151, 200

BİRSEL Cemil 33, 53, 146

Birinci Dünya Savaşı 99

BOİS Thomas 177

BORAN Behice 48, 93, 94

BORATAV Korkut 18, 25, 48, 135

BOZARSLAN Mehmet Emin 22, 33, 48, 179, 180

CARUS E. N. Mc. 177

CASİM Celil 177

Celali İsyanları 98

CEMİsmail 136, 138, 166, 182, 183, 192, 194, 197, 201, 203

Cigerxwin 178, 179

Cüleloğlu Doğan 13

Çarlık Rusyası 36

ÇAVDAR Tefvik 13, 140, 188

Çerkes 34, 147, 169

ÇERKES Ethem 153

DANIŞMAN Zuhuri 188

DARKOT Besim 36, 37

DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) 163

Deng 180
Derebeylik 84, 89
Dersim 36
Devrim (gazete) 23, 189
Dicle-Fırat (dergi) 180
dinci ideoloji 142, 162
DİNÇER Nabi 13
Doğu-Batı dengesizliği 91, 92, 173
Doğu isyanları 151, 154, 202, 204
Doğulu egemen sınıflar 54, 56, 98, 100, 103, 157, 172, 207, 212
Doğu Mitingleri 90, 93, 105, 116, 120
Doğu'nun geri bırakılmışlığı 126, 182, 184
Doğu'nun Geri Kalması 51, 55
Doğu sorunu 15, 29, 30, 53, 75, 127, 160
ECEVİT Bülent 22
EHMEDE Xani 41, 49
egemen sınıflar 24, 27, 77
ELİ Haririye Şemdinani 177
ELİ Termiki 178
Emek (dergi) 191
emperyalizm 19, 21, 22, 26, 31, 54, 58, 112, 143, 153, 183, 193
ERDER Necat 13
ERDOST Muzaffer 28, 47, 56, 139, 168
Ermeniler 20, 35, 140, 169, 193
Ermenistan 169
eşkıyalık 69
etnik sorun 51, 54
EMİN Avdal 177

Evliya Çelebi Seyahatnamesi 139, 168
feodalite 19, 20, 47, 48, 50, 74, 81, 89
FEQİYE Teyran 178
FIRAT Şerif 39
GEÇİT İsa 58
GERAY Cevat 13
Güneş-Dil Teorisi 149
Gürcü 46, 147
GÜRSEL Cemal 38, 39
GÜVENÇ Bozkurt 13
HACI Cindi 177
HACI Kadir Koyi 177
Hadank 177
Hakim ulus ideolojisi 150, 163
Halkçılık 20
Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü 13, 14, 68
Hamidiye Alayları 98, 156, 169, 189
Hatiboğlu Şevket Raşit 105
Hilafet 33, 34, 51, 142, 147, 194, 197
Hilafet ve Sultanlık 148, 149, 198
Hozbek 177
İbrahim Paşa 98
İçişleri Bakanlığı 68
İki Mustafa Kemal 148, 198
İkinci Dünya Savaşı 20
İNÖNÜ İsmet 146
İPEKÇİ Abdi 45, 46
Jaba 177

KAĞITÇIBAŞI Çiğdem 13
KAMURAN Bedirhan 68
KARABEKİR Kâzım 144, 146, 191, 193, 194
KARPAT Kemal 13
KEMAL Tahir 155, 205
Kerr û Kulike Silêmin 177
KIRAY Mübeccel 13, 47, 97, 107, 189
Kırmanç 174, 175
KIŞLALI Ahmet Taner 13
klan feodalizmi 56
KONGAR Emre 13, 15
Kör Hüseyin Paşa 98
KÖSEMHAL Nurettin Şazi 13
Köy İşleri Bakanlığı 86, 87, 132
KURDO K. 177
Kurucu Meclis 38
Kürtçülük 40
Kürt folkloru 165, 179
Kürt hükümetleri 168
Kürt milliyetçiliği 122, 153
Kürt sancakları 168
Kürt sorunu 163

Laz 34
LE COQ A. 177
LESCOT Roger 177
LORCH 177
Lozan Antlaşması 32, 35, 40, 146

MACKENZIE D. N. 177
Mahabat Kürt Cumhuriyeti 102
MAHŞEFEF Xanem Dardelan 177
MAKAS Hugo 177

Malazgirt Savaşı 137
MAN Oscar 177
MANİKA û Bijan 177
MARDİN Şerif 13
MELAYE Ciziri 177
MEMÎ Alan 177
MELAYE Ervari 177
Mecburi İskan 44
Mem-û Zin 41, 179
MENDERES Adnan 105
MERAY Seha L. 146
Merkezi Otorite 180, 185
Milli devlet 39
MİT (Milli İstihbarat Teşkilatı) 66
Müslüman Kardeşler 22

NADİ Nadir 47
Naima Tarihi 168
NAZIM Hikmet 179
NIKİTİNE 177
Nutuk 142, 190

Osmanlı feodalitesi 98
ONAR Sıddık Sami 167
ORAL Cavit 105
OZANKAYA Özer 135, 185

ÖNGÖREN Ferit 179
ÖZTÜRK Kazım 38, 39, 57

PAYASLIOĞLU Arif 13
PİROZİ 178

RRYN 177
Rum 35

SARAN Nephan 13

SAZAK Emin 105
SELÇUK İlhan 48, 60, 140
Selçuklu İmparatorluğu 138
Sened-i İttifak 98
SEVAL Müslüm 161
Sınıf gerçeği 17, 19, 21, 23, 24
SİRE Xaneme Diyarbekiri 178
Siyamende Hacı 177
SMAİLÊ Beyazidi 177
SOCİN A. 177
SOYSAL İlhami 48
SOYSAL Mümtaz 47, 84
Sözsüz anlaşma 206
Sürgünler (55 Ağalar) 103, 104, 105, 157
ŞEREFHAN 177
Şerefname 177
Şeresiyar (gazete) 157, 207
ŞERİF Xane Culamerge 177
Şirin-u Husrev 177
ŞEX Ehmedi Nisavi 177
ŞEYH Sait 53, 101, 102, 151
ŞEYH Selahattin 104
ŞİVAN 177, 178
Şia hareketi 98
tampon fonksiyonlar 107
Tanzimat 169
TANKUT Hasan Reşit 98
TEZCAN Mahmut 25
TİP (Türkiye İşçi Partisi) 163
TİMUR Serim 13
TOPÇUOĞLU Hamide 13
TOPLU Abdülhadi 57
traktörleşme 113, 129
TSUKERMAN I. 177

TUNAYA Tarık Zafer 13
TURGUT Hulusi 56
TURAN İlder 46, 154
TURAN Şerafettin 139, 168
Türk milliyetçiliği 31, 35, 39, 51, 103, 148, 149, 198, 199, 212
Türk Solu (dergi) 23, 28, 47, 51, 56
Türk Sosyal Bilimler Derneği 13
Türk Tarih Teorisi 149
TÜTENGİL Cavit Orhan 13
ULUBELEN Erol 112
ulusal haklar 181
ulusçuluk 47, 158, 173, 199
Uyanış (dergi) 58
UYSAL Şefik 13

ÜLMAN Haluk 40
Üniversite Haftası 36

Yahudi 35
YALÇIN Şiar 48
Yatılı Bölge Okulları 43, 44
YASA İbrahim 13, 116
YAVUZ Fehmi 44, 84
YAVUZ Sultan Selim 98
Yeni Akış (dergi) 180
Yön (dergi) 104

XANEYÊ Qubadi 177
XATO 178
XURŞİD 178

ZİYA Gökalp 49

